

Kelet-afrikai regionális biztonsági kérdések
Monetáris politikai kihívások a szubszaharai régióban

A nők és a földkérdés Kelet-Afrikában

Női genitális csonkítás: múlt és jelen

Ruandai genocídium

**Az 1994 előtti médiadiskurzus szerepe
a háborús nemi erőszak-cselekményekben**

Kiadja/Published by: IDResearch Kutatási és Képzési Kft./Publikon Kiadó

Alapító és felelős kiadó/Founder and Executive Editor TARRÓSY István

Főszerkesztő/Editor-in-Chief BÚR Gábor

Olvasószerkesztő/Proofreading Editor A. GERGELY András

Tördelőszerkesztő/Technical Editor VÖRÖS Zoltán

A szerkesztőség tagjai/Members of Editorial Team TARRÓSY István, VÖRÖS Zoltán

Külső munkatárs/Contributor SZILASI Ildikó Hermina

Szerkesztőbizottság/Editorial Board BESENYŐ János, BÚR Gábor, CSATÁDI Katalin, MARSAI Viktor, MORENTH Péter, SUHA György, SZABÓ Loránd, TARRÓSY István (elnök/chair), VOJNITS András, VÖRÖS Zoltán

Tudományos Tanácsadó Testület/Scientific Advisory Board BENKES Mihály, BIERNACZKY Szilárd, CSIZMADIA Sándor, FODOR Erika, KISS Judit, RÉGI Tamás, SÁRKÁNY Mihály, SUHA György, SZOMBATHY Zoltán, VIDACS Bea

Design & Layout IDResearch Kft./IDResearch Ltd. - facebook.com/idresearch/

Kiadó és szerkesztőség elérhetőségei/Publisher and Editorial Team

7624 Pécs, Jakabhegyi út 8/E.

T.: +36 (30) 408-6360 afrika.folyoirat@gmail.com, www.afrikatanulmanyok.hu

Hirdetésfelvétel/Ads and Publicity 7624 Pécs, Jakabhegyi út 8/E.

T.: +36 (30) 408-6360 afrika.folyoirat@gmail.com

Olvasói levelek/Readers' Comments afrika.folyoirat@gmail.com

Értékesítő partnerek/Sales Partners

www.afrikatanulmanyok.hu; www.publikon.hu

Borítófotó/Cover Photo Tarrósy István, Tanzánia, 2017

Támogatóink/Our Supporters

A 2019-es évfolyam támogatója a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, stratégiai együttműködésben a PTE Afrika Kutatóközponttal
<https://maltai.hu>

Megjelenik évente legalább két alkalommal/Published at least twice a year

Online: africa.pte.hu

A lap előfizethető/Subsription

IDResearch Kft. / Publikon Kiadó • 7624 Pécs, Jakabhegyi út 8/E

T.: +36 (30) 408-6360, afrika.folyoirat@gmail.com

www.afrikatanulmanyok.hu

Nyomda/Printing House Molnár Nyomda Kft. **Felelős vezető** Molnár Csaba

ISSN 1788-6422 Minden jog fenntartva!

A kiadó a lap bármely részének másolásával, terjesztésével, a benne megjelent adatok elektronikus tárolásával és feldolgozásával kapcsolatos jogot fenntartja. Az Afrika Tanulmányokban megjelent minden szerzői mű (cikk, tanulmány, fotó, táblázat, grafika, illusztráció) csak a kiadó előzetes írásbeli, vagy elektronikus dokumentumba foglalt engedélyével tehető hozzáférhetővé, illetve másolható a nyilvánosság számára a sajtóban. Ez a nyilatkozat a szerzői jogról szóló törvényben foglaltak szerint tiltó nyilatkozatnak minősül.

A lapban megjelenő hirdetések tartalmáért a kiadó felelősséget nem vállal. A lapban leközölt írások nem feltétlenül tükrözik a kiadó véleményét. A tartalom, az egyes írások elektronikus felületen (honlapon, adattárban) való megjelenítése a kiadó joga.

Tisztelt Olvasóink!

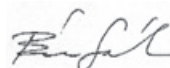
Örömmel jelentem, hogy immáron 13. éve jelenik meg a magyar Afrika-lap, mely a tudományos berkeken túl is egyre nagyobb elismeréssel bír. Ha csak azt vesszük, hogy a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) mekkora számú közlemény, illetve hivatkozási találat kötődik az Afrika Tanulmányok folyóirathoz, akkor bizony büszkén konstatálhatjuk, hogy jó úton haladunk. Persze, szeretnénk, ha a jelenlegi MTA-besorolásunk majd feljebb kúszna, erősödne (most két bizottságnál is C-kategóriás a lapunk), valamint a kiadó által tervként megjelölt egy angol nyelvű szám/évfolyam a nemzetközi citációs/impakt jelenlétünket is erősítené.

Mindehhez járul ismét hozzá a mostani duplaszám kifejezetten minőségi cikk-gyűjteménye. Kurrens biztonságpolitikai kérdéseket elemez a kelet-afrikai térségben Marsai Viktor. Szintén e térségben, kimondottan a Kelet-afrikai Közösség tagállamaiban vizsgálja a nők és a földtulajdonlás kérdését Bagi Judit. Egy izgalmas gazdasági elemzést kínál az Olvasóknak Pásztor Szabolcs, aki a szubzaharai Afrika monetáris politikai kihívásaival foglalkozik. Igen súlyos témakört boncolgat tovább Solymári Dániel szerzőtársaival, amikor a női genitális csonkítás történetét tekinti át, valamint egy esettanulmány formájában kenyai helyzetképet vázol fel. Lator Anna nem különben súlyos és megrázó ügyet jár körbe: a ruandai genocídiumot megelőző médiadiskurzus szerepét nézi a népirozmény erőszak kapcsán. A lapszámot egy tetemes könyvismertető, könyvelemző blokkal egészítjük ki, melyben angolász, frankofón és magyar szakirodalmak egyaránt bemutatásra kerülnek. Bízom benne, hogy ismét találunk kedvükre való írást és további olvasmányokat! További szép nyarat kívánva, üdvözlettel:

Dear Readers,

I am delighted to report to you that the Hungarian Journal of African Studies has been published for 13 years and has been gaining the momentum to get respected from various walks of life beyond the ever so important scientific circles. We can say with confidence that we are on the right track if we look at the hit record of uploaded publications and citations within the Hungarian National Scientific Bibliography (MTMT) about our journal. Of course, we aspire for reaching higher levels of recognition, both within the Hungarian Academy of Sciences (where at the moment two committees ranked us as C-category scientific journal) and in the international academic community with larger impact and citation history – our annual English-language issue will surely contribute to this.

This present double issue with its heavy collection of articles can undoubtedly strengthen such a position. Current security policy questions are investigated by Viktor Marsai in the region of East Africa. Also, within this geographic realm, but focussing on the East African Community Member States, Judit Bagi deals with women and land issues. Szabolcs Pásztor then offers an intriguing piece about the monetary policy challenges of Sub-Saharan Africa. Daniel Solymári and his co-authors turn our attention to Female Genital Mutilation (FGM) and cutting, and its eradication quest in Kenya. Anna Lator talks about the role of media discourse in genocide rape in Rwanda, both pieces again based on substantial field research. The issue is supplemented with a large review section, which gives an overview of numerous Hungarian, French and English books from the past few years. I do believe that you will find the one you are interested in the most! Best wishes for the rest of the summer, faithfully yours,

Dr. Búr Gábor

főszerkesztő, editor-in-chief

VASA LÁSZLÓ

KAZAHSZTÁN AFRIKA-KAPCSOLATAI: BÉKEHARCOS VAGY JÓ KERESKEDŐ?

5

Kazahsztán, a kialakuló-átalakuló, poszttotalitárius rendszerű ország olyan drámai politikai és szocioökonómiai változásokat tapasztalt meg függetlenedését követően, amelyek közvetlenül hatottak külpolitikája kialakítására. 1991 óta Kazahsztán világszerte elismerést vívott ki mint kontinenseken átívelő, vallási és etnikai sokszínűségen és tolerancián alapuló ország, amely földrajzilag az Európa és Ázsia közötti fő közlekedési útvonalak metszéspontjában helyezkedik el. Egyedülálló, a világ tengeri útvonalaihoz való közvetlen hozzáférést nélkülöző, kontinensek közötti geopolitikai elhelyezkedése nem csupán kihívás, hanem lehetőségeket is kínál kül- és kereskedelempolitikai kapcsolatok kialakítására más országokkal.

DAHER RASHED

A MEGEGYEZÉS GÁTJA: VÍZELOSZTÁSI KÉRDÉSEK EGYIPTOM, SZUDÁN ÉS ETIÓPIA KÖZÖTT

21

Bár a vízelosztási kérdések és a vízhiány már évtizedek óta meghatározza a mindennapi életet a Közel-Keleten és Afrikában, az érintett kormányok politikai válaszai és általában a kormányzati érdeklődés gyakran háttérbe szorítja ezeket a kérdéseket. A szervezeti problémák demográfiai kihívással is párosulnak. Ebben az amúgy is feszült helyzetben, ahol szűkös és véges forrásokat kell a növekvő igények szolgáltatába állítani, Etiópia egyoldalú kezdeményezése, hogy 2011-től gátat épít a Nílus etiópiai szakaszán, szó szerint vízvásztó pillanatként értékelhető.

SOMOGYI NORBERT

ÉSZAK-AFRIKA ÉS A FÖLDKÖZI-TENGER TÉRSÉGÉNEK GEOPOLITIKAI KIHÍVÁSAI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MEZŐGAZDASÁGRA ÉS AZ ÉLELMEZÉS-BIZTONSÁGRA

43

Egy adott donor ország nemzetközi fejlesztéspolitikai stratégiájának alakításakor a legfontosabb megválaszolandó kérdés, hogy miként lehet a fejlesztési célú kutatások elismertségét a politika és a társadalom irányában növelni, igazolni azt, hogy szerepük nagyon fontos a politikai és gazdasági expanzióban. A fejlesztési célú együttműködések valójában közös gazdasági előnyökön alapuló partnerségek építését jelentik, erre alapozva lehet valóban hosszú távon eredményes projekteket indítani.

SOLYMÁRI DÁNIEL – JANET MANGERA

A NEM KORMÁNYZATI SZERVEZETEK KENYÁBAN

69

A CIVIL MOZGALMAK ÁTTEKINTÉSE 1991-TŐL NAPJAINKIG

Az elmúlt húsz évben a civil szervezetek száma ugrásszerűen nőtt Kenyában, közreműködésük mára szerves részét képezi az ország oktatással, segélyezéssel, egészségüggyel, oktatással, szemléletformálással kapcsolatos fejlődésének. Megbecsülni is nehéz, hogy az elmúlt évtizedekben hány milliárd egyéni, céges vagy egyházi dollár, euró, jüan, font, dirham vagy jen támogatás került felhasználásra, hány millió helyi és külföldi önkéntes működött közre valamely projekt keretében. A hatásukra végbement pozitív változások tagadhatatlanok, de a rezsím hatékonysága, etikus működése és az elvégzett feladatoknak a folyósított támogatásokkal arányos mértéke kérdéses. Fejlesztési szakemberek egyre gyakrabban teszik fel a kérdést: helyesen működik-e a civil szektor, célt találnak-e a segélyek, nem túlzott-e a politikai vagy donor érdek egy-egy folyamatban, melynek következtében esetleg nem valósul meg a kitűzött cél vagy célcsoport megsegítése.

BRAUER-BENKE JÓZSEF

AFRIKAI BESZÉLŐ DOBOK

85

Amíg a résdobok fő elterjedési területének a Kongó-medence és környezete tekinthető, addig Nyugat-Afrika területén a térségben alkalmazott, hírközlő funkciójában konkurensnek tekinthető membranofon (a hang egy kifeszített membrán megszólaltatása által keletkezik) „beszélő dob” típusok a jellemzőek.

RECENZÍÓK

A. GERGELY ANDRÁS

BOJKOTTÁLT MAGHREB, ÉSZAK-AFRIKAI TÉRSÉGI FELLENDÜLÉS –
A NYUGAT-SZAHARAI VÁLSÁG MAGYAR SZEMMEL

99

MISSIÓK A VARÁZSLAT, JÁRVÁNY, SEGÍTSÉGNYÚJTÁS BŰVKÖRÉBEN

103

MÁSSÁG, GYŐZTESSÉG, FUNDAMENTUMOK
SIMON RÓBERT MUNKÁI FELŐL

107

MESEKATALÓGUSTÓL AFRIKAI SZIKLAKÉPEKIG S ISZLÁM DZSINNEKIG
AZ ÚJ ETHNOLOGIA-KÖTET A KULTÚRA-PIACON

115

OLTEAN SÁNDOR

AFRO-ÁZSIAI KAPCSOLATOK ÉS A 21. SZÁZAD GEOPOLITIKAI REALITÁSA

121

Klemensits Péter

Páncélos háború Észak-Afrikában (1940-1943)

A háborús hadszínterek közül mindig is az észak-afrikai volt a legkülönlegesebb, különösen az európaiak számára. Az ókori titkok, a hatalmas ismeretlen, a kietlen sivatagok, a kutatók és a hadtörténet rajongók figyelmét is felkeltették az évek során, korántsem véletlenül. A második világháború során olyan parancsnokok szereztek maguknak hírnevet ezen a hadszíntéren, akiket előtte kevésbé ismert a közvélemény, mint pl. Erwin Rommel vagy Bernard Montgomery. A harcok, páncélos pedig nem véletlenül lett az afrikai harcok emblemikus harceszköze.

A kötet tudományos igényességgel foglalja össze mindazon összetevőket, melyek végigkísérték brit páncélosok alkalmazását Észak-Afrikában 1940-1943 között, különös tekintettel a brit észak-afrikai hadvezetés hadászati és hadműveleti tervezésére, a főbb hadműveletek bemutatására és a páncélos csapatok alkalmazásához köthető tanulságok összegzésére. A páncélos fegyvernem alkalmazásán túl viszont az egész észak-afrikai hadszíntér legfontosabb – de kevésbé feldolgozott – stratégiai problémái is megjelennek a kötetben, nevezetesen, hogy az olaszok feletti győzelem után miként változott meg a hadászati környezet a britek hátrányára 1941 tavaszán, majd pedig 1942 elején, ez pedig milyen következményekkel járt Észak-Afrikára és a Közel-Keletre nézve, továbbá melyek voltak azok a hadászati döntések, melyek az 1943-as hadműveletek befejezéséhez vezettek.

Keresse a kötetet a Lira Könyvesboltokban,
a független könyvesboltokban és az internetes portálokon
vagy rendelje meg a Publikon Kiadótól a www.publikon.hu oldalon.

A NŐI GENITÁLIS CSONKÍTÁS: MŰLT ÉS JELEN

TÖRTÉNETI ÉS GYAKORLATI HELYZETKÉP KENYÁBAN

SOLYMÁRI DÁNIEL – JANET MANGERA – CSIKÓS GABRIELLA

Jelen tanulmányban röviden ismertetjük a női genitális csonkítás kialakulásának történeti kontextusát, összefoglaljuk a fontosabb források eredményeit. A terminológiai, fogalmi tisztázáson túl ismertetjük a gyakorlat főbb típusait és alkalmazásának módjait. Részletesebben foglalkozunk egészségügyi hátterével, a lehetséges következményekkel. Mindezeket túl kortárs képet vázolunk annak kenyai előfordulásáról, jogi és társadalmi helyzetéről. Írásunk végén, terjedelmi okokból kifolyólag csak rövidebben, kvalitatív, „hólabda” módszerrel készült kismintás kutatást mutatunk be egykori áldozatokkal, közelebb hozva e gyakorlat lelki, pszichoszociális oldalát.

Bevezetés

„A jelenség, amelyről épp olyan nehéz olvasni, mint írni.” E sorokkal kezdődik a brit szociológus Hilary Burridge, a téma egyik alampublikájának számító könyve (Burridge, 2016). Azonos érzései voltak jelen tanulmány szerzőinek is, amikor az elérhető források, valamint személyes találkozások és beszélgetések alapján kísérelték meg összeállítani a női genitális csonkítás aktuális helyzetképét. Tették ezt abban a hitben, hogy sokkal inkább beszélhetnek majd egy múltbéli gyakorlatról, mint a jelen és a mindennapok valóságáról. Az adatok a téma vizsgálatok azonban rögtön szemfelnyitókak: a női nemi csonkításnak mintegy 200 millió áldozata, elszenvetője él ma a világon a WHO, az ENSZ Egészségügyi Világszervezetének becslése szerint; többségük serdülő (UNICEF, 2013). Durva összehasonlításban ez Németország, Franciaország és az Egyesült Királyság lakosságának összessége. Három országnyi lány és nő, akik átestek valamilyen nemi csonkításon. A számokkal természetesen ez esetben is óvatosak kell legyünk: témánk a személyi méltóság vonatkozásában az egyik leginkább indiszkrét jelenségek egyike, így 100%-ban egzakt kutatási statisztikák, adatok a téma természetéből következően nem születhetnek. Az áldozatok, akik jellemzően törzsi, etnikai vagy kulturális-vallási okból máig (valóságos vagy elvont értelemben) izoláltan élnek saját társadalmi szerkezetükben, csak ritkán beszélnek az átéltekről, szenvedésükről. Érthető módon, hiszen a kérdés nem kevesebb, amit a tárgy kutatásakor fel kívánunk tenni, mint hogy legintimebb élményét ossza meg teljes nyíltsággal egy jellemzően elnyomott helyzetű, súlyosan traumatizált nő. Ennek a körülményben jelen írás végén különös jelentő-

sége lesz: a téma narratív feldolgozását kvalitatív interjúzási módszerrel egészítettük ki, amely során szembesültünk ezzel a körülménnyel.

A női genitális csonkításnak számos vonatkozása és tudományos megközelítése van. Mindegyik mély kutatásra és aktuális kérdések feltételére ad lehetőséget. Vizsgálható mások mellett annak egészségügyi, pszichológiai és mentálhigiénés oldala, kutatható antropológiai, szociológiai szempontból, de elemezhető a történelemtudomány, hely- és politikatörténet eszközeivel is. A téma első alkalommal kerül magyar nyelven mélyebb feldolgozásra, ezért átfogó képet kívánunk rajzolni, egyik vagy másik részterületben történő elmélyedés helyett, amelyek azonban későbbi tudományos gondolkodás tárgyát képezhetik.

Történeti háttér

A férfi és női nemi szervek mesterséges átalakítása, körülmetélése, csonkítása, funkcióinak korlátozása nem új jelenség. Régészeti leletek bizonyítják, hogy már az ókori Egyiptomban is létező gyakorlatnak számított: idősámításunk előtti egyiptomi múmiák testén is találtak erre utaló jeleket (Assad, 1980). A beavatkozást a zsidó történeti hagyomány is ismerte, és a közösséghez tartozás jeleként értelmezte: az Ószövetség Teremtés könyvében az Úr így szólította meg Ábrahámot: „Tartsd meg szövetségemet, te és utánad utódaid minden nemzedéken át. Ez az én szövetségem, amit meg kell tartanotok, köztem és köztetek, s utánad utódaid között: Minden férfit körül kell metélni közületek, mégpedig előbőrötök húsát kell körülmetélni. Ez legyen a szövetség jele köztem és köztetek” (Ter 17,1). A gyakorlat eredőjének pontos hely- és időmeghatározása azonban vita tárgya. A következőekben a két főbb teóriát, valamint egy harmadik, a kettő ötvözetének számító elméletet mutatunk be röviden, továbbra is annak női vonatkozásaira fókuszálva.

Az első elmélet szerint ab ovo ősi afrikai rítusról van szó: forrása minden bizonnyal a szudáni térség, és csak innen került Egyiptomba és a núbiai területekre, kezdetben az afrikai népmozgások, kereskedelmi tevékenység következtében (mások mellett a Darb al-Arba'in, Bayuda kereskedelmi útvonalakon, vagy Wadi Milk alakulaton át). Az elvándorló, helyzetváltóztató őslakosok, majd elhurcolt rabszolgák magukkal vitték és gyakorolták szociokulturális szokásaikat. E köztetes északi „állomáson” a módszerek ötvöződtek, keveredtek, majd terjedt szét a szubszaharai Afrika középső, keleti, valamint nyugati részei felé. Illetve később a Római Birodalomba (Lockhat, 2004). A jelenség elnevezése nem oldja fel a földrajzi dilemmát, vagyis hogy délebről került északra, vagy inkább északról délre, mivel a gyakorlatot Egyiptomban „Sudanese circumcision-nek”, a szudáni térségben pedig éppen ellenkezőleg: „pharaonic circumcision-nek” nevezték. A teória szerint csak ezt követően keveredett az arab világból érkezők szokásaival, de az korábban tehát Afrikában már mindenképpen jelen volt (Dorkenoo, 1994).

A másik főbb teória szerint azonban nem annyira afrikai, sokkal inkább arab szokásról van szó: az Arab-félszigetről „importálták” korabeli kereskedők az iszlám afrikai megszállása során, Afrika területére csak általuk került. Ez utóbbit erősíti, hogy az iszlám kulturális dominancia máig erős a szubszaharai Afrikában: leletek,

tárgyi emlékek bizonyítják, hogy az arab expanzió kezdetekor az afrikai rabszolga nőknek erényövet kellett viselniük; sőt, az afrikai-arab vegyes házasságokban az afrikai nőnek át kellett esni valamiféle genitális csonkításon (DeMeo, 1997). Vélelmezés, hogy ez egyben megkülönböztető jegy is lehetett az afrikai és arab nők közötti különbségtételre. Ezt a teóriát igazolhatja, hogy a gyakorlat legösszetettebb és leg-radikálisabb formái éppen a kelet-afrikai parti területeken voltak megtalálhatók: Núbia területén, valamint a mai Etiópiában, Szomáliában és Dzsibutiban, tehát az arab és fekete-afrikai kultúrák elsődleges találkozásánál. Megjegyezzük azonban, hogy mivel az iszlám felemelkedése, az Arab Birodalom afrikai megjelenése csak 639-ben, Egyiptom elfoglalásával kezdődött és csak ezt követően terjedt délebbre a mai Nigéria, Uganda, Kongó területeire, majd végig a keleti part mentén (Fage, 2004), e teória nem ad magyarázatot az időszámítást megelőző észak-afrikai (döntően egyiptomi) leletekre.

A pontos eredet tehát kérdéses. Azonban szinte biztos, hogy a gyakorlat bizonyos formája már létezett a szubszaharai Afrikában az iszlám elterjedése előtt is. Közelebb áll tehát a valósághoz a harmadik, a korábbi kettőt ötvöző elképzelés, miszerint az ősi afrikai gyakorlat keveredett az arab hódítók etnikai különbségtételre is irányuló módszereivel (Dorkenoo, 1994). Ezt bizonyítja, hogy a megtalált tárgyi leletek a Nílus területére vezetnek, melyek szerint Kr.e. 3100 körül már alkalmazott gyakorlatnak számított a harcospásztor, nomád népek körében, akik szélsőségesen patriarchális társadalomban éltek. Hittek a szakrális vezetők hatalmában, és már alkalmazták rituálékot, beavatási szertartásokat, szakrális megtisztításokat. E népek úgy hitték, hogy a fityma a nők férfi, a csikló pedig a nők férfi része (Tanui, 2006, 20.).

Az ókori Rómából fennmaradt források már egyértelműbbek, a módszerek és eszközök is ismertebbek. Találtak olyan gyűrűket, amelyekkel a nagyajkakat (*Labia majora*) kapcsolták össze, megakadályozva a közösülést. És szintén maradtak fent erényövek illetve más fizikai korlátozók. A csonkítások, fizikai akadályozó eszközök célja és használta hasonlított a korábbi korok és népek gyakorlataihoz: különbséget tettek a nők között, kifejezték társadalmi alárendeltségüket, korlátozták szexuális életüket. Sőt, esetenként büntetési céllal is alkalmazták. A középkorban kezdődő, majd különösen a XVIII-XIX. században elterjedt gyakorlat már más természetű volt: célja a nemi vágyak önkéntes, jellemzően vallási-ideológiai természetű féken

A férfi és női nemi szervek mesterséges átalakítása, körülmetélése, csonkítása, funkcióinak korlátozása nem új jelenség. Régészeti leletek bizonyítják, hogy már az ókori Egyiptomban is létező gyakorlatnak számított: időszámításunk előtti egyiptomi múmiák testén is találtak erre utaló jeleket.

tartására irányult. A katolikus és (főként a karizmatikusabb, szélsőségekre is hajló) protestáns gyakorlatban is egyaránt megtalálhatóak voltak ilyen extrémítások.¹

A gyakorlat, elsősorban az európai felvilágosodás eszmeáramlatának és a katolikus egyház megváltozott moráleteológiai tanításainak hatására visszaszorult vagy teljesen eltűnt. A nyolcvanas, kilencvenes évektől kezdődő antropológiai és nőmozgalmi kutatások eredményeképpen² számos mélyreható forrás áll rendelkezésre, hogy jobban megértsük ezt az egykor kulturális sajátosságnak tekintett, mára viszont számos országban illegálissá vált gyakorlatot.

Fogalmi lehatárolás

A gyakorlat terminológiája számos tartalmi, formai és kifejezőmódbeli változáson ment keresztül. Az első, jellemzően antropológiai kutatások, mint például Annie de Villeneuve 1937-ben írt munkája a szomáliai „varrt nőkről” a körülmetélés (circumcisio) vagy infibulatio (infibulatus, infibulare: kapoccsal bezár, lezár, becsuk) kifejezéseket használja. A nyolcvanas és kilencvenes években egyre szaporodó, a témát feldolgozó irodalomban azonban már jellemzően a mutiláció, azaz csonkítás, valamint a kivágás fogalmak jelentek meg, máig jellemzően e két elnevezéssel találkozhat a téma iránt érdeklődő. E nevezéktani kérdés talán mellékesnek, lényegtelennek tűnhet a durva gyakorlat ismeretében, azonban mégis meghatározta a szakmai dialógust, mi több vitát okozott a kutatók között. Májig egyet nem értés van abban a kérdésben, hogy csonkításnak tekinthető-e a kivágás, kimetszés valamint az infibulatio, összevarrás? E vita háttérben a jelenség kivitelezésének gyakorlati, módbéli eltérése áll, amit a későbbiekben ismertetünk részletesebben. Az orvosi terminológiában ugyanis a csonkítás, mint fogalom, a létfontosságú vagy látható testrész eltávolítását vagy károsodását jelenti. Egyes orvosok, egészségügyi szakemberek szerint azonban a beavatkozások némelyike nem tekinthető csonkításnak, az inkább kivágás, részbeni eltávolítás; valamint szintén nem pontos a fogalom a női nemi szerv összevarrását eredményező beavatkozások esetében sem. Az elnevezés továbbá félreértésre adhat okot az orvosilag indokolt csonkítással járó beavatkozásokkal, valamint az önkéntes, egyéni elhatározásból fakadó szépészeti, kozmetikai célú testmódosítással járó összefüggésben.

Ennek a vitának az eredményeképpen az angol terminológiában két kifejezés terjedt el: amíg az egyik csoport a női genitális csonkítás (female genital mutilation, röviden FGM) kifejezés, addig a másik, a női genitális vágás (female genital cutting vagy circumcision, FGC) elnevezés használatát tartja kívánatosnak. Fran P. Hosken osztrák feminista író az elsők között használta az FGM rövidítést és végzett úttörő kutatások a témában a hetvenes évektől kezdődően. Többek között a The Hosken Report című munkájában (1981) azt hangsúlyozta: a nevezéktani kérdés lényege, hogy az egyértelműen elválasztható legyen a férfi körülmetéléstől, amely teljesen más jelenség. Bettina Shell-Duncan magyarázata szerint is hibás a „női körülmetélés” kifejezés, mivel egyes társadalmakban a férfi és a női beavatási rítusoknak a körülmetélés egyaránt része, és egyes afrikai nyelvekben ugyanazzal a kifejezéssel illetik mind a kettőt, ezért fontos a pontos megkülönböztetés (Shell-Duncan et al.,

2017). Ez a megkülönböztetés napjainkban még inkább jelentős, amikor a férfiak körülmetélését gyakran mint a HIV-fertőzés terjedését akadályozó módszert propagálják ugyanazon közösségekben, ahol egyébként kampány folyik az FGM megszüntetésére.

Az amerikai antropológus, Ellen Gruenbaum könyvének címében (2000) azonban már a körülmetélés, circumcisio szót használja. A fogalom tisztázásakor viszont hangsúlyozza, hogy „annak pontos elnevezésétől függetlenül szándékos és gonosz szándékból elkövetett kárt és fájdalmat okozó tettről van szó”. Hasonlóan az amerikai nő jogi aktivista Stanlie M. James, vagy az amerikai történész, afrikanista Claire C. Robertson is az FGC, female genital cutting, azaz kivágás kifejezést használják: az FGM mint közös halmaz szerintük nem pontos és nem tesz érzékelhető különbséget az egyes altípusok között.

Nahid Toubia, szudáni sebész orvos és női aktivista, a téma egyik jeles kutatója viszont azt hangsúlyozza, hogy a csonkítás kifejezés használatának mellőzése elsősorban annak pszichológiai hatása miatt kerülendő: annak ugyanis rossz üzenete van az áldozatokra nézve és nehézséget jelent az ilyen beavatkozásokon átesett és súlyosan traumatizált nők mentálhigiénés gyógyítása során (Toubia, 1999).

A kifejezésbeli eltérések és viták hátterében tehát az a közös szándék húzódik, hogy egyértelmű különbséget tegyenek a kényszerített, vallási-kulturális gyökerű genitális csonkítás és egyéb beavatkozások között. Határvonalat kívánnak még húzni a szexuális erőszaktételek során elszenvedett nemi csonkítástól is, amely igen gyakori következménye a nők elleni bűntetteknek. Mindennek jogi jelentősége is van, amely eszköz lehet a gyakorlat visszaszorítására, szankcionálására vonatkozóan. Fontos hangsúlyozni, hogy e terminológiai viták azonban valóban az áldozatok érdekeit szolgálják és ne öncélú dialogizálások legyenek.

Az FGM/FGC hivatalos meghatározásával kapcsolatban elsőként a nagy nemzetközi szervezetek foglaltak állást. Elsőként, immáron hivatalosan is, 1990-ben az Inter-African Committee (IAC) Addisz-Abebában harmadik alkalommal megrendezett konferenciáján (On Traditional Practices Affecting the Health of Women and Children) használták az FGM, női genitális csonkítás kifejezést, amelyet a WHO 1991-ben az ENSZ egésze számára javasolt átvételre (WHO, 2008). E folyamat eredményeképpen 2005-ben az IAC hatodik, Maliban tartott közgyűlésén elfogadták az ún. Bamako Declaration-t, amely expressis verbis rögzíti az egyes fogalmakat (IAC 2005). A WHO a gyakorlatot így definiálja: „a női nemi szervek megcsonkítása, más néven a női nemi szervek körülmetélése vagy a női körülmetélés fogalma egy sor olyan eljárást foglal magába, amelyek során a külső női nemi szerveket egészségügyi indok nélkül, részben vagy egészben eltávolítják, vagy egyéb átalakításokat okoznak rajtuk” (WHO, 2008:4).

Okok és eredők

A női genitális csonkítás, körülmetélés társadalmi megítélésének, legitimitásának alapvetően két szintje különíthető el: az egyik az azt végző, gyakorló helyi társadalom viszonyulása, a másik pedig a „külső”, jellemzően tehát nyugati közvélemény

megítélésmódja. E kettő két végletként értékelhető: amíg az előbbi bizonyos szűkebb társadalmi körben máig hisz jelentőségében, az emberi életút, felnőtté válás, közöshöz tartozás elválaszthatatlan részének tekinti, utóbbi brutális és igazolhatatlan gyakorlatként tekint rá. E kettőség Kenyába, az FGM-ért és az az ellen folytatott harcban jól megfigyelhető, ahol a gyarmati kötelekektől megváló tradíció, majd a nyugatosodó politika évtizedekig küzdött az FGM megtartásáért, majd aztán betiltásáért; mindezt később részletesen is bemutatjuk.

Nyugati karakterű, emberi jogi és szociális szempontból nézve ez a gyakorlat a nemek közötti mélyen gyökerező egyenlőtlenség eszköze. A nőekkel szembeni hátrányos megkülönböztetés szélsőséges formája (WHO, 2008). Mivel az FGM-et jellemzően kiskorúakon végzik, ezért az a gyermekek jogainak a megsértését is jelenti. A gyakorlat sérti a személy egészséghez, biztonságához és fizikai épséghez fűződő jogát: az áldozatoknak minden esetben kínzást és kegyetlen, embertelen vagy lealacsonyító bánásmódot kell elszenvedniük. Ütközik az élethez való joggal, amennyiben az eljárás gyakran az áldozat életét veszélyezteti, annak halálához vezethet (WHO, 2008). Indirekt módon ellehetetleníti a lányokat az oktatáshoz és gazdasági fejlődéshez való hozzáféréstől, így az nem biztosít egyenlő esélyeket. Azok a lányok, akik átestek az eljáráson, korán, kényszerűen házasítják, így ők kimaradnak a formális oktatásból. A nyugati közvéleményben tehát széles az egyetértés, hogy a genitális csonkításnak minden formája tiltandó, orvosilag szükségtelen, egyértelműen indokolatlan, kockázatos.

Egészségügyi karakterizáció

A nyugati medicina „beavatkozás” alatt az orvosi tudás alkalmazását, sebészeti műtét elvégzését, orvosi módszerek használatát érti, amelyekkel egy betegség tüneteit, kóros folyamatait, káros hatásait igyekeznek csökkenteni, megszüntetni. A külső női és férfi nemi szerveken elvégzett sebészeti beavatkozások indokoltan, valamilyen egészségügyi (pl. gyulladás, daganat, trauma) ok miatt történnek, tehát a beteg javát szolgálják. Felmerül így a kérdés, hogy a női genitáliák csonkítása a nyugati orvoslás szempontjából beavatkozásnak tekinthető-e? Az orvosi társadalomban teljes egyetértés van ma abban, hogy a rituális-kulturális gyökerű csonkítások sosem a nők egészségét szolgálják; egészségügyi előnyük nincs, nem terápiás céllal történnek. Természetesen nem része jelen témánknak a szeméremjakkal önként vállalt szépészeti korrekciója, amely az utóbbi években elterjedt kozmetikai beavatkozás.

Nyugati karakterű, emberi jogi és szociális szempontból nézve ez a gyakorlat a nemek közötti mélyen gyökerező egyenlőtlenség eszköze. A nőekkel szembeni hátrányos megkülönböztetés szélsőséges formája.

A női genitáliák csonkításának típusai

Azon eljárásokat tehát, amelyek nem terápiás céllal a külső nemi szervek részleges vagy teljes eltávolítását, átalakítását, összevarrását eredményezik, genitális csonkításnak nevezzük. A csonkításokhoz, metszésekhez társuló szövődmények egész életen át kísérik annak áldozatait. Az egészséges szerv indokolatlan eltávolítása vagy megsértése károsítja a test természetes működését, azonnali és hosszú távú panaszokat okoz, valamint teljesen megfosztja a nőt a nemi élet örömétől.

A női genitáliák csonkításának, kivágásának gyakorlati módozatait, a kivitelezés fajtáit a WHO négy fő csoportba osztályozza, hogy érzékeltesse és megkülönböztesse a fentebb említettek szerint annak formáit, eseteit (WHO, 2008). A következőkben a négy fő csoportot mi további alcsoportokkal egészítjük ki, árnyalva a jelenség aktuális orvosi-egészségügyi megközelítését, hogy minél pontosabb képet adhassunk az egyes „beavatkozásokról”.

I. típus, az ún. clitoridectomy: a csikló (clitoris) és/vagy a csikló fitymájának, előbőrének (preputium clitoridis) részleges vagy teljes eltávolítása

I. a. csak a csikló fitymájának az eltávolítása

I. b. csikló fitymájának és a csiklónak a közös eltávolítása

II. típus, az ún. excisio: a csikló és a kis szeméremajkak (Labia minora) részleges vagy teljes eltávolítása, a nagy szeméremajkak (Labia majora) kimetszésével vagy anélkül

II. a. csak a kis szeméremajkak eltávolítása

II. b. a csikló és a kis szeméremajkak részleges vagy teljes eltávolítása

II. c. a csikló részleges vagy teljes eltávolítása a kis és nagy szeméremajkakkal együtt

III. típus, az ún. infibulatio: összevarrás (sutura) vagy infibuláció, azaz a kis szeméremajkak és /vagy a nagy szeméremajkak eltávolítása csiklóval vagy anélkül (a hüvelybemenetet leszűkítik, csak egy kis nyílás marad a vizelet és a menstruációs vér távozására). A továbbiakban a szó latin írásmódját követjük.

III. a. a kis szeméremajkak eltávolítása és összevarrása

III. b. a nagy szeméremajkak eltávolítása és összevarrása

IV. típus: csiklót és a szeméremajkakokat kegyetlen próbatételnek teszik ki: égetéssel, bemetszéssel (incisio), átszúrással, nyújtással, átvágással vagy kaparással.

A csonkítások egészségügyi kockázatai és következményei

A nők életére, testi és lelki fejlődésére, egészségügyi és pszichés állapotára az FGM igen komoly hatást gyakorol, számos nem kívánt mellékhatása lehetséges. Ez természetesen attól is függ, hogy melyik típusú „beavatkozáson” estek át, valamint függ a csonkítást végző képzettségétől, tapasztalatától, és higiéniai körülményektől (jellemző, hogy az eljárást végző laikus személy súlyos károkat okoz). Függ még a

csonkításon átesett nő előzetes, általános egészségügyi állapotától is. Komplikációk minden típusú eljárásnál felléphetnek, de a legnagyobb veszélynek a III. típuson (infibulatio) átesett nők vannak kitéve.

Az FGM igen komoly rövid távú kockázatokat rejt magában. A „beavatkozást” minden esetben erős fájdalom kíséri, amelyet az idegek elmeszése és a nemi szerv érzékeny szövetének kimetszése okozza. Megfelelő fájdalomcsillapítást ritkán alkalmaznak, vagy ha mégis, az jellemzően hatástalan. A gyógyulási folyamat szintén fájdalmas és hosszadalmas. A gyakorlat sok vérveszteséggel jár, amely nagyon gyakran súlyos, vagy halálos kimenetelű. A rendkívül erős vérzést a csikló artériájának vagy egy másik véredény átmetszése okozza. Az áldozatok gyakran sokkos állapotba kerülnek, amelyet a fájdalom és/vagy a vérzés okozhat. Az eljárást követően a külső nemi szerv szövetének rendkívül fájdalmasan megduzzadnak, amely a gyulladásra adott válasz, vagy esetleges fertőzés következménye. Az eljárást úgynevezett ceremóniakéssel végzik, amely gyakran fertőzött. De végezhetik még: késsel, fém pengével, valamely más „rituális szerszámmal”. Az interjúk során megkérdezettek beszámoltak olyan esetekről is, hogy átalakított konzerves dobozzal hajtottak végre csonkítást. Használatuk után tetanusz (*Clostridium tetani* baktérium) és/vagy más baktérium által okozta fertőzés léphet fel. Hasonlóképpen: HIV és Hepatitis B fertőzés is veszélyezteti az FGM-en átesett nőket, lányokat. A fertőzés veszélye fokozódik, ha egymás után több nővel történik a beavatkozás, és az eszközök nem kellően vagy egyáltalán nincsenek fertőtlenítve. A „beavatkozás” következményeként vizeleti panaszok jelentkezhetnek: vizelet visszatartás (vizeletretentio) vagy fájdalmas vizelet és húgyúti fertőzés. A kimetszés alkalmával kóros hegesedés (keloid) léphet fel, amely fájdalomhoz és fertőzéshez vezethet. Súlyos fertőzés és nagy mennyiségű vérvesztés miatt a csonkítás kimenetele halálos is lehet. Az eljárás alkalmával az áldozatot gyakran lefogják, leszorítják, esetenként ki is kötözik, amely traumás csonttöréshez vezethet. Az erős fájdalom és a sokk igen megrázó eseménynek számít a lányok és nők életében.

A gyakorlatnak számos hosszú távú kockázata lehetséges (Brewer et al., 2007). Az esetleges fertőzések krónikus nőgyógyászati, húgyúti és szüléssel kapcsolatos panaszokat okozhatnak: e fertőzések közé tartozik a krónikus genitális tályogképződés, sepsis, hüvelyfertőzés, vérrel és testváladékkal terjedő HIV, Hepatitis B és C (elsősorban a nem steril eszközök használata okán) (Pépin et al., 2006). A szövétkárosodás és a kóros hegesedés (keloid) súlyos fájdalommal jár; irritálhatja később a ruházat, viszkethet, nyomásra, tapintásra érzékeny lehet. Idővel menstruációval kapcsolatos panaszok léphetnek fel, mint például fájdalmas és elhúzódó vérzés. Ez leginkább a III. típusú gyakorlat (infibulatio) esetében lép fel. Szintén ide tartozik, hogy a beavatkozás eredményeképpen a hüvely bemeneti nyílása nagyon szűkké válik és a menstruációs vér csak lassan tud távozni. Előfordulhat továbbá, hogy már a menstruációs vér megreked a hüvelyben (haematocolpos). Szintén hosszú távú szövődmény, hogy az FGM-en átesett nőknél sérülhet a húgycső, ami húgyúti fertőzések kialakulásához vezethet. Nem ritka a húgycsőszűkület, húgyhólyag-hüvely és/vagy végbél-hüvely között kialakuló sipoly. Hegesedésből kifolyólag a húgycsőnyílás el

is záródhat. Az infibulation átesett nők esetében meddőség léphet fel, amely a felszálló (ascendáló) fertőzésekkel hozható kapcsolatba. FGM-en átesett nők esetében nagyobb arányban fordul elő elhúzódó, eszközös szülés, császármetszés, szülés utáni erős vérzés. Az ilyen esetekben szükségessé válhat a gátmetszés (episiotomia), ami hosszabb egészségügyi intézményben való tartózkodásának kellene, hogy jelentsen. Az elhúzódó szülés (kitolási fázis meghosszabbodása) esetében szükségessé válhat az újszülött újraélesztése, de ez ad abszurdum az újszülött halálához is vezethet. A női nemi szervek minden egyes képletének funkciója van. Utaltunk már rá, hogy csiklón keresztüli (clitoriális) orgazmus megsemmisül. A szeméremajkak védő funkciója, megszűnik, így húgyúti fertőzés, hüvelygombásodás, bakteriális vagy vírusos felül-fertőződés léphet fel. Ha egy nő szeméremajkait megcsonkítják, akkor az egyébként is érzékeny terület teljesen szabadon marad a kórokozók számára. Az állandósult fertőzések talaján ciszta, tályog, daganatos betegségek alakulhatnak ki, melyek sokszor halálos kimenetelűek. Későbbi nemi kapcsolat esetén, a kiirtott mirigyek miatt száraz marad a hüvely, és így az aktus nagy fájdalommal jár. Gyakori, hogy a szűkített hüvelybemenet esetében a varratot, kapcsokat, fizikai korlátozót a férj vagy az infibulatiót végző személy metszi fel, távolítja el a nászéjszaka alkalmával. Mindez szörnyű fájdalommal, vérzéssel jár, ugyanis a vágott, varrt testrészen kóros heggesedés, sebgyógyulás alakul ki: a hegsvöetvet fel kell tépni, el kell távolítani.

Az FGM-en átesettek későbbi kezelése

Az FGM-en átesett lányok és nők külső nemi szervének meggyógyítása, eredeti állapotukba való visszaállítása nem lehetséges, mivel egy szerv teljes vagy részleges csonkításáról beszélünk, a kimetszett szervrészt már nem lehet pótolni. A III. típusú eljárás, (infibulatio, összevarrás) esetében idővel szükségessé válhat a sebészeti beavatkozás, az úgynevezett deinfibulatio, mivel ez az eljárás jár a legtöbb hosszú távú negatív következménnyel. Ezzel az eljárással lehetséges az összevarrt szervrész felnyitása, így a normál méretű hüvelybemenet, tehát az akadálymentes vizelet, menstruációs vér elfolyásának biztosítása.

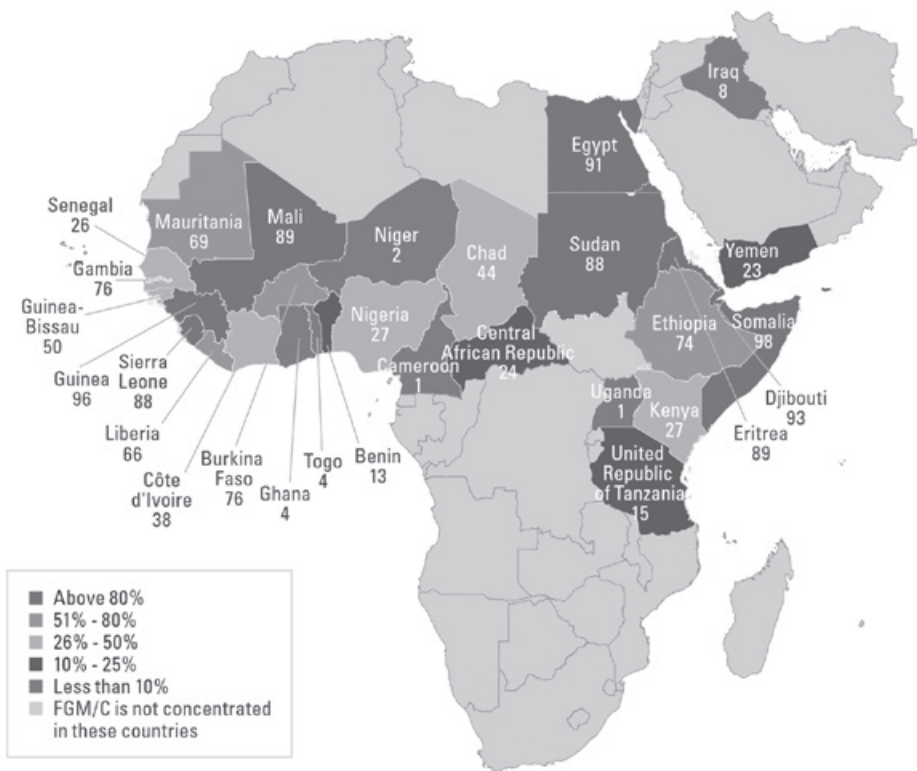
Hangsúlyozzuk továbbá, hogy az FGM hosszú távon súlyos traumatizációhoz (ez akár azonnal is bekövetkezhet) és kóros pszichés állapothoz vezet: poszttraumás stressz (PTSD), szorongás, depresszió, gyermekek esetében viselkedési zavarok, bizalomvesztés alakulhat ki. A gyakorlat mentálhigiénés, pszichoszociális következményei külön tanulmány témáját képezhetik, ezért ezekkel most részletesebben nem foglalkozunk.

Földrajzi előfordulás a szubszaharai Afrikában

A női genitáliák csonkítása a kontinens számos országában máig jelenlévő gyakorlat. Az UNICEF 2013-as részletes globális jelentése 29 ilyen országról számol be, Dél-Szudán kivételével (UNICEF, 2013). Az adatok felvétele ugyanis még az ország határainak pontos kijelölése előtt történtek. Más források, mint pl. a WHO vagy a 28TooMany civil szervezet bővebben, már a két Szudánnal kiegészítve, Észak-Afrikát és az Arab-félsziget bizonyos országait is feltüntetik, úgymint Egyiptom, Irak és

Jemen. Az előfordulás intenzitása országoként erősen változó: amíg Szomáliában 98%-os a nők áldozattá válásának aránya, addig Ugandában 1%. Etnikai csoportként is nagy az eltérés: szomáliak például egyaránt alkalmazzák Szomáliában és Kenyában, ahogyan a maszákok Kenyában és Tanzániában.

Az UNICEF 2013-as jelentése öt előfordulási csoportot különböztet meg, a kiemelkedően magastól a szórványosig. Az első csoportba nyolc olyan ország tartozik, ahol 80% fölötti az áldozattá válási arány: ilyen Szomália (98%), Guinea (96%), Dzsibuti (93%), Egyiptom (91%), Eritrea (89%), Mali (89%), Sierra Leone (88%) valamint Szudán (88%). Ezekben az országokban szinte a teljes női populáció érintett valamilyen genitális vágásos, csonkításos beavatkozással kapcsolatosan. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy nem is annyira az ország maga döntő az előfordulások tekintetében, sokkal inkább az etnikai csoportok, amelyek életterei alkalmanként országhatárokon is átnyúlnak.

▲ *Az FGM előfordulása Afrikában*
 Forrás: FGM/C A statistical Overview UNICEF Report 2013

A genitális csonkítás Kenyában

Okok és eredők

Számos magyarázat létezik Kenyában az FGM alkalmazásának okával, történeti eredőjével kapcsolatban. A kalendzsiknél például széles körben úgy tartották, hogy ez a gyakorlat fokozza a lányok házassági esélyeit, megelőzi a promiszkuitást, és elősegíti a könnyű gyermekszülést. Azok a nők, akik nem végeztették el lányaik körülmetélését, azt kockáztatták, hogy felelőtlennek, erkölcstelennek és a nyugati kultúra utánczóinak fogják őket tekinteni (Tanui, 2006). A körülmetélés az egy közösséghez való tartozás szimbólumát és érzését jelentette a beavatott számára. Ezt közösségi titkoknak is tekintették, amely azt a célt szolgálta, hogy az egész életükre szilárdan rögzüljön elméjükben, majd ők is tovább adják a következő nemzedékek számára. Az eljárást gyakorló közösségek úgy tekintenek a körülmetélésre, mint őseik és az istenek által rájuk hagyományozott parancsolatra, amelyet kétségbevonhatatlanul és változtatás nélkül kell gyakorolniuk, megtartva és beteljesítve a hagyományokat (UNICEF, 2004). Az FGM gyakorlata tehát ősi hiedelmeken és felfogásokon alapul, és jóllehet mára jelentős mértékben csökkent.

Kenyában egyes etnikai közösségek, a női nemi szervek megcsonkításának korábban bemutatott minden típusát a mai napig széles körben végzik: a szomálik, a kiszik, a maszaik, a meruk, a kalendzsik, a kikujuk, a pokotok, a boranák, a kambák, a luiák, a midzsikendák, a taiták és a kuriák egyaránt alkalmazzák a csonkítás, vágás valamely fajtáját. A szokás háttérében ősi és mélyen rögzült hiedelmek állnak, amelyeknek mindegyike tévedésen, hibás szociális, lelki és biológiai ismereteken, berögződéseken alapul. A nők esetében ez gyakran a felnőtté válás és házasságra való felkészítés része (28TooMany, 2013). Számos olyan közösség ismert, ahol az FGM a házasság előfeltétele, létfontosságú egy nő társadalmi és gazdasági elfogadottságához. Élő hiedelem, hogy ha egy lányon nem végzik el, akkor azok nem találnak maguknak férjet, nem lesznek vonzóak a férfiak számára. Több közösségben úgy tartják, ez a nők iránti későbbi tisztelet legfontosabb előfeltétele. De nem csupán „morális érték”: a szexuális vágy házasság előtti kontrollálásnak direkt módja, valamint a később a hűség biztosításának (különösen a poligám házasságokon belül) konkrét eszköze. De a tévhit szerint a személyi higiéne és tisztaság garanciája is.

A gyakorlat napjainkban

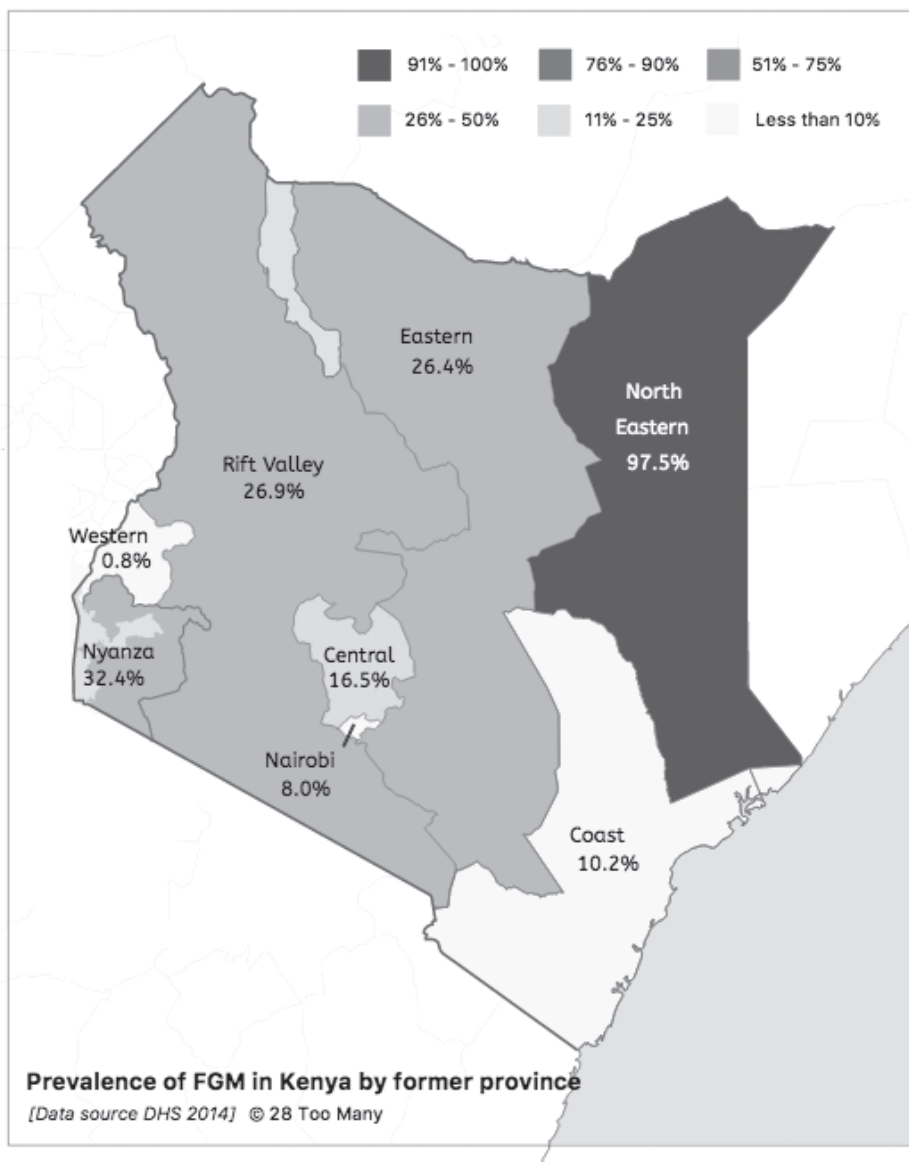
Az UNICEF 2013-as felmérése szerint Kenyában a nők 27%-a esett át valamilyen FGM-el kapcsolatos gyakorlaton, ami 9,3 millió nőt és lányt jelent. Ezzel Kenya az eljárást máig gyakorló 28-29 afrikai ország közül a 17. helyen áll. A leggyakoribb 98%-os az előfordulás az ország Észak-keleti területén, amíg a parti térségben már mindössze 10%. A szamburu és szomáli közösségeiben például tízből kilenc lányon hajtották végre ilyen beavatkozást (KDHS 2014). A felmérés azonban az FGM országos előfordulásának egyenletes csökkenését mutatják: így 1998 és 2014 között 38%-ról 21%-ra csökkent (KDHS, 2014; KDHS, 2015), jóllehet ez a szám továbbra is nagyon magas. Különösen és kiemelkedően (a 21%-os átlagot meghaladja) az alábbi

népcsoportokba tartozó nők esetében: 98% a szomálik, 73% a maszaik és 96% a kiszik körében. Ez szinte a teljes női populációt jelenti az említett etnikai közösségekben. A FGM arányaiban magasabb az idősebb nők körében, de úgy tűnik, hogy a fiatalabb nőknél csökkenő tendenciát mutat (KDHS, 2014), aminek vélelmezhető oka az eredeti közösségek elhagyása, a belső és a külső migráció. Az áldozattá vált teljes női populáció 83%-a az FGM leggyakoribb, I. típusán esett át a felmérések szerint. 13%-uk infibulation (III. típus) és 2%-uk kimetszésen (II. típus) (DHS, 2008–09). Napjainkra azonban az áldozattá vált serdülő korú fiatal lányok számának csökkenése figyelhető meg: vélelmezhető a szülők körében egyfajta „felvilágosulási” tendencia, de az is lehet, hogy csak a jog tiltó ereje okán mellőzik a beavatkozást. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy jobban titokban tartják, mint korábban (28Toomany, 2013). A már idézett 2014-es demográfiai és népegészségügyi országos felmérés az FGM 2,8%-os elterjedtségét mutatja a 0-14 éves korosztály körében. Ennek a számadatnak a helyes értelmezéséhez azonban fontos tudni, hogy még nem minden lány jutott el a körülmételés végső állapotába; sok az olyan eset, hogy fokozatosan, lépésenként hajtják végre a csonkítás egyes formáit. Az ilyen szituációkban ezért jellemzőek a be nem vallott, nem regisztrált esetek.

A felmérés azt mutatja, hogy az eljárás elterjedtsége tartományonként változik: a legelterjedtebb az Észak-keleti Tartományban (98%) és a legalacsonyabb az elterjedtsége a Nyugati Tartományban (1%). A jelentésből továbbá az is kiderül, hogy az FGM-en átesett kenyai nők 72%-a 3 tartományban – az Észak-keleti, a Nagy-hasadék-völgyben és Nyanza tartományban – él. Az FGM egészségügyi szakemberek által történő végrehajtása, különösen a kiszik körében, manapság dokumentumokkal alátámasztott trend. Az 1998-as 34,4%-hoz képest 2003-ban a kenyai lányok 46%-án hajtottak végre egészségügyi szakemberek valamilyen típusú genitális csonkítást. Mindazonáltal a legújabb felmérések szerint az átfogó számadat 19,7%, illetve 27,8% a városi területeken (28TooMany, 2013).

Az FGM a társadalmi demográfiai vonalak mentén is változó. Ez legszembetűnőbb az etnikai hovatartozás tekintetében: míg a luo és a luija nők 1%-a esett át az FGM-n, addig az adatok szerint a szomáli népcsoport körében a nők 94%-át metélték körül, amely arány magasabb a szegény, iskolázatlan szülők lányainak körében (KDHS, 2014).

Az áldozattá vált nők és lányok az esetek jelentős részében marginalizálódnak mind a helyi, mind a többségi társadalmon belül. Ez ellenkezőleg is igaz lehet: az eljárásról át nem esettek félnek a közösségük elutasításától, szélsőséges esetekben abúzustól. Anyagi, egzisztenciális függetlenségük okán a fiatal lányoknak erős a kiszolgáltatottság érzése, amely csak erősíti, hogy engednek az etnikai hagyományoknak (Brewer et al., 2007). Dokumentált esetek bizonyítják, hogy azokat a lányokat, akik nem hajlandók „szembenézni a késsel”, megátkozzák, elűzik a közösségből; szüleiket a közösség kirekeszti, bántalmazza gyerekeik miatt (Kilimo and Ngeny, 2017).

^ Az FGM előfordulása Kenyában
 Forrás: 28TooMany, USAID DHS Program 2014

Az alkalmazás megszüntetésére, visszaszorítására irányuló törekvések

Mára kezdeményezések, kampányok és állami stratégiák széles skáláját alkalmazták Kenyában a gyakorlat csökkentésére és teljes megszüntetésére. Az aktivitások elsősorban szemléletformálásra, figyelemfelkeltésre irányulnak. Ilyenek például: az egészségi kockázatok bemutatása, generációk közötti párbeszéd, a téma iskolai oktatásba való beemelése, a formális oktatásba kapcsolás ösztöndíjakkal, anyagi támogatással történő serkentése, a gyermekházasság elől menekülő lányok intézeti, intézményes keretek között történő támogatása (Population Council, 2007).

Az alternatív beavatási rítus (ARP) az utóbbi évek egyik sokat ígérő válasza lehet az FGM visszaszorítására (Hughes, 2018). E széles körben alkalmazott módszer gyökere a hagyományos FGM-t végző személyek oktatása és számukra alternatív bevételi források biztosítása volt. E rítust végző személyek ugyanis díjazás ellenében végzik a szertartást. Az ARP, Alternative Rites of Passage azonban ötvözni próbálja a „soft” módszereket, úgy mint oktatás, szemléletformálás, a „hard” eszközökkel (Prazak, 2007). Az ARP előfeltétele a külső személy, szervezet irányába történő bizalom megnyerése, alapja pedig a teljes közreműködői kör koncentrikus halmazonkénti tájékoztatása, bevonása. A folyamat kezdete az anya és lánya közötti kapcsolat átalakítása, szemléletük formálására irányul. Ezt követi a közösség kisebb köreinek, a szertartást vezetőnek, idősebb döntéshozóknak, közelebbi és távolabbi rokonoknak bevonása. Cél, hogy az adott közösségben saját, új, de a már meglévő tradíciókra alapuló, azokból merítő szimbolikus beavatási szertartások jöjjenek létre, lehetőség szerint a korábbi vezetők meghagyásával. Az ARP célja, hogy a beavatás szertartás hagyományát megtartva kicserélje annak tartalmi elemeit.

A vonatkozó jogi, törvényi szabályozás általában

Helyi és nemzetközi szervezetek visszaszorító aktivitása ellenére, napjainkban 28 olyan afrikai és közel-keleti ország ismert, ahol az FGM valamely formája máig létező gyakorlat. Felében mára létezik korlátozó törvény, vagy jogszabályba, alkotmányba építették a gyakorlat tilalmát. Annak gyakorlati alkalmazása, mindennapi életre váltása azonban már más kérdés. Egy tanulmány megállapította, hogy a 28 országból csak 4-ben indult valóban büntetőeljárás FGM alkalmazása miatt (Rahman, 2000). Nyugat-Európában, elsősorban az egykori gyarmattartó és menekülteket leginkább befogadó országokat érinti leginkább mindez, ahol jellemzően létezik helyi tiltó jogi szabályozás. Sok országban azonban máig nem kodifikálták, nem vált a hard law jogszabályok részévé. Ezekben a helyeken az alábbi eszközökkel próbálják visszaszorítani a gyakorlatot (28TooMany, 2015).

- alternatív beavatási rítusok kidolgozásával igyekeznek „kiváltani” az FGM-et, meghagyva a felnőtté válási, beavatási rítus keretét, tartalmát és funkcióját
- kampányokkal, a nyilvánosság bevonásával és más soft eszközzel igyekeznek felhívni a lakosság és a bevándorló közösségek figyelmét a gyakorlat veszélyeire.

Általános nemzetközi jogi megközelítésből az FGM az alábbi helyekkel ütköztethető össze:

- Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának (1948) 2., 3., 5. és 25. cikkelye
- a Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányának (1966) 9. cikkelye
- a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (1966) preambuluma valamint 12. cikkelye
- a nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés minden formájának kiküszöböléséről szóló ENSZ egyezmény (1979) 1., 2., 3., 5(a), 12(i) cikkelye valamint az általános ajánlás No.19-es pontja
- a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni 1984-es egyezményre 16. cikkelye
- A gyermekek jogairól szóló 1989. évi konvenció 2. és 3 (1, 2), 19., 24., 37. cikkelye és az általános ajánlás No.14. pontja.

Az afrikai regionális jogszabályok tekintetében pedig, továbbra is általánosságban:

- az Ember és a Népek Jogainak Afrikai Chartájának (1981) 2., 21(i) cikkelye valamint ennek nők jogairól szóló protokolljának (2003) 1(f, j), 5., 14(i) cikkelye
- az 1990. évi gyermek jogairól és jólétéről szóló afrikai alapokmány 1(3), 3., 4(i), 14(i), 16(i), 21(i) cikkelye
- valamint az Afrikai Unió nemek egyenlőségéről szóló 2004-es egyezményének 6. paragrafusa.

A jogi, törvényi szabályozás alakulása és kenyai gyakorlata

Az általános nemzetközi és regionális afrikai jogi vonatkozások után, most lokálisabb szinten, a kenyai törvényi szabályozást, valamint kialakulásának történeti vonatkozásait tekintjük át részletesebben. Az FGM gyakorlatának gyökeres, mély társadalmi szintű megszüntetése és az arról való lemondás hosszú ideje osztársadalmi küzdelem Kenyában.

Keresztény misszionáriusok már az 1920-as években elkezdtek egyfajta FGM-ellenes küzdelmet (Boyle, 2005). Elsősorban egészségügyi okokból, valamint tevékenységük kiterjesztése részeként (még ha azokat ma már nem is tekinthetjük minden kritika nélkül). Tevékenységük hatott a gyarmatosítók körében, akik az állami adminisztráció, helyi közigazgatás megszervezésekor erőfeszítéseket tettek a körülmételés korlátozása érdekében, valamint lehetővé tették az általános orvosi ellátást. E tradicionálisan mélyen begyökerezett szokással szemben a társadalmi változások elméletéből merítették az erőt a korabeli politikai döntéshozók, civil és egyházi aktivisták.

A helyzet azonban megakadt, amikor 1929-ben több misszió is arra szólította fel tagjait, hogy szüntessék be közösségeikben az FGM alkalmazását. Idővel büntették azokat, akik nem tettek eleget ennek: kizárták őket az istentiszteleti alkalmakról, megtagadták gyermekeiktől a missziós iskolákba való beíratás lehetőségét (Murray 1976; Pedersen, 1991). Ez etnikai feszültséghez, szembenálláshoz vezetett a törzsek, helyi közösségek és a „civilizációs támogatást” biztosító gyarmati adminisztráció között. Mások mellett a Kikuyu Central Association nevű, frissen létrejött nacionalista szervezet kezdte hevesen védelmezni az FGM gyakorlatát és annak a helyi

társadalomba mélyen integrált szerepét. Idővel az FGM melletti kiállást a gyarmati erővel szembeni ellenállás egyik kifejezőmódjának, eszközének tekintették, ami aztán jelentős szerepet is kapott a brit uralom ellen folytatott nacionalista függetlenségi harcban. Jomo Kenyatta, a KCA akkori főtitkára és Kenya későbbi elnöke élesen kritizálta a misszionáriusok és az európaiak beavatkozását, mint országa ősi szokásai ellen irányuló támadást, amelynek szerinte az volt a célja, hogy országuk rendjét megbontsák, és ezáltal felgyorsítsák annak „európaizálódását” (Kenyatta 1978 [1938]; 133). Így Kenyatta számára a körülmetélés az afrikai hagyomány, ősi tradíció fontos szimbólumává vált „nemzetépítő eszközzé”. Azt méltatva úgy fogalmazott, hogy az „intézményünk lényege, mérhetetlen oktatási, társadalmi, erkölcsi és vallási haszonnal, következménnyel” (Kenyatta 1978 [1938];133). A *Facing Mt. Kenya: The Tribal Life of the Gikuyu* című könyvében (1959) egyértelműen és élesen kritizálja az európaiakat, hogy nem értik meg az FGM helyi jelentőségét. Kenyatta és körének támogató erejű politikája mellett, vagy annak ellenére voltak azonban, akik erősen kritizálták annak szerepét és létjogosultságát. 1956-ban például a merui Njuri-Ncheke Tanács megtiltotta a női nemi szervek körülmetélését. Ez, hasonlóan a gyarmatosítók által Afrika más részein meghozott jogi tilalmakhoz, széleskörű ellenállást váltott ki (Thomas, 2000). A „merui tilalmat” követően előfordult, hogy annak ellenére fiatal lányok, részben kényszer, részben a nyílt ellenállásuk kifejezéséként, saját maguk végezték el önnön körülmetélésüket. A feszültségeket enyhítendő a gyarmati kormány 1958-ban visszavonta a női körülmetéléssel kapcsolatos összes akkor élő határozatot (Chege et al., 2001). Noha az FGM a kultúrához való hűség jelképének és az európai gyarmatosítás elleni kihívásnak számított, idővel már nem bírt a korábbihoz hasonló jelentőséggel.

Az 1970-es években, részben a függetlenné vált Kenya (1963) „nyugatosodási” törekvése hatására, egyre erősebb FGM elleni légkör alakult ki: a nemzetközi közösség önálló részévé vált országban mind a kormányzati, mind a civil, egyházi szereplők nyíltan támadták annak alkalmazását, azt barbár, idejétmúlt gyakorlatnak tekintették (UNICEF, 2013). Kenya bekapcsolódott az ENSZ 1970-es, majd 1980-as években indított, az FGM megszüntetésére irányuló globális kampányaiba. Mindez átalakította a nők helyzetéről, egészségéről folytatott diskurzust és nyomást gyakorolt a vezető elitre és a törvényhozás szereplőire. Egyfajta balansz jött létre, amelyben az egyik oldalon a „nyugatosodó” vezetők, a másik oldalon pedig a „tradicionalista”, az FGM-et továbbra is támogatók küzdöttek (Obiora, 1997; Boyle és Preves, 2000).

1982-ben Daniel arap Moi Kenya második elnöke (1978–2002) kompromisszumos megoldást keresett. Kiállt azt FGM megszüntetése mellett, amelyet haszontalannak titulált, és szorgalmazta az eljárást továbbra is végző személyek bíróság elé állítását. Mindazonáltal e tilalomhoz jogi erőt, súlyt nem adott. Éppen ezért voltak, akik úgy értelmezték döntését, mint a nyugatiak érzékenységének csillapítására szolgáló intézkedést, lényegében látszatpolitikát.

Ezt követően 1989-ben, 1998-ban, majd 2001-ben elnöki rendeletek születtek, amelyek fokozatosan korlátozták a csonkításos gyakorlatokat és szorították ki az FGM-et végző szakemberek tevékenységét az egészségügyi rendszerből. A jogi

szabályozás azonban lassan és nehézkesen tudott haladni. Kenyában ugyanis vegyes a jogrend: az a brit polgári jog, az iszlám jog és helyi szokásjog keveréke. Az ország „kvázi-szövetségi” struktúrájú, nemzeti és tartományi kormányzattal.

2001-ben a Kenyai Parlament megszavazta azt a törvényt, amelyben megerősítette az állam arra irányuló felhatalmazását, hogy megvédje a gyermekeket a jogsértéstől, többek között a szexuális kizsákmányolástól. Megtiltja a korai (kényszerű) házasságot valamint az FGM-et a 18 éven aluli lányok esetében. Vád emelhető az ellen, aki 18 éven aluli lányon genitális csonkítást hajt végre, és egy év letöltendő börtönbüntetést vagy 50,000 KSH (cca. 700 USD) pénzbírságot, akár mindkettőt együttesen szabhatnak ki rá (IRIN News, July 10, 2006). A társadalmi nyomás és e folyamatok hatására 2010-ben az alkotmányban rögzítették a nők méltóságának védelmét, elsősorban annak 29(c, f), 44(3) valamint 53(d) cikkelyei. Jóllehet, az alaptörvény nem beszél expressis verbis a csonkításról, FGM-ről (Constitutional Law and Acts 2010).

Az FGM ellen irányuló jogi korlátozás 2011-ben érte el csúcspontját, amikor megszületett a The Prohibition of Female Genital Mutilation Act (FGM Act 2011) elnevezésű törvény (GoK, 2011). Ez mérföldkőnek számított az FGM elleni küzdelemben: annak végrehajtását teljes körűen, kortól függetlenül, Kenya teljes területére vonatkozóan tiltja. Mi több: mindennemű közreműködést büntet. Szankcionálja az asszisztálás, az ajánlást, buzdítást a gyakorlat vállalására, vagy csupán ha valaki helyet biztosít annak elvégzésére. Még a bejelentés is kötelező, ha valaki tudomást szerez a gyakorlatról. A törvény továbbmegy: büntethető, ha valaki megvető, lealacsonyító módon beszél olyasvalakiről, aki nem esett át genitális csonkításon. A törvény megszegése hét évig terjedő szabadságvesztéssel vagy 500.000 KSH pénzbírsággal jár. A törvény előkészítésének folyamata során a Nemekkel, Gyermekekkel és Társadalmi Fejlődéssel Kapcsolatos Ügyek Minisztériuma (Ministry of Gender, Children and Social Development) nemzeti cselekvési tervet (2008–2012) bocsátott ki az FGM kenyai megszüntetésének felgyorsítása érdekében (Roald, 2013). A kormány vállalta, hogy konkrét lépéseket tesz a FGM megszüntetésének elősegítése érdekében a törvényhozás, közoktatás, szociális munka, érdekképviselet, média megjelenések, a nők erősítése és reprodukciós egészségre irányuló szolgáltatások által (UNFPA/UNICEF, 2007). Az Egészségügyi Minisztérium referencia-kézikönyvet is megjelentetett az egészségügyi szolgáltatók számára az FGM komplikációinak kezeléséről (Roald, 2013).

Kvalitatív kutatás FGM áldozatokkal

2016 és 2018 több alkalommal kerestük a személyes kapcsolatot FGM-et átéltekkel, lányokkal. Célunk az volt, hogy mélyinterjúk keretében kérdezzük őket egyéni történetükről, hogy megismerhetőbbé váljon a jelenség mély, személyes oldala. Az interjúk elkészítésének nehézsége a célcsoport elérhetősége valamint a mintavételi sajátosságok miatt a tervezésnél egyértelmű volt: csonkításokat átéltek a helyi társadalmon, közösségen belül „rejtőzködőnek” számítanak, a téma természete érzékeny, az egyén legmélyebb magánügye. Ezért az elsődlegesen megkérdezettek körén, a kiinduló mintán továbblépve az ismerősök ismerőseinek irányába haladtunk,

„szájhagyomány útján” keresve az újabb kapcsolatokat. Vélelmeztük ugyanis, hogy újabb ügyfeleket csak ilyen módon fogunk találni, ami be is igazolódott: a megszólítottak közel 50%-át korábbi interjúalanyoktól kapott információ alapján értük el.

Tervezési szempont volt annak a dilemmának a feloldása, hogy etikus-e az interjú, amit tervezünk? Nem feszegetünk-e túlzottan személyes kérdéseket, amelyeket az interjú alanya nem (velünk) akarna megosztani. Vagy a megosztással nem nyitunk-e meg olyan „lelki csapokat”, amelyek utókövetésére, pszichoszociális gondozására már nem adunk lehetőséget. Számítottunk a célcsoport traumatizációjából fakadó nehézségekre, valamint esetleges nyelvi akadályokra, az eltérő helyszínek okozta személytelenségekre, és mélyinterjúkra való személyes alkalmatlanságra (attitűd, egyéni tulajdonságok). A kérdéseket ezért úgy alkottuk meg, hogy azok ne zavarják össze az alanyokat, ne hozzák kényelmetlen helyzetbe őket. Ugyanakkor kellően rugalmasak legyünk, ha egy alany többet szeretne elmondani nekünk a kérdezettnél. Fontos volt még az az előzetes feltételezés, hogy az interjúk „hatalmi jellege” (a kérdező személye) felszínre hozhatják a korábban átéltek alá-fölérendeltségének élményét, a feltett kérdések az esetleges lelki sebeket tovább mélyíthetik (Mason, 2002).

Mindezeket figyelembe véve, és tekintettel arra, hogy rejtőzködő, ritka populációról (rare vagy hidden populations) van szó, a munkához a kvalitatív módszert választottuk. „A ritka populációk alatt olyan közösségeket, társadalmi csoportokat értünk, amelyekről közvetlen mintavételi keret (tehát az adott populáció tagjairól egy csaknem teljes körű lista) nem áll rendelkezésre (nincs, vagy létezik, de nem elérhető)” (Kapitány, 2010). A tervezés során 10-15 előzetesen megfogalmazott, állandó kérdést terveztünk, amelyek további, rögtönzött kérdésekkel egészültek ki, meghagyva az alany szabadságát, ha többet, mást kívánna elmondani. Így félig strukturált, kismintás, ún. „hólabdatípusú” mintavételre épülő interjúkra készültünk (Denzin–Lincoln, 2018). A tervezési szakasz végén próbainterjút végeztünk, amire 2016-ban, Nairobiban került sor. Az interjú tapasztalatai megerősítették a feltételezést, hogy az áldozatok nagyon nehezen fognak az átélt élményeikről beszélni és nagyfokú rugalmasságra lesz szükség.

A próbainterjú tapasztalatait értékelve, a feltett kérdéseket véglegesítve, 2017 és 2018 között több alkalommal, változó helyszíneken mintegy tíz olyan felnőtt korú nőt tudtunk részletesen megszólítani, akik átestek valamilyen FGM beavatkozáson és nyitottak voltak irányunkba. További tíz esetben részleges interjúkat vettünk fel: ezek a beszélgetések külső körülmények vagy a megkérdezett személyek visszako-

A kérdéseket ezért úgy alkottuk meg, hogy azok ne zavarják össze az alanyokat, ne hozzák kényelmetlen helyzetbe őket. Ugyanakkor kellően rugalmasak legyünk, ha egy alany többet szeretne elmondani nekünk a kérdezettnél.

zása miatt szakadtak meg, de részben értékelhetőek voltak. Az egyes találkozások szinte minden esetben mélyinterjúkká, „life story-vá” nőtték ki magukat, amire számítottunk is a tervezésnél. Az interjúk elkészítését és elemzését követően továbblépés volt azok értékelése (a felvett minták, adatok részletes elemzése, a vizsgált populáció teljes elemző vizsgálata, szűrése). A beszélgetések adattá alakítása illetve a kontroll nem készült el, de ez lehetőség a jövőben.

Az interjúk teljes, elemző közlése, a kérdésekre adott válaszok alapos bemutatása külön tanulmányt képezne. Terjedelmi okokból most a beszélgetések főbb jellemzőit összegezzük, két találkozást kiemelve.

A beszélgetések Nairobiban, környező városokban, valamint Mombasában történtek. Jellemzően egyik találkozás fonódott a másikba: azaz egyik interjúalany ajánlott valaki mást, de voltak teljesen független találkozások is. A sikeres, nem megszakadt beszélgetések általában 3-4 órán át tartottak. Az interjúk mindegyikét a bizalmatlanság jellemezte. Közös volt a beszélgetésekben, hogy a megkérdezettek szégyent és félelmet éreztek. Tartottak tőlünk, negatív ítéletünktől, valamit attól is, hogy a beszélgetéseink név szerint kitudódnak. Közös volt a megkérdezettekben, hogy mindannyian áldozatnak tekintették magukat, a beavatkozások akarata ellenére történtek. Egymástól függetlenül tagadták, hogy a legcsekélyebb mértékben is úgy éreznék, hogy a beavatkozás részét képeznék önnön identitásuknak, lelki és mentális felnőtté válásuknak. A téma kapcsán mélyen traumatizáltak voltak, némelyikük évtizedekkel az átéltek után is élő fájdalommal emlékezett vissza a történetekre. Általános jellemző, hogy mindegyiküknek kislányként kellett átesni a procedúrán, amely típusukat tekintve változatos képet mutatott. Közös volt az esetekben, hogy az átélteknek máig tartó hatása van, mind lelki, mind testi vonatkozásban: a személyes higiéné, gyerekvállalás és szexuális élet is komoly nehézségekkel jár. Párkapcsolati szempontból a megkérdezettek súlyosan hátrányos helyzetűnek érezték magukat és mindannyian komoly csalódásokat is átéltek.

Az egyik első interjút egy 21 éves lánnyal készítettük, aki szállodai recepciós volt egy Nairobától néhány száz kilométerre lévő, turisták által kedvelt helyszínen. Maszáj faluba született, négy testvérrel együtt éltek nem messze a tanzániai határtól. Fiatalon, 6-7 évesen esett át genitális csonkításon. A szertartás mindenre elemére emlékszik, az eltelt idő és fiatal kora ellenére. Elmondta, hogy az FGM-et korábban jellemzően 15 éves kortól végezték a házasságra való felkészítés céljából, manapság azonban 5-10 éves kor körül már átesnek a lányok e fájdalmas procedúrán. Döntően a korábban ismertetett I. típusba tartozó eljárások egyikén. A maszájok körében az eljárást gyakran végzik az iskolai szünetek idején, így azt gyakran nem képesek folytatni a felmerülő egészségügyi következmények miatt. A „nőiség rítusa” együtt jár a lányok hajának leborotválásával, ami jel, hogy a lány felnőtté vált. Egyúttal ezzel biztosítják a fiatal lányok szexuális tisztaságát, a szüzességüket is (Coexist, 2012). Később kényszerű házasságot kellett kössön a szülei és közössége által kijelölt fiúval, azonban ő korán, 11 évesen megszökött. Egy keresztény közösség fogadta be, ott élt és tanult, ugyanis formális oktatásban nem vehetett részt, csak ház körüli munkákra tanították meg. Majd egy FGM-en átesett traumatizált nők segélyezésével

foglalkozó civil szervezet segítette, elsősorban lelkileg, mentálhigiénés szempontból. Találkozásunk idején még független állapotú volt, de elmondása szerint komoly kapcsolatban élt barátjával, aki az átéltek ellenére elfogadta. Elmondása szerint egyértelműen mély, élethosszig tartó pszichés sebet ejtettek rajta. Találkozásunkkor orvosi gyógykezelésekre várt, ugyanis a gyerekvállalás jelenleg nem volna még császármetszéssel történő szülés esetén sem problémamentes.

Egy másik találkozásunk egy 34 éves prostituált nővel történt, aki súlyos csonkításon esett át gyermekkorában. Kenya északi, észak-keleti részén született. Elmondása szerint minden általa ismert lányon végeztek valamilyen genitális csonkítást, általános gyakorlat volt ez közösségében. Nyíltan és őszintén (önkritikusan) beszélt az átéltekről. Jóllehet borzalmas élményei voltak, ugyanis az FGM egyik legbrutálisabb formáján kellett átesnie, mégsem emiatt került társadalmi perifériára és él alacsony szocioökonómia státuszban. Meglették volna a lehetőségei, hogy tanuljon, ismeri a segítő szervezeteket, amelyek FGM-en átesett nőkkel foglalkoznak. Magánklinikán kezelték a korábbi években majd önerőből fedezve kozmetikai beavatkozásokat is elvégeztek rajta. Azonban teljesen mégsem tudták tünetmentessé tenni. Gyerekvállalást nem tervez, részben a csonkítás hatására sem lenne egyszerű számára. Beszámolt róla, hogy „munkájában” külön kategóriába tartozik, mint FGM-en átesett prostituált. Sőt, vannak olyan „ügyfelei”, akik kifejezetten ezért keresik a társaságát. Mindent összevetve azonban önmagát áldozatnak tekinti, az átéltekre nagy fájdalommal emlékszik vissza.

Záró gondolatok

A korábbiakban röviden, kitekintésszerűen összefoglaltuk a női genitális csonkítás afrikai kialakulásának történetét, szűkebb fókusszal annak szubszaharai térségére, majd kenyai előfordulására. A kérdés fogalmi tisztázásán túl részletesebben foglalkoztunk annak azonnali és hosszabb távú egészségügyi hatásaival. Az írás további részében írtunk a gyakorlat kenyai helyzetéről, majd röviden ismertettük a kvalitatív módszerrel készült kismintás kutatásunk módszertanát és illusztrációképpen két interjú némely részletét.

Próbáltunk tárgyilagosan fogalmazni, de mélyen egyetértünk azzal a megközelítéssel, hogy a genitális csonkítás minden formája súlyosan sérti a nők emberi méltóságát, valamint alig helyrehozható testi és lelki sebeket okoz. Sok esetben gyógyíthatatlanul károsítva és traumatizálva a nőket. Ezért igazat adunk azoknak, akik áldozatnak tekintik az FGM-et átélteket, még ha ez nehézséget is jelent a későbbi mentálhigiénés kezelésük során. A genitális csonkításnak nincs egészségügyileg és kulturálisan legitimálható szerepe. A fizikai és lelki következmények élethosszig tartóak.

Jelen írásunk nem terjedt ki a téma egyik speciális vonatkozására, a nyugati országokban jelenlévő genitális csonkításos szokásokra, amelyeket elsősorban az egykori gyarmatterületekről, illetve általában Afrikából és az arab világból érkezett menekültek gyakorolnak. Napjaink migrációs diskurzusába illeszkedve ez témának egyik fontos szelete. Franciaországban, az Egyesült Királyságban, a skandináv

országokban vagy az Egyesült Államokban ugyanis komoly társadalmi és jogi kihívást jelent annak visszaszorítása, korlátozása, tiltása. ☀

Jegyzetek

- 1 A szokás és idea megtalálható volt a katolikus és protestáns gyakorlatban egyaránt. A 17. században élt anglikán püspök, *Jeremy Taylor* sokat írt a tisztaság és szentségi élet összefüggéséről. Ahogyan amerikai karizmatikus vagy puritán protestáns közösségek (tk. a shakerék és más utópista vallások) is „alkalmaztak” szabályozókat a nemi vágyak fékentartására.
- 2 Mások mellett *Ellen Gruenbaum*, *Fran Hosken*, *Nahid Toubia* vagy *Hilary Burrage* vagy a mára tartalmában meghaladott, de úttörőnek számító *Efua Dorkenoo* munkái új lendületet adtak a korábbi évtizedek FGM-el kapcsolatos kutatásainak. Újszerűségük leginkább abban áll, hogy a téma emberi, személyes, lelki oldalára helyezték a hangsúlyt.

Felhasznált irodalom

- Assad, M. B. (1980) Female Circumcision in Egypt: Social Implications, Current Research, and Prospects for Change in *Studies in Family Planning* 11(1):3-16.
- Berg, R. C. – Denison, E. (2011) Does Female Genital Mutilation/ Cutting (FGM/C) Affect Women’s Sexual Functioning? A Systematic Review of the Sexual Consequences of FGM/C. *Sexuality Research and Social Policy* 9(1): 41-56.
- Boyle, E. (2005) Female Genital Cutting: Cultural Conflict in the Global Community, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 39-41.
- Brewer et al. (2007) Male and Female Circumcision Associated with Prevalent HIV Infection in Virgins and Adolescents in Kenya, Lesotho, and Tanzania. *Annals of Epidemiology* 17: 217-226.
- Burrage, H. (2016) *Eradicating Femal Genital Mutilation*, Routledge, London.
- Chege, J. (2001) An Assessment of the Alternative Rites Approach for Encouraging Abandonment of Female Genital Mutilation in Kenya. *Massena University*, 89-129.
- Coexist (2012) The Coexist Initiative; The 2012 (Kajiado County) FGM Community Assessment.
- Denzin N. K. – Lincoln Y. S. (2018) *The SAGE Handbook of Qualitative Research*, Sage Publications, London.
- DeMeo (1997) *Geography of Male and Female Genital Mutilations in Sexual Mutilations: A Human Tragedy* 1-15. (szerk. Denniston G. C. és Milos M. F.) Springer, New York.
- Dorkenoo, E. (1994) *Cutting the Rose Female Genital Mutilation: The Practice and its Prevention*, Minority Rights Publications, London, 32-34.
- Elish, E. (1996) *Reaching for a Healthier Future*. *Populi*, 12-16.
- Equality Now (2011) *Protecting Girls from Undergoing Female Genital Mutilation*. Forrás: http://www.equalitynow.org/sites/default/files/Protectin%20Girls_FGM_Kenya_Tanzania.pdf
- Fage, J.D. (2004) *Afrika története, Az iszlám hatás Afrikára*, 125-127. Osiris Kiadó, Budapest
- *Frontiers in Reproductive Health Program*. Forrás: http://www.popcouncil.org/pdfs/frontiers/reports/Kenya_Somali_FGC.pdf
- GoK (2001) *Kenya Children’s Act 2001* Government Printers, Nairobi.
- GoK (2008) *Kenya Demographic health Survey* Government Prints, Nairobi.
- GoK (2010) *The Constitution of Kenya* Government Printers, Nairobi.
- Gok (2011) *Kenya Anti FGM Act* Government Printers, Nairobi.
- GoK,(2012) *Prohibition of Female Genital Mutilation Act* Government Printers, Nairobi.
- GoK (2015) *Protection Against Domestic Violence ACT* go Government printers, Nairobi.
- GoK/KNBS (2014) *Kenya Demographic Health Survey*. Government Printers, Nairobi.

- Gruenbaum, E. (2000) *The Female Circumcision Controversy: An Anthropological Perspective*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania.
- Hosken, F. P. (1981) *The Hosken Report: Genital and Sexual Mutilation of Females*, *International Journal of African Historical Studies* Vol. 14, No. 3, pp. 523-526.
- Hughes, L. (2018) *Alternative Rites of Passage: Faith, rights, and performance in FGM/C abandonment campaigns in Kenya*, *African Studies* 77 (2):274-292.
- IAC (2005) *Declaration: on the Terminology FGM*; 6th IAC General Assembly Forrás: <https://bit.ly/2Jt4VHE>
- Kapitány, B. (2010) *Mintavételi módszerek ritka populációk esetén*, *Statisztikai Szemle*, 88. évfolyam 7-8. szám 739-754.
- Kilimo, R. – Ngeny, P. K. (2017) *The Undamaged Fruits*, East African Publishers.
- Kool, R. – Wahedi, S. (2014) *Criminal Enforcement in the Area of Female Genital Mutilation in France, England and the Netherlands: A Comparative Law Perspective*, *International Law Research*, Vol. 3, No. 1
- Kouba, J. – Muasher, J (1985) *Female Circumcision in Africa: An Overview*, *African Studies Review*, 28 (1): 95–1100.
- Lockhat, H. (2004) *Female Genital Mutilation Treating the Tears*, Middlesex University Press, pp. 8-21.
- Mason, J. (2002) *Qualitative Researching*, Sage Publications, London. 62-84.
- Njeru, L. (2016.06.30.) *FGM Cases on the Decline Says Kilimo*. Daily Nation Kenya. Forrás: <https://www.nation.co.ke/counties/meru/FGM-cases-on-the-decline--says-Kilimo/1183302-3322984-n1ritcz/index.html>
- Prazak M. (2007) *Introducing Alternative Rites of Passage*, *Africa Today*, Vol. 53, No. 4, (Summer, 2007), pp. 19-40.
- Rahman A. (2000) *Female Genital Mutilation: A Guide to Laws and Policies Worldwide*, Zed Book, London.
- Roald, A. (2013) *Women in Islam: The Western Experience*, London, Routledge.
- Rodriguez, B. (2014) *Female Circumcision and Clitoridectomy in the United States: A History of a Medical Treatment*. Rochester, NY, University of Rochester Press.
- Rushwan, H. (2013) *Female genital mutilation: A tragedy for women's reproductive health*, *African Journal of Urology*, Volume 19, Issue 3, September, 130-133.
- Shell-Duncan, B. – Gathara, D. – Moore, Z. (2017) *Female Genital Mutilation/Cutting in Kenya: Is Change Taking Place? Descriptive Statistics from Four Waves of Demographic and Health Surveys*. Forrás: https://www.popcouncil.org/uploads/pdfs/2017RH_FGMCKenyaChange.pdf
- Sheikh, M. A. – Ian, A. (2009) *A religious Oriented Approach to Addressing FGM/C Among the Somali Community of Wajir, Kenya*, Population Council, Frontiers, USAID. Forrás: <https://bit.ly/2XS6rvd>
- Tanui, K. (2006) *Dying Voice*, Kitale Kenya, Zapf Chancery Publishers Africa, Kenya, 16-46.
- Toubia, N. (1999) *Caring for Women with Circumcision: A Technical Manual for Health Care Providers*, Research Action & Information.
- Thomas, L. (2003) *Politics of the Womb: Women, Reproduction, and the State in Kenya*, Berkeley, University of California Press.
- UNICEF (2005) *Female Genital Mutilation/Cutting: A statistical overview and exploration of the dynamics of change*.
- UNICEF (2013) *Female Genital Mutilation/Cutting: A Statistical Overview and Exploration of the dynamics of change*. Forrás: https://www.unicef.org/cbsc/files/UNICEF_FGM_report_July_2013_Hi_res.pdf
- UNFPA-UNICEF Joint Programme on Female Genital Mutilation/Cutting (2016) *Annual Report*.

- UNFPA-UNICEF Joint Programme on Female Genital Mutilation/Cutting (2016) UNFPA-UNICEF Joint Programme on Female Genital Mutilation/Cutting (2016) Annual Report.
- UNFPA (2014) Media to play key role in eliminating FGM in Kenya.
- Villeneuve, A. (1937) Étude sur une coutume Somalie: les femmes cousues, *Journal des Africanistes*, 7-1 pp. 15-32. Forrás: https://www.persee.fr/doc/jafr_0037-9166_1937_num_7_1_1619
- Walley, J. (2012) Searching for Voices: Feminism, Anthropology, and the Global Over Female Genital Operation, in James, S. M. – Robertson, C. (szerk.) *Genital Cutting and Transnational Sisterhood*. Urbana: University of Illinois Press, Urbana-Chicago, 54–86.
- Wandia, M. (2016) Kenya doing well in fighting FGM but should do more, *Citizen digital*. Forrás: <https://bit.ly/2xMvBg1>
- Westley, D. (1999) Female Circumcision and Infibulation in Africa, *Electronic Journal of Africana Bibliography*, Vol 4. Article 1. Forrás: <https://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=&httpsredir=1&article=1009&context=ejab>
- WHO (2008) *Eliminating Female Genital Mutilation, An Interagency Statement*. Forrás: http://www.un.org/womenwatch/daw/csw/csw52/statements_missions/Interagency_Statement_on_Eliminating_FGM.pdf
- World Vision (2017) *Female Genital Mutilation/Cutting*, Nairobi, Kenya.
- Yoder, P. S. – Abderrahim, N. – Zhuzhani, A. (2004) *Female Genital Cutting in the Demographic and Health Surveys: A Critical Comparative Analysis*. Calverton, Maryland: Macro International.
- 28TooMany (2013) *Country Profile: FGM in Kenya*.
- 28TooMany (2015) *Laws Relating to FGM*. Forrás: [https://www.28toomany.org/static/media/uploads/Thematic%20Research%20and%20Resources/Law/laws_relating_to_fgm_\(june_2015\).pdf](https://www.28toomany.org/static/media/uploads/Thematic%20Research%20and%20Resources/Law/laws_relating_to_fgm_(june_2015).pdf)

English Abstract

Female Genital Mutilation and Cutting: Past and Present The Relook at the FGM Eradication Quest in Kenya

In this paper we briefly describe the historical context of the development of female genital mutilation and summarize the results of the most important sources. In addition to terminological and conceptual clarification, we describe the main types of practice. We draw attention to the health and medical aspects of its use and the possible consequences. Furthermore, we present a contemporary picture of its practice in Kenya and its legal and social situation. At the end of the essay, for the sake of understanding its personal and human ramifications, we briefly describe the results of a research on qualitative ‚snowball’ methods with former victims, revealing the psychosocial side of this practice.

Solymári Dániel

Solymári Dániel teológiát és nemzetközi kapcsolatokat tanult és szerzett MA fokozatot Magyarországon és az Egyesült Királyságban, majd a Nemzetközi Vöröskeresztnél. Szakterülete a nemzetközi segélyezés, migráció, nagyvárosi szegregátumok, elsősorban a szubszaharai Afrika vonatkozásában. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat nemzetközi kapcsolatainak vezetője. A Pécsi Tudományegyetem BTK IDI Politikatudományi Program PhD hallgatója. Daniel Solymári studied Theology and International Relations in Hungary and in the United Kingdom and holds MA degrees. He has received an advanced degree in Humanitarian Diplomacy at ICRC. He researches and writes on a number of issues in the area of international aid, Sub-Saharan Africa and migration, urban slums, WASH and re-settlement initiatives. Daniel is currently a PhD student at the University of Pécs, Political Science Doctoral Programme, Faculty of Humanities.

Janet Mangera

Janet Mangera a kenyai Nairobi Egyetemen szerzett MA fokozatot szociológiából, majd a kanadai Royal Roads Egyetemen doktorált 2017-ben. Közel tíz évet dolgozott a kenyai Caritasnál, aminek kezdetben országos nemi esélyegyenlőségi programkoordinátora, majd 2010–2012-ig igazgatója volt. Ezt követően nagyvárosi szegregátumok vízügyi és társadalmi felzárkóztatásával kezdett foglalkozni. 2018-tól a Multimedia University of Kenya egyetemen tanít.

Janet Mangera studied in Nairobi University and holds MA degree in sociology. She has completed her PhD studies at the Royal Roads University in Applied and Social Sciences in 2017. She worked at the Caritas Kenya as its national gender coordinator, then, as a director. She has been teaching teaching Sociology and Development Studies at the Multimedia University of Kenya.

Csikós Gabriella

Csikós Gabriella orvos, geriáter. Általános orvos diplomáját a Semmelweis Orvostudományi Egyetemen szerezte. Gerátria szakképzésben a budapesti Szent Imre Egyetemi Oktatókórházban vett részt, ahol jelenleg az intézmény Krónikus Belgyógyászatának osztályvezető-helyettese.

Gabriella Csikós has earned her MD degree at Semmelweis University in Budapest. She started her professional training in geriatrics at the Szent Imre Hospital in Budapest where she has been working at the department of Chronic Internal Medicine as Deputy of the Head of Department.

@

solymari.daniel@maltai.hu

„TUDNI SZERETNÉNK, MILYEN ÉDESEK A TUSZI NŐK”

A RUANDAI GENOCÍDIUMOT MEGELŐZŐ MÉDIADISKURZUS SZEREPE A NÉPIRTÓ NEMI ERŐSZAKBAN

LATOR ANNA LUCA

Bevezetés

Az 1994-es ruandai népirtás alatti extrém módon magas nemierőszak-eseteket tudatos gyűlöletpropaganda előzte meg. Számos egyéb tényező mellett az újságokban és a rádióban a kisebbségi csoport nőtagjairól közölt karikatúrák és egyéb hírek, a parancsnokok által adott „utasítások”, a közbeszéd tematizálása is szerepet játszottak a szexuális erőszak-cselekmények magas arányában (200–500 ezer) (Nowrojee, 1996:20). A téma külföldi feldolgozottsága mára számottevő, itthon azonban a ruandai genocídium ezen területével és megközelítésével keveset foglalkoztak.

A tanulmányban a történeti áttekintés után röviden ismertetem a háborús nemi erőszak természetét és jogi hátterét, majd a nemi szerepek és társadalmi pozíciók összefüggéseit. Ezután az általános médiadiskurzus bemutatása mellett a népirtás előtti években megjelent újságcikkek, rádióadások szövegét elemzem, és vetem össze azokkal a vallomásokkal, amelyekben az áldozat kitér arra, hogy elkövetője miként verbalizálta motivációit.

A szövegben a nemi erőszak fogalma alatt a Nemzetközi Büntetőbíróság 2000-ben elfogadott definícióját értem, amely Lipták Zita fordításában a következő: „(...) az elkövető megtámadta egy személy testét olyan módon, mely behatolást eredményezett, akár a legcsekélyebb módon, egy nemi szervvel az áldozat vagy az elkövető bármely testrészébe, vagy bármely tárgy vagy testrész által az áldozat anális vagy genitális nyílásába. A támadást erővel, illetve erővel vagy kényszerrel való fenyegetéssel követték el, mint amelyet az adott személy vagy más személy elleni erőszaktól való félelem, a fizikai kényszer, a bebörtönzés, a pszichológiai nyomás vagy a hatalommal való visszaélés, illetve a kényszerítő környezetből fakadó előnyök kihasználása eredményez, vagy a támadást egy olyan személy ellen követték el, aki nem képes valódi, őszinte beleegyezését adni.” (Lipták idézi: PCNICC, 2000:12). A szexuális erőszakot a bíróság ennél valamivel tágabb fogalomként határozza meg, és minden olyan esetet magában foglal, amely szexuális jellegű, akkor is, ha nem történik behatolás. (Lipták, 2010:23) A tanulmány elsősorban a nemierőszak-eseteket vizsgálja, de helyenként szinonimaként használom a szexuális erőszak kifejezést.

Történeti áttekintés

1994 tavaszára Ruanda belpolitikai viszonyai olyan feszültté váltak, hogy amikor lelőtték az elnök, Juvenal Habyarimana repülőgépét, órákon belül kezdetét vette a körülbelül 100 napos vérengzés. A médiában az „etnikai konfliktus”, „törzsi gyűlölet” stb. kifejezéseket használják az események leírására, noha tudjuk, hogy az ilyen típusú atrocitások nem pusztán két csoport etnikai szembenállása miatt, hanem számos tényező együttes hatására, hosszú évek alatt eszkalálódnak háborúvá, népirtássá (Diamond, 2009:311).

Előzmények

Nem volt ez másként Ruandában sem, ahol a német kolonizációt váltó belga gyarmatosítók „*merev etnikai címkévé változtatták*” (T. Horváth, 2008:141) az egyébként valamennyire átjárható, és sokkal inkább gazdaságilag meghatározott csoportkategóriákat. Az ország területén a 20. század elején körülbelül 85% volt a főként mezőgazdaságból élő hutuk aránya, 14% az állattenyésztő tusziké, a maradék 1%-ot pedig a vadászó tuák tették ki. A teljes lakosság a közös, kinyarwanda nyelvet beszélte (és beszéli ma is az angol mellett), döntő többségük pedig a katolikus hitre tért át a 20. századra.

A gyarmati rendszer eleinte a jobbmódban élő, arisztokráciához tartozó tuszikat támogatta (Tarrósy, 2011:84). Ez azt jelentette, hogy az oktatásban és a közszférában is felülreprezentáltak voltak arányukhoz képest. Az 1930-as években a személyi igazolványba is bevezették a törzsi hovatartozás jelölését. A meghatározáshoz a tehének számát vették alapul. Akinek tíz vagy annál több szarvasmarhája volt, az tuszinak számított, hiszen hagyományosan ők voltak az állattartók. Később, az 1950-es években, amikor az ország már látta a függetlenedés lehetőségét, a belga vezetés a hatalmi pozícióra esélyesebb, többségi hutu csoportot kezdte támogatni.

Amikor az ország 1962-ben függetlenedett, az addig elnyomást megélt hutuk felgyújtották a tuszik házait, állataikat megölték, őket pedig tízezzrel kergették el az országból. A legtöbben Ugandában telepedtek le, de a visszatérés reménye nem veszett ki a tuszi menekültekből, a függetlenedést követő évtizedekben sem. Az országban a többségi csoporthoz tartozó hutu elnökök váltották egymást az 1990-es évek elejéig. Az aprócska, 26 ezer négyzetkilométeres ország külföldi segélyekből és – ásványkincs híján – főként mezőgazdaságból tartotta el körülbelül 7 milliós lakosságát.

Fő exportcikkei, a tea és a kávé árának leértékelődését követően az 1980-as évekre Ruanda extrém módon elszegényedett, a lakosság egy része éhezett, és az ország infrastruktúrája is lepusztult. Az egyébként is alacsony bevétel jó részét a korrupció falta fel. Mindeközben az addig a környező országokban élő, főként tuszikból álló csoportok mozgolódnak kezdtek, szerették volna repatriálni tagjaikat, kiváltva ezzel a ruandai hutuk ellenszenvét. Az Ugandában életre hívott – főként menekült tuszikból álló – Ruandai Hazafias Front (továbbiakban RPF) komoly tárgyalásokba kezdett az 1973 óta regnáló hutu Juvenal Habyarimana elnökkel, azonban az 1990-es évtized elejétől, ahogy a kiegyezés realizálódni látszott, egyre nagyobb teret kapott a hatal-

mukat, befolyásukat féltő hutuk hangja (Diamond, 2009:305-21). Ebben az időben a kormány utasítására már összeírásokat végeztek a települések lakóinak etnikai hovatarozásáról, és körülbelül egymillió belső menekült volt Kigali környékén.

1993. augusztus 4-én, jelentős külföldi nyomásra, megszületett az arushai egyezmény, amely többek közt a környező országokba került és a belső menekültek helyzetét is rendezte a jogállamiság megalapozása és az átmeneti intézményrendszer kialakítása mellett (Biedermann, 2015:80-82). 1994. április 6-án, miután a Dar es Salaamból, egy csúcstalálkozóról hazatérő Habyarimana életét veszíti a lelőtt repülőn, Theoneste Bagesora hadügyminiszter ragadja magához a hatalmat, és az előzetesen kialakított feszes infrastrukturális és adminisztratív hálóban – a *burgomasterek* (területi vezetők) rendszerével,¹ valamint a korábban megrendelt több százezer bozótvágo kés segítségével – megkezdi a helyi tuszi lakosság szisztematikus kiirtását (Biedermann, 2015:84-86).

A jelenlegi hivatalos narratíva szerint a vérengzést az RPF állította meg július elejére. Ez alatt a három hónap alatt körülbelül 250 ezer, főként tuszi nőt erőszakoltak meg a harcok során (Nowrojee, 1996:20).

A nemi erőszak és a háborús nemi erőszak

A béke és háború idején elkövetett nemi erőszakról szóló diskurzust Susan Brownmiller 1975-ös *Against our Will: Men, women, rape* című munkájával kezdte meg. Brownmiller mellett érvel, hogy a nemi erőszak nem más, mint a tudatos megfélemlítés eszköze (Lipták, 2010:19).

A háborús nemi erőszak

Elméletét évtizedekkel később kezdték kritizálni, többek közt az evolucionisták, illetve a szexuális erőszakot mint a háborús stratégia elméletét képviselők. (Lipták, 2010:20) Ahogy a csoportközi konfliktusok mindig is jelen voltak az emberiség történetében (Csepeli, 2014:11-12), úgy a háborús nemi erőszak létezése is az emberek csoportjai között kialakuló konfliktusokkal azonos időre datálható. Az eseteket az irodalom és a művészet is megörökítette az utókor számára. Ezekből a történetekből tudjuk, hogy a keresztes hadjáratok, Dzsingisz kán birodalomépítése, de az amerikai polgárháborúk során is megjelent a nemi erőszak (Lipták, 2010:11).

Az újkori történetírás háborús nemierőszak-esetei közül (a mostanában egyre nagyobb nyilvánosságot kapó) zsidó nők ellen; a második világháború után a Vörös Hadsereg és a többi felszabadító csapat által elkövetett; továbbá a délszláv polgárháború és a ruandai genocídium alatt, valamint az abból továbbterjedő kongói polgárháborúban végrehajtott atrocitások kaptak kiemelt figyelmet.

A háborús nemi erőszak „általános” elkövetési motivációi a témát különböző aspektusokból vizsgálók szerint a vágykiélés mellett a megalázás rítusa, a dominancia igazolása, a totális pusztításra törekvés.² A tanulmány aspektusa miatt fontos megemlíteni Jonathan Gottschall kritikai észrevételét, mely szerint nem biztos, hogy az elkövetés és a következmények között fennálló kapcsolat automatikusan a motivációt bizonyítaná (Gottschall, 2004:132).

A nemi erőszak háborús fegyverré való leegyszerűsítése, illetve a szexuális vágy mint az elkövetés kizárólagos mozgatórugójaként történő értelmezés kizárja a jelenség komplex értelmezését. Tanulmányomban a háborús nemi erőszakot kontextus-függő, számos komponensből álló és sosem ugyanolyan jelenséggént kezelem.

A nemi erőszak és a háborús nemi erőszak jogi háttere

A nemi erőszak áldozatainak védelmét az 1949-ben kodifikált IV. genfi egyezmény 27. cikke szabályozta elsőként a történelemben. Az egyezményben foglalt cikk létrejöttének ideje nem véletlenül esett a második világháború utánra, hiszen mind Európában, mind a Távol-Keleten több millió nő vált nemi erőszak áldozatává. „Ennek ellenére sem a nürnbergi, sem a tokiói bíróság alapokmányában nem sorolta az ún. emberiesség ellenes bűntettek közé a nemi erőszakot, illetve a szexuális erőszak egyéb formáit.” (Lipták hivatkozva: Dallman, 2009: 2-3; Zanetti, 2007:219).

Ekkor még az egyezmény csupán a nemzetközi fegyveres konfliktusokra vonatkozott, 1977-ben azonban kiterjesztették a nem-nemzetközi fegyveres konfliktusokra is. A nemi erőszak jogi szabályozásának gyakorlatba való átültetése ugyanakkor csak az 1990-es évek elején történt meg. Elsőként az 1992-ben, Hágában felállított Volt Jugoszlávia Nemzetközi Büntetőtörvényszék (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia, ICTY) sorolta státútumában a nemi erőszakot az emberiesség ellenes bűncselekmények közé, majd az 1994-ben, Arushában felállított Ruandai Nemzetközi Büntetőtörvényszék (International Criminal Tribunal for Rwanda, ICTR) is. Utóbbi azért is kiemelten fontos, mert az ICTR működése alatt ítélték el először elkövetőt szexuális erőszak vádjával. Az ICTR 1998-ban ítélt el Taba település egykori polgármesterét, Jean-Paul Akayesut népiirtás és emberiesség ellenes bűncselekmények vádjával (Lipták, 2010:15-6). A vádirat szerint Akayesunak nemcsak tudomása volt a fennhatósága alá tartozó *commune*-ben elkövetett különböző szexuális erőszak-cselekményekről, hanem azokra kifejezetten buzdította is a férfiakat.³

A népiirtó nemi erőszak (*genocidal rape*) kifejezés megjelenése

Catharine A. MacKinnon, nemzetközi jogász, az ICTR működéséről szóló 2007-es konferencia egyik résztvevője, Anne-Marie de Brouwer és Sandra Ka Hon Chu *The*

A nemi erőszak áldozatainak védelmét az 1949-ben kodifikált IV. genfi egyezmény 27. cikke szabályozta elsőként a történelemben. Az egyezményben foglalt cikk létrejöttének ideje nem véletlenül esett a második világháború utánra, hiszen mind Európában, mind a Távol-Keleten több millió nő vált nemi erőszak áldozatává.

Man Who Killed Me című könyvében így fogalmaz: „*Ez nem kontrollvesztett nemi erőszak. Ez tudatos nemi erőszak. Nemi erőszak a halálba kergetésért, a mézárulásért, a gyilkosságért és azért, hogy az áldozat a saját halálát kívánja. Nemi erőszak az elkergetés eszközeként, hogy az üldözöttek elhagyják otthonaikat és soha ne akarnak visszatérni. Nemi erőszak azért, hogy mindenki lássa, hallja és elmondjak másoknak: nemi erőszak a látványosságért. Nemi erőszak azért, hogy léket üssön a közösségen, hogy darabokra zúzza a társadalmat és elpusztítsa az embereket. Ez népirtó nemi erőszak.*”²⁴ (de Brouwer&Ka Hon Chu 2009:154).

Ruanda társadalmi berendezkedése, a nők státusza

Ahogy a bevezetőben említettem, a média gyűlöletheadjárata „csak” egy komponens volt az extrém módon magas nemierőszak-esetek elkövetésében, és a média sem tudott volna mire építkezni előzmények nélkül. Mindehhez egy olyan hierarchikus berendezkedés teremtett alapot, amely évszázadok óta meghatározta a nők szerepét a ruandai társadalomban.

Ruandában, a Butare-ban lévő Néprajzi Múzeumban tett látogatásom alkalmával túravezetőm egy hagyományos női viseleteket bemutató vitrin előtt elmesélte, miért is tartják a ruandaiak szebbnek a tuszi nőket (bár ő nem nevezte meg, csupán a szarvasmarhabőr szoknyáról és a tehéntej áldásos hatásairól mesélt, mert az etnikai hovatarozás említése a népirtás óta komoly retorziókat vonhat maga után). Hagyományosan a tehetősebb, szarvasmarhatartó tuszik engedhették meg maguknak, hogy elegáns bőrszoknyát hordjanak nőtagjaik, a közhiedelem szerint pedig, ha egy nő tejet iszik, magasra nő és szép bőre lesz. Tovább erősítette a kiváltságos, felsőbbrendű megítélést, hogy a hamita-hipotézis szerint a tuszik Afrika északi részéről származnak, ezért bőrük világosabb, jobban hasonlítanak az európaiakra. Részben emiatt preferálták őket sokáig a gyarmatosítók a közigazgatási rendszerben is. Ráadásul a hutu nőkhöz képest arányuk olyan alacsony volt a társadalomban, hogy már-már kurióznak számítottak. Az arisztokratikus tuszi nőkép tehát már évtizedekkel, de inkább évszázadokkal a népirtás előtt jelen volt Ruandában.

A teljes ruandai társadalomban azonban egyértelműen másodlagos pozícióban léteztek a nők. A patrilineáris leszármazási rendszer miatt a nők nem örökölhettek földvagyont, sőt, saját maguk is először apjuk, később pedig férjük, esetleg fiútestvérük családjához tartoztak. Ez azt jelenti, hogy ruandai nő gyakorlatilag nem létezhetett önállóan, férfi nélkül. Feladatai a házkörűli munkára koncentráálódtak, az oktatáshoz, közigazgatási munkákhoz nem igazán férhettek hozzá.

Az Emberi Jogi Figyelő (Human Rights Watch) 1996-os tanulmányában egy Kigaliban tevékenykedő szervezet munkatársa szemléletesen írja le a ruandai nő szerepét: „*A lányokat kiskoruktól kezdve az anyaságra és a feleségszerepre tanítja édesanyjuk. A nőknek a házról kell gondoskodnia és a földeken kell dolgoznia. Számítalan viselkedésformát meg kell tanulnia, mint a távolságtartó attitűd vagy a behódolás... A család értéke, hogy hány fiúgyermek van.*” (Nowrojee, 1996:20)

Egyrészről tehát a ruandai nők egyértelműen másodrendű státuszban éltek a férfiakhoz képest, gyakorlatilag a férfiak tulajdonában álltak. Ennek azért volt

kulcsszerepe a népirtó nemi erőszakban, mert ahogy Christopher W. Mullins fogalmaz: „Amikor egy nő tulajdon, kifosztható”⁵ (Mullins, 2009:3). Másrészt viszont a kisebbségi csoport nőtagjai az elegáns, vonzó, elérhetetlen eszményképet testesítették meg. Erre a két, némiképp ellentétes, mégis egymást erősítő megközelítésre tudott építkezni a rádió és a nyomtatott sajtó a népirtás előtti gyűlöletheadjárat éveiben (Nowrojee, 1996:16).

Fontos megemlíteni, hogy a nők ellen elkövetett erőszakos cselekmények száma már a népirtás megelőző időkben is magas volt. Egy 1993-ban, a Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTL) által sugárzott rádióadásban a műsorvezető visszautalt egy korábbi adásra, amelyben a motoros taxisok által elkövetett nemi erőszakról esik szó. A műsorvezető azt állította, számos sofőr visszaél a helyzettel, amikor ittas nőket és prostituáltakat szállít. A nők ellen elkövetett erőszakos cselekmények a konfliktusok után sem múlnak el. Így volt ez Ruandában is, ahol még évtizedekkel a genocídium után is súlyos problémát okoz a családon belüli és szexuális erőszak.⁶

Médiadiskurzus a nőkről az 1990-es évek elején

Ahogy a történeti áttekintésben említettem, az 1980–90-es évek fordulójára a ruandai gazdaság összeomlását morális válság is súlyosbította. Amellett, hogy a tuszikat szinte teljes mértékben kiszorították a közigazgatási szférából, ebben az időben kezdtek megjelenni a rádióműsorokban és az újságokban az ellenük, illetve kifejezetten a tuszi nők ellen irányuló tartalmak. David Yanagizawa-Drott 2014-es tanulmányában statisztikai adatokkal igazolja az RTL rádió szerepét a népirtásban. Habár a nemi erőszak kérdéskörére nem tér ki írásában, a szerző becslése szerint a genocídium fő szervezői – mivel a rádió volt a fő tájékoztató forrás –, a médium segítségével mintegy tíz százalékkal növelhették az erőszak elkövetőinek számát (Yanagizawa-Drott, 2014).

A tuszi nőkről már korábban kialakult sztereotípiák – miszerint szebbek, kívánatosabbak hutu társaiknál, szexualitásra és gyönyörré teremtettek, ugyanakkor lenézik a hutu férfiakat, és csak saját csoportjuk érdekében lépnek velük bármilyen szexuális kapcsolatra – végül egy közös jelzővé formálódott: a kinyarwanda nyelv *bizungerezi* szóval illette a tuszi nőket, melynek jelentése: gyönyörű és kívánatos (Nowrojee, 1996:17).

Bár a fő tájékoztató forrás a rádió volt, és az újságokat csak a fővárosban terjesztették, a városba járó vidéki lakosság, illetve a *burgomasterek* magukkal vitték hétvégén lakóhelyükre is. A ruandaiak körülbelül 66%-a tudott olvasni, ők pedig a szokás szerint felolvasták azoknak, akik nem tudtak.

A sajtó szerepe – nyomtatott és elektronikus média

Az újság

A nyomtatott sajtóban a havi kétszer, 1500-3000 példányban megjelenő, *Kangura* című lap járt élen a gyűlöletkeltésben: a katolikus országban 1990-ben kiadta az iko-nikussá vált *A jó hutu tízparancsolatát*. A tuszi nőkre vonatkozó rész így hangzott:

„1. Minden hutunak tudnia kell, hogy a tuszi nő, bárkiről legyen is szó, csak a saját, tuszi csoportjáért tesz mindent. Ezért árulónak tekintünk minden hutut, aki:

- tuszi nővel házasodik
- tuszi nővel barátkozik
- tuszi nőt alkalmaz titkárnőként vagy szeretőként tart.

2. Minden hutunak tudnia kell, hogy a mi hutu leányaink sokkal jobban ille- nek hozzájuk, és sokkal megfelelőbbek családjának. Ők talán nem szépek, jó titkárnők és nem hálásabbak?

3. A hutu nőknek ébernek kell lenniük, és oda kell figyelniük férjükre, testvé- rükre és fiaikra”.⁷

A hutuk helyes viselkedését meghatározó tíz irányelv közül tehát három kifeje- zetten a tuszi nők ellen irányult.

Később, 1993-ban szintén ebben a lapban a következő címmel jelent meg egy cikk: „*A Cockroach Cannot Give Birth to a Butterfly*”, ami magyarul annyit tesz: Egy csótány nem tud életet adni egy pillangónak (Green, 2011). Kinyarwanda nyel- ven az *inyenzi* csótányt jelent, ami a tuszik gúnynevévé, és dehumanizálásuk egyik első állomásává vált. A fenti mondat jelentése pedig, hogy egy tuszinak nem lehet hutu gyermeke (még akkor sem, ha apja hutu származású). A gyűlöletkeltő szavakat gyakran erős és egyértelmű üzenetekkel toldották meg karikatúrák formájában.

▲ 1. Tuszi nők csábítják Roméo Dallaire tábornokot

Le sang et le sexe. Les "horreurs de la guerre attribuées au FPR
(Kamarampaka, 7. avril 1993, n° 15, p. 14)

- Les Inkotanyi ont travaillé à Ruhengeri.

▲ 2. Az RPF által elkövetett borzalmakat ábrázolják a Kangura című lap karikatúráján⁸

A kép 1994-ben jelent meg az alábbi aláírással: „Dallaire tábornokot és hadseregét csapdába ejtették a tuszi femme fatale-ok”.⁹ Roméo Dallaire azért került rá a karikatúrára, mert az akkor az országban állomásozó ENSZ-békefenntartók, az UNAMIR vezetője volt. Az ország hutu vezetése részben a régebbi, gyarmati időkből származó előítéletek miatt, részben azért, mert az ENSZ nem fordította csapatait az RPF ellen, „nem védte meg” a hutukat tőlük, folyamatos kritikával illetve nemcsak az újságban, hanem a rádióban is az UNAMIR-t, és kiemelten Roméo Dallaire parancsnokot.

A rádió

Az RTLМ főként a ruandai aktuálpolitikával foglalkozott a népi tást megelőző időben, de arra is találtak alkalmat, hogy érintsék a tuszi nőkkel kapcsolatos témákat. Egy 1993 decemberében sugárzott adásban az etnikai hovatartozás kérdését járja körül a műsorvezető és vendége, amikor kitérnek arra, hogy egy hutu férfi szinte sosem vesz el tuszi nőt. Noha a leszármazási rendszer miatt közös gyermekük hutu lenne, mégis abszurdnak számítana egy „feleségnek nem alkalmas” tuszi nőt elvenni.¹⁰

Az Arushai egyezmény¹¹ kapcsán az RTLМ műsorvezetője egészen nyíltan és egyértelműen fogalmazta meg ezt az általános nézetet a tuszi nőkről: „Holnap a kormány aláírja az egyezményt az RPF-fel Arushában. Az Inkotanyik (az RPF gúnyneve, amit később maguk is átvettek, jelentése körülbelül: kegyetlen harcos) elmennek Arushába. Ismerik a helyet, ezért már megérkeztek, hogy terjesszék hazug-

ságaikat. Ott vannak velük az IBIZUNGERE-k (tuszi nők, akik gyönyörűségükkel el tudják csavarni a férfiak fejét) is, hogy félrevezessék az embereket bűnös és gonosz mosolyukkal.”¹²

Az RTLМ a már felsorolt sztereotípiák mellett aktuálpolitikai elemzésében kiemelt figyelmet fordított Agathe Uwilingiyimanára, akit Habyarimana – befolyásolhatóságában bízva – a népirtás előtt pár hónappal nevezett ki kormányfőnek. Uwilingiyimana azonban tartotta magát az 1993-as Arushai egyezményhez és az RPF-fel való megbékélést szorgalmazta, ezért a rádióban visszatérően és fokozódó ellenszenvvel nyilatkoztak róla. „Az embereket meg kell mozgatni ez ellen a nő ellen” – hangzott az RTLМ-ben 1994. április elején.¹³ A szélsőséges hutuk nem hagyták, hogy Habyarimana április 6-i halála után az egyébként számos, nőket érintő témával – mint a teherbe esett diáklányok további oktatásának problémája, a gyakorta szinte kényszermunkát végző családanyák helyzetének javítása, a női oktatók, tudósok, politikusok számának növelése – foglalkozó Uwilingiyimana kerüljön a helyére, ezért másnap reggel férjével együtt kivégezték (T. Horváth, 2015:3-7).

Ugyan a mártírként meghalt miniszterelnök asszony nem tuszi volt, mérsékelt hozzáállása mégis elég volt ahhoz, hogy célponttá váljon a saját házában, először csak a médiadiskurzusban, később pedig a népirtás első napján. Kivégzése inkább politikai szerepvállalásának, mintsem nemi hovatartozásának szólt, mégis szimbolikus jelentőséggel bír, hogy az egyetlen, nőként komoly sikereket elérő szereplőt hamar ellenséges légkör fogadta, és rövid úton kiírták a politikai életből.

Tematizált valóság

Glózer Rita 2007-ben megjelent írása Terell Carvert idézi a nyelv és a valóság megteremtésének kapcsolatáról: „Valójában a nyelv révén tudjuk megteremteni és kifejezni szubjektivitásunkat, általa vagyunk képesek társadalmi tevékenységeket végezni, hatalmi relációkat kialakítani” (Glózer idézi Carvert, 2007:262). A rendszeresen ismétlődő, nyomtatott és sugárzott, tematizált szóhasználattal, vagyis a nyelv segítségével és a sztereotípiák vizualizálásával megalkották a ruandaiak számára a tuszi nő „jelentését”, s ezáltal kialakították a többség számára azt a valóságot, amelyben minden hozzájuk kapcsolódó tevékenységet értelmeztek (vö. Geertz, 1994).

Ebben a valóságban a tuszi nők *ibizungerezi*-k, szexualitásukkal veszélyesek a hutu férfiakra, rajtuk keresztül pedig a hutu nőkre, tehát az egész társadalomra nézve.

A fentiekben vázolt események alapján egyértelműnek tűnik, hogy a közbeszéd tematizálása tudatosan felépített stratégia volt, amely előkészítette a népirtó nemi erőszakot. Az *ibizungerezi*, valamint a *femme fatale* (titokzatos és csábító nő, aki nőiességével és erotikus kisugárzásával a férfiakat veszélyes helyzetbe sodorja)¹⁴ jelzőkkel szexuálisan vonzóvá tették a tuszi nőket. Közben a véleményformáló csatornák azt sulykolták, hogy a hutu nők „sokkal inkább illőek” a hutu férfiakhoz, és családanyának is megfelelőbbek. A hutu nőknek továbbá „oda kell figyelniük férjeikre, bátyjaikra, fiaikra”. Meg kell akadályozni, hogy bármilyen kapcsolatot létesítsenek tuszi társaikkal. Mindezzel a tiltott, elérhetetlen kategóriába sorolták őket.

A tuszi nő tehát a ruandai társadalomban a népirtást megelőző években az alábbi tulajdonságokkal bírt: vonzó, szexuálisan túlfűtött, veszélyes és tiltott. A hétköznapi szexizmus azonban hamarosan népirtó nemi erőszakba fordult át.

A népirtó nemi erőszak megjelenése Ruandában

A nemi erőszak áldozatainak számát általában az abból származó terhességek alapján szokták számolni. Az elfogadott statisztika szerint 100 esetből 1 magzat fogan, Ruandában pedig 2000 és 5000 közé teszik a nemi erőszakból származó terhességek számát. Ez tehát azt jelenti, hogy három hónap leforgása alatt nagyságrendileg 200 és 500 ezer közötti nemi erőszak történt a genocídium alatt (Nowrojee, 1996:20).

A fentiekben vázolt tuszi nőkép azonban bizonyosan nem lett volna elég ahhoz, hogy a körülbelül száz nap alatt ilyen extrém módon magas legyen a nemierőszak-esetek száma. Az is kellett hozzá, hogy a katonák és a milícia, az *interahamwe* – akiket gyakran a reményvesztett fiatal férfiak közül toboroztak, alkohol, étel és zsákmány reményével is kecsegtettek (Diamond, 2009:305-21) – tagjai ne csak a gyilkolást, hanem a nemi erőszakot is parancsra vagy utasításra kövessék el. Ezeket a parancsokat főként a *burgomasterek* adták ki.

Az ENSZ által 2009-ben, a népirtás emlékének tizenötödik évfordulójára felvett interjúk közül az egyik áldozat szerint elkövetője az alábbiakat mondta: „*A polgármester azt mondta, azt teszünk veletek, amit akarunk*”.¹⁵ Ebben a kijelentésben ugyan még csak „szabad kezet” kap az elkövető, de az említett, mérföldkőnek számító 1998-as, ügyész kontra Paul Akayesu ügyben, amelyet a Ruandai Nemzetközi Büntetőtörvényszék tárgyal, egyértelműen bizonyították a népirtásra és a nemi erőszakra kiadott parancsot. Az eset nyomán a „*népirtó nemi erőszak*” fogalma hivatalosan bekerült a nemzetközi jogba. Az előzetesen gerjesztett gyűlölet és a parancsvégrehajtás tehát egymást segítette az elkövetés mértékében.

Az is gyakran előfordult, hogy az elkövető pénzért vásárolta meg „feleségeit”, és nem ölte meg a nőt a szexuális bántalmazás után, hanem „kényszerházasságban” tartotta fogva őt vagy őket otthonukban. Ez azért fontos információ, mert a témára vonatkozó szakirodalomból tudjuk, hogy itt nem a „vérvonal-frissítés”, azaz a teherbejítés volt a fogva tartás célja, mint például a délszláv polgárháború során felállított „erőszak-táborokban”.¹⁶ Erin K. Baines *Vulnerable Bodies: Gender, the UN and the Global Refugee Crisis* című könyvében említést tesz arról, hogy a kolonizációt megelőző időszakban a gazdag és befolyásos hutu férfiak azért házasodtak tuszi nőkkel, hogy kifejezzék vele társadalmi felemelkedésüket. A hutu férfi számára tehát státuszszimbólummá vált a tuszi feleség (Baines, 2004).

A vallomásokból kirajzolódó elkövetői motivációk és az elkövetés mintázatai azt bizonyítják, hogy az évszázadok óta fennálló, majd a média által tovább erősített és torzított, tuszi nőkről kialakított kép is súlyosan hozzájárult a katonák és az *interahamwe* tagjai által elkövetett nemi erőszakhoz. Az Emberi Jogi Figyelő átfogó tanulmányában, amelyhez 304 interjúttal vettek fel, arról számolnak be a nemierőszak-áldozatok, hogy elkövetőik az alábbiak szerint verbalizálták motivációikat: „*Tudni szeretnénk, milyen édesek a tuszi nők*”; vagy „*Ti tuszi nők azt gondoljátok, túl jók*

vagytok nekünk”; „Tudni szeretnénk, milyenek a tuszi nők a hutu nőkhöz képest”; „Ha béke lenne, sosem fogadnátok el minket”.

A tanulmány továbbá arra is kitér, hogy egy kigali NGO szervezet nemierőszak-áldozatokkal foglalkozó munkatársa a tapasztalatai alapján azt állítja, hogy a nemi erőszak azért volt ennyire széleskörű, mert a hutu férfiak szexuális kapcsolatba szerettek volna lépni a tuszi nőkkel, hiszen különleges szexualitást tulajdonítottak nekik. Más áldozatok arról számoltak be, hogy elkövetőik szerint a tuszi nők „túl büszkék” (Nowrojee, 1996:16).

Az áldozatok túlnyomó részének olyan általános mentális kihívásokkal kell megküzdeniük, mint a poszt-traumás stressz szindróma, depresszió, idegrendszeri problémák, alkohol- és drogfüggőség. Ezek rendszeres rémálmokkal és a fizikai egészséget is károsító következményekkel járnak. Probléma továbbá, hogy a brutális szexuális bántalmazás során az áldozatok gyakran olyan sérülést is szenvedtek, amely hatással van fogamzó képességükre (Hamilton, 2000).

A felelősségre vonás társadalmi akadályai

A ruandai népirtás mérlege azt mutatja, hogy az ország lakóinak túlnyomó részét érintették a véres konfliktusok: áldozatok, szemtanúk, segítők és elkövetők hordozzák magukban a genocídium emlékét. A hatalomra kerülő tuszi kormány ezért úgy látta, Ruanda lakói csak akkor tudnak megbékélni, ha a népirtás indikátorát, az etnikai hovatartozást „kitörlik” az ország történetéből. A törzsi kategorizáció tehát szép lassan eltűnt a személyi igazolványból, a himnuszban és a közbeszédből is; az etnikai hovatartozás említését ma már törvények szabályozzák. Így fordulhatott elő, hogy noha tudjuk, hogy nincs olyan háború, amelyben kizárólag az egyik fél követ el bűnöket, a ruandai igazságszolgáltatás kizárólag a hutu bűnösöket vonta felelősségre – a nemierőszak-esetek kapcsán is (Conroy, 2014).

A felelősségre vonás eszközei, megvalósulása, a feltárás akadályai

Az 1995-ben létrehozott és a működését 2012-ben befejező Ruandai Nemzetközi Büntetőtörvényszék 52 vádlottat talált bűnösnek nemi erőszak és egyéb szexuális bántalmazás büntetésében.¹⁷ Az Arushában¹⁸ felállított

Az áldozatok túlnyomó részének olyan általános mentális kihívásokkal kell megküzdeniük, mint a poszt-traumás stressz szindróma, depresszió, idegrendszeri problémák, alkohol- és drogfüggőség. Ezek rendszeres rémálmokkal és a fizikai egészséget is károsító következményekkel járnak. Probléma továbbá, hogy a brutális szexuális bántalmazás során az áldozatok gyakran olyan sérülést is szenvedtek, amely hatással van fogamzó képességükre.

nemzetközi törvényszék tevékenységét a 2001-ben életre hívott falusi bíróságok intézményének kellett kiegészítenie, mivel az ország legtöbb „megbízható” (azaz tuszi vagy tuszi-barát) jogászát kiirtották a genocídium alatt, miközben körülbelül 135 ezer ügy várt tárgyalásra.

A *gacaca* bíróságok tárgyalásait általában a faluközösség idős és köztisztelőben álló tagjai vezették és a környékbeli ügyeket tárgyalták. (T. Horváth, 2008) Az igazságszolgáltatás gyakran a bocsánatkérésben (tehát személyes kontaktuson alapuló aktusban) mérték.¹⁹

A nemi erőszak – amely egyébként a legsúlyosabb kategóriájú bűnök besorolása alá esett – a legtöbb esetben rejtve maradt. Maya Sosnov 2008-as tanulmányában szemléletes adatokra hívja fel a figyelmet: Gikongoro tartományban, ahol 1881 ember vallotta magát bűnösnek a népirtásban való részvételért, egy sem tett említést szexuális bűncselekményről.

A szerző továbbá egy 2002-es tanulmányra hivatkozva arról is említést tesz, hogy a megaláztatástól félve a nők maguk sem tettek vallomást az ellenük elkövetett szexuális bűncselekményről. A szegény mellett a megtorlástól való rettegés is szerepet játszott a bűnök elhallgatásában. (Sosnov, 2008:13) Mivel ezek a falusi bíróságok általában az adott körzet ügyeit tárgyalták, a szomszédok gyakran féltek egymás ellen tanúskodni.

A népirtás alatti nemi erőszakkal kapcsolatos bűncselekmények teljes körű feltárása és a felelősségre vonás tehát elmaradt. Az elkövetők nagy részének neve máig ismeretlen, így a motivációk feltárása is problémás. Az egyik legismertebb könyvben, *A bozótvágo kések évszaka* című kötetben gyilkosok vallanak, de hasonló felvételt nemi erőszakot elkövetőkkel nem igazán készítettek.

Bár a szakirodalom nehezen teszi lehetővé (hiszen például az ICTR sem tárgyalt egyetlen ilyen esetet sem), feltételezhetjük, hogy valamilyen mértékű elkövetés tuszi fegyveresek részéről is történt, már a népirtás alatt is, az utána a Kongói Demokratikus Köztársaságba (akkori nevén Zaire) menekülő hutu nőkkel szemben azonban biztosan.²⁰

Feltételezhetjük továbbá azt is, hogy ugyan jóval kisebb arányban, de a férfiakkal szemben is követtek el nemi erőszakot a konfliktus során.²¹

Összegzés

A tanulmányban arra vállalkoztam, hogy bemutassam, hogyan járult hozzá a tuszi nők elleni tematizált médiadiskurzus a ruandai népirtás alatt elkövetett nemierőszak-esetek extrém módon magas számához. Bemutattam, hogy a médián keresztül milyen szavakkal és jelentésekkel ruházta fel a közbeszédben a tuszi nőket a hutu propaganda.

Az egyéb tényezőket – mint a totalitásra törekvés és parancskövetés – figyelembe véve, és az áldozatok beszámolóival összevetve pedig bemutattam, hogyan tették „valósággá” az elkövetők a tuszi nőknek tulajdonított „szexuális romlottságot”, és fordították a hétköznapokba beépült, „ártatlannak” tűnő sztereotípiákat a történelem egyik legbrutálisabb háborús nemi-erőszak hullámába.

A dolgozat végén fontosnak tartom még egyszer kiemelni, hogy a médiadiskurzus tematizálása és a tuszi nő mint fogalom „jelentéstartalmának” tudatos eltorzítása csak egy komponens volt az elkövetés motivációi között. Ráadásul mindez nem azt jelenti, hogy a háborús nemi erőszak szexuális indíttatású lenne, sőt, azt sem, hogy a ruandai népirtás alatti nemi erőszak szexuális indíttatású lett volna. Sokkal inkább azt jelenti, hogy az akkori helyi vezetés „jó” érzékkel talált találta meg azt az alapot, amire ráépíthette a nők elleni propagandáját. Más konfliktusokban, például a délszláv háború boszniai szakaszában a bosnyák nők ellen a különböző, főként szerb fegyveres erők által elkövetett tömeges és szisztematikus nemi erőszak esetében a vallási különbségek hangsúlyozása hasonlóan járult hozzá az eseményekhez. A tanulmány keretei nem teszik lehetővé a mintázatok aprólékos bemutatását és elemzését, de a ruandai népirtás alatt elkövetett nemierőszak-esetek számos ponton – mint például a kifosztás, csonkítás stb. – megegyeznek a más konfliktusok idején elkövetett nemierőszak-esetekkel.

Azért tartom fontosnak 23 évvel az események után is elemezni a témát, mert a.) a részben a ruandai népirtás következményeként a Kongói Demokratikus Köztársaságban a mai napig folyó konfliktusok természete még mindig rengeteg szexuális erőszakot szül; b.) a téma kellő feldolgozottsága, visszhangja és jogi szabályozása nélkül ezek az események ismételni fogják magukat minden fegyveres konfliktusban. ☀

Jegyzetek

- 1 http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=344:nepirtas-ruandaban-1994&catid=42:nepirtasok&Itemid=210
- 2 http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=344:nepirtas-ruandaban-1994&catid=42:nepirtasok&Itemid=210
- 3 ICTR-96-4-1
- 4 A szerző saját fordítása.
- 5 A szerző saját fordítása.
- 6 Country Assessment on Violence Against Women.
- 7 Saját fordítás. Forrás: <https://archivesofconflict.wordpress.com/tag/rwandan-genocide/>
- 8 <http://www.booksandideas.net/The-devils-from-the-Thousand-Hills.html>
- 9 Saját fordítás. Forrás: <http://www.womenundersiegeproject.org/conflicts/profile/rwanda>
- 10 <http://rwandafile.com/rtlm/pdf/rtlmo101.pdf>
- 11 Arusha egyezmény
- 12 www.rwandafile.org. 1993. augusztusi adás.
- 13 www.rwandafile.org
- 14 Forrás: Idegen Szavak Szótára
- 15 Darlene vallomása. Forrás: <http://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/education/survivortestimonies.shtml>
- 16 Mult-kor.hu: Több tízezer nőt erőszakoltak meg a délszláv háborúban.
- 17 http://w.unict.org/sites/unict.org/files/legal-library/140130_prosecution_of_sexual_violence.pdf
- 18 A Tanzánia északi részén fekvő régió legnagyobb városa.
- 19 <http://www.lawyerherald.com/articles/5228/20140407/guilty-rwandans-forgiven-by-genocide-victims-families-20-years-after-1994-tutsi-hutu-slaughter.htm>

- 20 Egyesek szerint az 1996-ban kezdődő első kongói háború egyik fő kiváltó oka a ruandai népirtás volt. A genocídium után a tuszik bosszúja elől – az akkor még Zaire nevet viselő – Kongói Demokratikus Köztársaság Kivu tartományának északi részére menekültek a hutuk. A BBC 2014-ben bemutatott, és hatalmas visszhangot kiváltó dokumentumfilmje Kagame egykori bizalmasait, az RPF egykori tagjait, történészeket, az ICTR főügyészét és egy menekültet is megszólaltat. Az interjúk egybehangzóan állítják, hogy a népirtás után Kagame emberei ezeket öltek- és erőszakoltak meg a megtorlások során, mind az országon belüli, mind a határokon túli menekültek közül. A film továbbá hivatkozik egy, az ENSZ által készített tanulmányra, amely az itt elkövetett atrocitásokról szól, az anyagot azonban titkosították. (Conroy 2014)
- 21 Ez előfordult a kongói megtorlások során (Lipták, 2010:8) és a délszláv polgárháború során, de számos egyéb fegyveres konfliktusban is. (Storr, 2011)

Felhasznált irodalom

- Baines, K. Erin (2004): *Vulnerable Bodies: Gender, the UN and the Global Refugee Crisis*. Farnham: Ashgate
- Biedermann Zsuzsanna (2015): *Genocídium és destabilizáció az afrikai Nagy Tavak Régióiban*. Pécs: Publikon Kiadó.
- Brownmiller, Susan (1975): *Against our will: Men, Women and Rape*. United States: Simon & Schuster.
- Csepeli György (2014): Emberek csoportjai közötti konfliktusok. *Kritika, Társadalomelméleti és kulturális lap* XLIII. pp. 11-12.
- de Brouwer, Anne-Marie & Ka Hon Chu, Sandra (szerk.) (2009): *The Men Who Killed Me: Rwandan Survivors of Sexual Violence*. Douglas & McIntyre.
- Diamond, Jared (2009): Malthus Afrikában. In *Összeomlás*. Budapest: Typotex Elektronikus Kiadó, pp. 305-321.
- Glózer Rita (2007): Diszkurzív módszerek. In ovács Éva (szerk.) *Közösségtanulmány - Módszertani jegyzet*. PPTE, Pécs – Néprajzi Múzeum, Budapest. pp. 260-269.
- Gottschall, Jonathan (2004): Explaining wartime rape. *The Journal of sex research*, pp. 129-136.
- Green, Llezlie L. (2011): Sexual Violence and Genocide Against Tutsi Women. In *Race, Racism and the Law*. Kivonatolva: Propaganda and Sexual Violence in the Rwandan Genocide: an Argument for Intersectionality in International Law. *Columbia Human Rights Law Review*, 33, pp. 733-776. <http://academic.udayton.edu/race/06hrights/georegions/afrika/Rwanda01.htm> (2016. december 12.)
- Hatzfeld, Jean (2006): *A bozótvágó kések évszaka – A ruandai gyilkosok vallanak*. Budapest: Ulpius-ház.
- ICTR (1997): The Prosecutor Versus Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-I, Indictments, <http://unictr.unmict.org/sites/unictr.org/files/case-documents/ictr-96-4/indictments/en/970617.pdf.pdf> (2017. március 29.)
- Lawyer, Herald (2014. április 7.): Guilty Rwandans forgiven by genocide victims' families 20 years after 1994 Tutsi-Hutu slaughter, *Lawyerherald.com* <http://www.lawyerherald.com/articles/5228/20140407/guilty-rwandans-forgiven-by-genocide-victims-families-20-years-after-1994-tutsi-hutu-slaughter.htm>
- Lipták Zita (2010): *Háborús stratégia? Nők elleni erőszak a Kongói Demokratikus Köztársaságban*. Budapest: Grotius e-könyvtár. http://www.grotius.hu/doc/pub/ZUMONX/2010_159_liptak_zita_szakdolgozat.pdf 2016. április 27.

- Mullins, W. Christopher (2009): “We are going to rape you and taste Tutsi women”: Rape During the 1994 Rwandan Genocide. *Center for the Study of Crime, Delinquency and Corrections Southern Illinois University Carbondale*. http://opensiuc.lib.siu.edu/ccj_articles/6/
- Nowrojee, Binaifer (1996): *Shattered Lives: Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath*. United States: Human Rights Watch. <https://www.hrw.org/reports/1996/Rwanda.htm> (2016. május 20.)
- Szerző nélkül (2013): Több tízezer nőt erőszakoltak meg a délszláv háborúban. *Multi-kor.hu* <http://multi-kor.hu/cikk.php?id=39791> (letöltés: 2018. okt. 8.)
- Szerző nélkül (i.é.): Népiirtás Ruandában 1994. *Konfliktuskutato.hu* http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=344:nepirtas-ruandaban-1994&catid=42:nepirtasok&Itemid=210 (letöltés: 2016. május 29.)
- Tarrósy István (2011): *Kelet-Afrika a fejlődés útján*. Pécs: Publikon Kiadó
- Tarrósy István (2014): Women Entrepreneurs And Business Inequality in Rwanda. Afrika Insider. *Afrikainsider.com* <http://afkinsider.com/57699/women-entrepreneurs-business-inequality-rwanda/>
- T.Horváth Attila (2008): Purgatórium és népakarat: a ruandai megbékélési törekvések mérlege. *Külgügyi Szemle*, 4, 140-155.
- T. Horváth Attila (2008): Agathe Uwilingiyimana (1953–1994) Ruanda mártír miniszterelnöke. *Afrika Tanulmányok*, 2.1, 86-89. http://www.afrikatanulmanyok.hu/application/essay/527_1.pdf (2016. május 25.)
- Storr, Will (2011): The rape of men: the darkest secret of war. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/society/2011/jul/17/the-rape-of-men> (2017. március 31.)
- Straus, Scott (2006): *The Order of Genocide*. Cornell University Press.
- United Nations (1998): Rome Statute of the International Criminal Court. On-line: [http://legal.un.org/icc/statute/english/rome_statute\(e\).pdf](http://legal.un.org/icc/statute/english/rome_statute(e).pdf) (2016. május 29.)
- United Nations (2007): Statue of the International Tribunal for Rwanda. On-line: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictr_EF.pdf (2016. május 29.)
- United Nations (2014): Country Assessment on Violence Against Women – Rwanda. On-line: http://www.un.org/womenwatch/ianwge/taskforces/vaw/VAW_COUNTRY_ASSESSMENT-Rwanda-1.pdf
- Yanagizawa-Drott, David (2014): Propaganda and Conflict: Evidence from the Rwandan Genocide. *Quarterly Journal of Economics*. <https://yanagizawadrott.files.wordpress.com/2016/02/rwandadyd.pdf> (2017.január 10.)

További felhasznált anyagok

- Conroy, John (2014): Rwanda’s Untold story, *BBC*.
- <https://www.youtube.com/watch?v=A4DKBgJlif8&t=1551s>
- www.rwandafile.com
- www.genocidearchiverwanda.org.rw

A szerzőről

Eötvös Loránd Tudomány-
egyetem (ELTE), Társadalom-
tudományi Kar, kulturális an-
tropológia mesterdiploma.
Doktorjelölt, ELTE Társadalom-
tudományi Kar, Szociológia
Doktori Iskola, Interdiszciplináris
Program
Kutatási területe a háborús
nemi erőszak, kutatásának
központjában a ruandai
népirtás és a délszláv háború
áll.

About the Author

MA in Cultural Anthropology,
Eötvös Loránd University (ELTE),
Faculty of Social Sciences
Doctoral Candidate, Doctoral
Program at ELTE, Faculty of
Social Sciences, Doctoral School
of Sociology, Interdisciplinary
Studies Programme
Her research field is conflict
related sexual violence with a
focus on the Rwandan Geno-
cide and the Yugoslav Wars.

@

l.annaluca@gmail.com

English Abstract

“We want to know how sweet Tutsi women are” – The role of media discourse in genocidal rape

The article presents the characteristics of sexual violence during the Rwandan Genocide at the beginning of the 1990s. Towards the explanation of the phenomenon of conflict related sexual violence, it introduces the milestones of the history of the country and the xenophobic narratives which had led to genocide. Then, with the main focus on media, it analyzes survivors’ testimonies and media materials, to demonstrate how the narratives appeared during the perpetration of rape. The aim of the research is to reveal the power of media with highlighting how political narratives influenced the characteristics of sexual violence.

A NŐK ÉS A FÖLDKÉRDÉS A KELET-AFRIKAI KÖZÖSSÉG TAGÁLLAMAIBAN¹

BAGI JUDIT

Jelen írásban a Kelet-afrikai Közösség tagállamaira vonatkoztatva mutatom be a nők földterület-öröklésével kapcsolatos jogainak, illetve azok társadalomformáló szerepének alakulását. Az elért eredmények prezentálása mellett a hiányosságokra, illetve a megoldás előtt álló feladatokra is hangsúlyt helyezek. Ebben segítenek a közelmúltban, illetve 2016-ban készített interjúim, amelyek során nemzetközi Afrika-szakértőket, illetve a ruandai Gender Monitoring Office képviselőjét kérdeztem a kelet-afrikai földkérdésről. A fókusz Ruandára helyezem, ám az térségszintű összehasonlítás relevanciája okán szólok Kenya, Uganda, Burundi, Tanzánia és Dél-Szudán államokról is a nők földterület-öröklésre és -birtoklásra vonatkozó jogait illetően.

Kétségtelen, hogy tudományos körökben egyre nagyobb hangsúly helyeződik a szubszaharai Afrika területén élő nők földörökléssel kapcsolatos jogainak vizsgálatára, különös tekintettel az ebből és a földhasználatból fakadó szegénység, valamint gazdasági egyenlőtlenségek kutatására (Cooper, 2010: 2). Annak ellenére, hogy a szubszaharai Afrikában a gyarmatosítást követően folyamatosan kerültek bevezetésre a földkérdést érintő reformok, a döntéshozók 1970-es évekig a társadalmi nemek nézőpontját nem vették figyelembe. Az 1970-es és 1980-as évek során indult meg az a folyamat, amikor is feminista aktivisták a nők megélhetési gazdaságban (subsistence agriculture)² betöltött szerepét kezdték hangsúlyozni a földkérdést illetően. Előtérbe került például a nők földbirtokláshoz való jogának témája, valamint a korábbi fölgazdálkodással kapcsolatos reformok gender témák menti hiányossága is (Bayisenge et al. idézi Razavi-t, 2015: 75). Ezen földbirtoklással kapcsolatos kérdésköröket viszont kiemelten szükséges kezelni a nők esetében, hiszen ahogy Cooper fogalmaz, a föld a jólét elsődleges forrása, illetve a társadalmi és gazdaság státusz, az élelemellátás, valamint a gazdasági aktivitás alapja is (Cooper, 2010: 6). Feder és Fenny szerint a nők földhöz való joga alapvetően az alábbi három intézményes kategóriába osztható: az alkotmányos rend (alapvető szabályok a társadalom működésére vonatkozóan), az intézményi megállapodások (intézmények által létrehozott szabályok: törvények, határozatok, szerződések és a tulajdonjog), illetve a normatív vagy irányadó viselkedési szabályzat (kultúra, amely legitimálja vagy korlátozza a társadalmi viselkedést) (Kabahinda idézi Feder-t és Fenny-t, 2018: 817). Az Egyesült

Nemzetek Szervezetének Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezete (Food and Agriculture Organization of the United Nations - FAO) két főbb dimenziót emel ki a nők és férfiak közötti földbirtoklást érintő különbségekre vonatkozóan. Az első kategória az egyének földbirtoklással kapcsolatos jogaira, az eladásra, hagyatékra, valamint a földből származó gazdasági tevékenységek feletti kontroll gyakorlására fókuszál. A második kategóriába kifejezetten azon mutatók sorolhatók, amelyek a két társadalmi nem közötti eltéréseket mérik a földbirtoklás viszonylatában (FAO, 2018). Érdekes szempontok alapján a nők által birtokolt földek arányát a Kelet-afrikai Közösség tagállamaira vonatkozóan megvizsgálni. Az EAC által 2018-ban kiadott gender közpolitikai irányokat tartalmazó kiadvány³ az alábbi adatokat ismerteti: Kenyában a nők mindössze 6 százaléka, Ugandában 14 százaléka, Tanzániában 13 százaléka, Ruandában pedig 26 százaléka birtokol (egyéni tulajdonként) földet (EAC, 2018: 18). E jelentésben nem találunk pontos százalékos adatokat Burundira és Dél-Szudánra vonatkoztatva. Az ENSZ FAO 2018-as kiadványa szerint Burundi-ban a nők 13 százaléka rendelkezik (egyéni tulajdonként) földbirtokkal (UN FAO, 2018). Dél-Szudán esetében nincsenek hivatalos adatok a nők és férfiak által birtokolt földterületeket illetően. Az ismertetett adatokból láthatjuk, hogy elenyésző a női tulajdonban lévő földek aránya. Ez esetben szükséges továbbá megemlíteni, hogy a földbirtoklás nem feltétlenül értelmezhető darabszámra vonatkozóan. Nem mindegy, hiszen, hogy az adott föl milyen minőségű és hol helyezkedik el. E tényezők ugyanis egyértelműen befolyásolják annak értékét. Erre azonban az általam vizsgált statisztikák többségében nem térnek ki. Összehasonlítás okán fontosnak tartom ezekkel az iménti számokkal párhuzamba állítani azt, hogy ez országokban, ahogy a szubszaharai Afrika térségére általánosságban jellemzően kiugróan magas a mezőgazdaságban dolgozó nők aránya: Kenyában 71 százalék, Ugandában 70 százalék, Tanzániában 69,9 százalék, Ruandában és Dél-Szudánban pedig 82 százalék (EAC, 2018: 18). Fontos további kiemelni, hogy a földek nyilvántartása egyik EAC-állam esetében sincsen kellő precizitással kezelve. Mégis kitűnik: annak ellenére, hogy ez államokban a nők döntő többségben a mezőgazdasági szektorban dolgoznak, ám a munkapresztízs legalján helyezkednek el, hiszen a javarészt a föld megművelésével foglalkoznak. Jelen kérdéskör magyarázatára a továbbiakban kerül majd sor. Mindezekhez hozzá kell tenni, hogy nem feltétlenül lehet minden esetben általános érvényű következtetéseket levonni a szubszaharai Afrika egészére vonatkozóan. Megjegyzendő azonban, hogy elvileg az EAC kiemelten kezeli a gender kérdéseket. Már az együttműködést elősegítő bizottság célkitűzései között, számos gazdasági és kereskedelmi együttműködés mellett, a nők társadalmi szerepének a növelése is megjelent (Tarrósy, 2011: 165). Az írás további része a Kelet-afrikai Közösség tagállamaira, azokon belül is hangsúlyosan Ruandára fókuszál.

Az ismertetett adatokból láthatjuk, hogy elenyésző a női tulajdonban lévő földek aránya.

Ruanda

A gyarmatosítást megelőző időszakban Ruandában a szegényebb háztartásokban a férfiak közvetlenül vettek részt a földek megművelésében és a termelésben. Annak ellenére, hogy ezekben az esetekben teljes mértékben a férfiaké volt a döntéshozói jogkör, mégis egyfajta egyenlőbb munkamegosztás alakult ki a házaspár között a földeken végzett munka és az állatok ellátása területén. A tradicionális ruandai társadalomban a férfiak egyértelmű felsőbbrendűségét igazolja, hogy a nők nem birtokolhattak földet. A családfő halála esetén a birtok a férfi örökösökre vagy a fiú testvéreire szállt. Ha a férj meghalt vagy a házaspár elvált, és a nő nem szült gyermeket, akkor a nő egyáltalán nem rendelkezhetett a föld felett. Vissza kellett költöznie a szüleihez vagy beházasodnia egy új családba. Abban az esetben, ha a nő már szült gyermekeket, a halott férjének fiútestvérével kellett összeházasodnia, hogy a családi kötelekeket fenn tudja tartani (Uwineza – Pearson, 2009: 9). Mindezekből tehát egyértelműen következik a ruandai társadalom szigorú patriarchális mivolta. Ám egyes esetekben mégis bevonták a nőket a tulajdonnal kapcsolatos döntésekbe. A férfiak időnként gyorsan és meggondolatlanul hoztak döntéseket, a kulturális szokásoknak köszönhetően rá voltak kényszerítve arra, hogy egy-egy fontosabb döntésnél, például a föld eladása vagy a tehén bérbé adása esetén kikérjék feleségük véleményét. Ha a bikát párosztatás céljából kölcsönadták a szomszédnak vagy barátoknak, akkor is a feleséggel kellett először egyeztetniük. Kulturális szempontból tehát a nők a háztartás „főnökei” voltak (Uwineza – Pearson, 2009: 9; Hunt, 2017: 28). A szocio-kulturális hatalmi viszonyok folyamatosan megakadályozták a nőket abban, hogy fellázadjanak a földörökléssel kapcsolatos törvény ellen. Ruandában a népi társadalmi követő poszt-konfliktusos időszakban (1994–2003) sorra fogadtak el a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére vonatkozó intézkedéseket, amelyek de jure számos területen egyenlőséget teremtettek a nők és férfiak között. A nők gazdasági helyzetének javítása, valamint a törvényi és közpolitikai döntések történő megvalósulása azonban napjainkban is kiemelt témának számít Ruanda esetében. Mageza-Barthel, a frankfurti Goethe Egyetem professzora és ruandai gender téma szakértője, a fő problémát abban látja, hogy a rurális területeken végzett mezőgazdasági tevékenység számottevő részét a nők végzik informális munka keretében: „(..) *Ez egyértelmű kihívást jelent. A korábbiakhoz képest azonban óriási a különbség. A múltban ugyanis a nőknek nem volt lehetőségük a gazdasági aktivitásra. Ma már háztartások anyagi fenntartói és irányítói a nők. Ez az a pont tehát, ahol a nők gazdasági helyzetének jobbítására irányuló programok és a hivatalos jogi szabályozások találkoznak* (Mageza-Barthel, 2019).”

Nagy előrelépést hozott az öröklésről és háztartási tulajdonról szóló 1999-es törvény,⁴ amelynek értelmében a házasságban született gyermekek is jogosultak a fölterület öröklésére. A törvény nagy hiányosságai közé sorolható azonban, hogy a nőket csak házastársként értelmezi, nem vonatkozott ugyanis a hajadon nőkre, ők továbbra is diszkrimináció elszenvedői voltak a föld öröklése és birtoklása vonatkozásában. A témakört érintően a következő kardinális lépés 2005-ben következett be. A 2005-ös földtörvény kapcsán fontos kiemelni, hogy

a ruandai kormány 2004-ben új közpolitikai irányvonalat fogadott el a földek birtoklására, hozzáférésére, átruházására és a földgazdálkodási perspektívákra vonatkoztatva. A földtörvény (Organic Land Law) 2005-ben került beiktatásra (Uwayezu-Mugiraneza, 2011: 1). A reform célja, hogy a hátrányos helyzetű állampolgárok (ez esetben hangsúlyosan a nők) számára is lehetőséget biztosítson a földhöz való hozzájutáshoz. Tekintettel arra, hogy a ruandai lakosok erősen függnek a földbirtoktól (kiemelten magas, közel 90 százalékos a mezőgazdaságból élők aránya), a törvény beiktatása nagyfokú fontossággal bírt. Különösen igaz ez a nem fővárosban élőkre, akik szinte teljes egészében a mezőgazdaságból élnek (Takeuchi and Marara, 2011: 11). Mindezekből fakadóan a földbirtok számos esetben vált a konfliktusok forrásává az országban. A törvényt minden pozitív hatása ellenére Mageza-Barthel kritikusan szemléli mind a törvénykezés időigénye, mind az eredményessége miatt. A földtörvény megalkotása ugyanis több mint kilenc évbe telt, ez hosszabb időtartam, mint az új alkotmány beiktatása, amely 2003-ban történt, és lényegesen több idő, mint az 1999-ben elfogadott örökösödési törvény (Mageza-Barthel, 2015: 133). Jogosan tehetjük fel tehát a kérdést, hogy miért tartott ilyen sokáig? Mageza-Barthel véleménye szerint itt nem sikerült adaptálni a nemzetközi gender normákat, és a nőket is kihagyták a tervezet elkészítésének folyamatából. A Gender Minisztérium és egyes nőmozgalmi szervezetek is cáfolták azt, hogy a földkérdés nőügy lenne (uo.133). Mindezeknek köszönhető, hogy – szemben az eddig kiemelt törvényekkel – ennek megfogalmazásában nem vettek részt a korábbiakhoz hasonló mértékű aktivitással Ruanda női szereplői. Amikor a Gender Minisztérium rájött arra, hogy a földkérdés milyen szorosan kapcsolódik a nők gazdasági jogaihoz, markánsabb szerepet vállalt. A civilek ereje is erősebbé vált, ám ez már csak a törvény parlament elé kerülésekor következett be (uo. 134). Mindezek ellenére elmondhatjuk, hogy a szubszaharai Afrika viszonylatában Ruandában a leginkább előrehaladottak a nők földbirtoklással kapcsolatos jogai. Shinichi Takeuchi, a Tokiói Egyetem Afrika Kutatóközpontjának professzora, a téma szakértője, a következőképpen fogalmazott a vele készített interjúm során:

„Ruanda új földtörvénye lényegesen jobban (természetesen nem tökéletesen) biztosítja a nők földdel kapcsolatos jogait. A nők neve és földhöz tartozó jogainak aránya (általában 50 százalék) egy tanúsítványban van felvezetve. Ennek értelmében a törvényes úton történő házasságból (amennyiben a házasság 1999 után következett be) született lánygyermek is jogosultak a föld öröklésére. Ezek alanyi jogoknak tekinthetők.

Ruanda egész területén sikeresen végbement a földek nyilvántartásba vétele, valamint minden arra jogosult személy részére történő földbirtoklási jogcím kiadása. A regisztrációs folyamat során fellépő problémák ellenére (azok, akik nem fizették ki a regisztrációs járulékot (1000RWF), nem tudták meg-

szerezni a tanúsítványt). Ruanda ez első olyan szubszaharai ország, amely földbirtoklási jogcímet adott az arra jogosultak számára.”

Shinichi Takeuchi, 2018

A következőkben a Társadalmi Nemek Közötti Egyenlőség Megteremtésére Irányuló Programokat Ellenőrző Hivatalban (Gender Monitoring Office – GMO) Cyizanye Allennel (a GBV és egyéb igazságtalanságok elleni harc, valamint az ezzel kapcsolatos ellenőrzések igazgatója) készített interjúm egy részletére térek ki, ahol a genderkérdésekhez történő adaptálódás, illetve az ezt a területet érintő kihívások viszonylatában interjúalanyom a földkérdésre helyezte a fő fókuszot.

„Mindenki profitál abból, hogy a nők jogokkal lettek felruházva. A nők hozzájutottak a földbirtoklás jogához, a férfiak tehát már nem gyakorolnak teljes kontrollt a földek felett. Ebből adódóan a férfiak úgy gondolják, hogy elvesztettek valamit, így beszélhetünk a két nem közötti konfliktusról. Manapság vannak nők, akik a férfiakhoz hasonló karriert futnak be. A férfiak pedig e tekintetben kényelmetlennek érzik a versengést. De ettől függetlenül beszélhetünk versengésről. Ez a fajta értelmezés vagy kulturális akadály, amelyben az emberek számos évig éltek, nem változtatható meg egy nap alatt. A kulturális akadályok tehát még átalakulás alatt vannak. A férfiaknak meg kell tehát érteniük, hogy mi az, amit profitálni fognak azzal, hogy lánytestvéreik és feleségeik jogokkal lettek felruházva.”

Bonaventure Nsabimana, 2016

Ismét visszaköszönnek tehát a szigorú patriarchális társadalomból történő gyors átmenet okozta problémák a férfiak hozzáállása során. Ami mindenképpen pozitívum, hogy erről is beszél a GMO képviselője. Cyizanye Allen egy 2014-ben végzett kutatást ismertetett, amelyben egyértelműen kimutatható, hogy a nők és férfiak nevére is regisztráltak földeket. A földek 26 százaléka nőkre, 54 százalék nőkre és férfiakra, közös tulajdonként van regisztrálva. Ha egy nő vagy férfi regisztrálja a földjét, akkor kap egy hivatalos dokumentumot arra vonatkozóan, hogy bármilyen üzleti- vagy bevételt generáló tevékenységre felhasználhatja a földtulajdonát. A földtulajdon regisztrálása kapcsán is jelentős kritikák fogalmazhatók meg. Takeuchi az alábbiak szerint vélekedik e kérdéstről:

„A föld nyilvántartásba vételének rendszere több okból sem bizonyult fenntarthatónak a tanúsítványok megújításának magas költsége, valamint az adatbázisban rögzített adatok frissítésének hiánya miatt. Ruanda egyszeri alkalommal tehát sikeresen megvalósította a földek nyilvántartásba vételét, ám ezen adatok és a valóság között egyre nagyobb a különbség.”

Shinichi Takeuchi, 2018

Láthatjuk tehát, hogy a nők földhöz jutása, illetve a földterületek adminisztrációja estében Ruanda tölti be a vezető szerepet az EAC tagállamai, de jöllehet, hogy a szubszaharai Afrika vonatkozásában is. Ettől függetlenül még Ruandában is jelentős hiányosságok érhetők tetten ezen a területen.

Burundi

Egy 2012-ben készült felmérésben azt vizsgálták, hogy a Burundiban élők támogatják vagy ellenzik azt, hogy a nőknek és lányoknak a férfiakkal és fiúkkal egyenlő jogai legyenek a földterület öröklését illetően. Az eredmény értelmében az állampolgárok 57 százaléka úgy vélekedett, hogy a két nemnek nem kellene, hogy egyenlő joga legyen e tekintetben (Ndikumana, 2015: 4). Ennek ellenére „2005 óta lassú, de folyamatos változások kezdődtek az országban” (...) (Biedermann, 2015: 61). Az új alkotmány is ebben az évben lépett életbe, amely az állam

és a polgárok szuverenitására vonatkozó rész 12 cikke értelmében⁵ ugyan egyenlő jogokat biztosít a nőknek és férfiaknak, ám ez a gyakorlatban számos ponton nem valósul meg. Burundi esetében több kísérlet is meghíúsult arra vonatkozóan, hogy a nők férfiakhoz hasonló jogokat szerezzenek a föld öröklése és birtoklása viszonylatában. Ez többek között a 1993–2005 közötti aktív polgárháborús helyzet következménye is volt. A Burundiban működő női mozgalmak és a nemzetközi szervezetek aktív tevékenységének köszönhetően már 1993-ban elő volt készítve egy olyan törvénytervezet, amely a földöröklés és birtoklás értelmében is egyenlő jogokat volt hivatott biztosítani a nőknek és férfiaknak, ám a politikai konfliktusok okán nem lépett életbe (Saiget, 2016: 370). A 2005-ös választások során a civil aktivisták és a politikai szervezetek együttműködésének köszönhetően ismételten ígéretet fogalmazott meg a kormány az említett törvény beiktatására vonatkozóan, ám ez továbbra sem következett be, inkább a nők politikai szerepvállalására helyeződött a hangsúly a gender kérdéseknél (uo. 372).

Uganda

Ugandában a Kelet-afrikai Közösség további tagállamához hasonlóan a nők főként a mezőgazdasági szektorban vállalnak munkát. Országos szinten az összes foglalkoztatott nő 72 százaléka, a vidéki nőknek pedig 90 százaléka dolgozik a mezőgazdaságban. A vidéki férfiak esetében ez az arány 53 százalékos (FOWODE, 2012: 3). Ugandában az 1995-ben elfogadott alkotmány és az 1998-as föltörvény sza-

A Burundiban működő női mozgalmak és a nemzetközi szervezetek aktív tevékenységének köszönhetően már 1993-ban elő volt készítve egy olyan törvénytervezet, amely a földöröklés és birtoklás értelmében is egyenlő jogokat volt hivatott biztosítani a nőknek és férfiaknak, ám a politikai konfliktusok okán nem lépett életbe.

bályozza a földbirtoklással és örökléssel kapcsolatos jogokat. Elmondható, hogy az 1998-ban beiktatott földtörvény hozott átütő lépést a nők és férfiak földbirtoklással és örökléssel kapcsolatos jogi egyenlőségére vonatkozóan. Ekkor ugyanis először került sor a hagyományos, azaz hivatalos papírok nélküli földtulajdon elismerésére. Mindezek ellenére a Földügyi, Lakhatási és Városfejlesztési Minisztérium által 2013-ban kiadott Uganda Nemzeti Földpolitikája (The Ugandan National Land Policy) elnevezésű dokumentumban az áll, hogy az esetek többségében a nők általában nem öröklik meg a földterületet. Ennek az az oka, hogy a hivatalos jogszabályokat továbbra is felülírja a szokásjog, illetve magában a törvényben is szerepel a közösségi tulajdon birtoklása, amely egyértelműen hátráltatja a nők földhöz való jutását (MLHUD, 2013: 24-25). A földtörvény foglalkozik ugyan a házastárs földdel kapcsolatos jogaival, ám az özvegyek, elvált nők és gyermekek jogairól e kérdéskörnél nem ejt szót (MLHUD, 2013: 24-25). Megállapítható tehát, hogy sem az alkotmány, sem pedig az 1998-as földtörvény nem bizonyult sikeresnek a gyakorlati megvalósulást illetően. Pozitívumnak könyvelhető el azonban, hogy az ugandai kormány felismerte hiányosságait, és erre vonatkozóan ajánlásokat is megfogalmazott.

Tanzánia

Tanzániában egyaránt 1999-ben lépett életbe a földtörvény és a falusi földtörvény, amelyek hivatalosan biztosítottak ugyan jogokat a házas nőknek a földterület birtoklására és öröklésére, ám összességében a nők továbbra is diszkrimináció elszenvedői ezen a területen (Duncan-Haule, 2014). A USAID 2015-ös statisztikái szerint a Tanzániában található földek 20 százaléka van nők nevében. Ez esetben érdekes, hogy a fenti (bevezetőben említett 13 százalékos) adatnál ez bizonyul előnyösebbnek. Mindezekhez hozzátartozik, hogy a nők többségében kisebb és rosszabb minőségű földeket birtokolnak (UNA, 2017). Tanzánia esetében is igaz, hogy a társadalmi normák is nehezítik a nők földhöz való jutását. Ha a Tanzániában élő nőket összehasonlítjuk olyan afrikai országok női lakosaival, ahol törvényi úton sem valósul meg a földörökléssel és birtoklással kapcsolatos jogi egyenlőség, a kelet-afrikai államra vonatkozóan pozitív megállapításokat tehetünk. A tanzániai nők háromszor akkora valószínűséggel dolgoznak nem földműveléssel kapcsolatos munkakörben, közel négyszer annyi jövedelmet szereznek, és 35 százalékkal nagyobb valószínűséggel rendelkeznek egyéni megtakarításokkal, mint az említett szubszaharai afrikai országok női állampolgárai (Njuki, 2017).

Kenya

Kenyában szintén nagyon alacsony, 5 százalék azon földek aránya, amelyeknek nők a társtulajdonosai. Az összes földbirtoknak pedig mindössze 1 százaléka áll kizárólagos női tulajdonban (Kimeu – Maneno, 2017: 4). Láthatjuk, hogy a korábban említett EAC-statisztikák lényegesen pozitívabb képet festenek erről az arányszámról. Az adatokról egyértelműen következtethetünk a kenyai társadalom patriarchális voltára. 2012-ben három földtörvényt hoztak annak érdekében, hogy a 2010-ben bevezetett alkotmányban, valamint a 2009-ben kiadott Nemzeti Földpolitikában előírtak

gyakorlati megvalósulását elősegítsék.⁶ Ezek név szerint a következők: a Nemzeti Földügyi Bizottság 2012. évi 5. számú törvénye, a 2012. évi 6-os számú Földtörvény, valamint a 2012. évi 3. számú Földnyilvántartási törvény.⁷ E szabályozások alapvetően a nők és férfiak közötti egyenlőséget kívánták megteremteni a földhöz jutás esetében. Kenyára is jellemző a Kelet-afrikai Közösség egyéb tagállamaira vonatkozó tendencia, amely szerint jelentős eltérés tapasztalható a törvényi és a gyakorlati megvalósulás esetében. Kenyában a földekkel kapcsolatos döntéshozást még mindig a férfiak uralják. A férfiközpontú kultúrán túl a probléma oka, hogy a vidéki térségekben élő lakosság, amelynek döntő többsége a szegénységi küszöb alatt él, nem tájékozott a saját jogaival kapcsolatban. A USAID felmérései szerint Kenyában a szegénységben élők közel 90 százaléka nem ismeri a jogait (Kimeu – Maneno, 2017: 9). Egyes döntéshozatali eljárások férfiközpontú, illetve tradicionálisan patriarchális volta miatt a nők nem részesülnek megfelelő bánásmódban (Uo., 2017: 10-11). Mindezek pedig megfosztják a nőket attól, hogy a földdel kapcsolatos jogukat érvényesíteni tudják.

Dél-Szudán

Dél-Szudán esetében megjegyzendő, hogy az ország 2016 óta az EAC tagja ugyan, ám egyértelműen a bukott- és törékeny állam-kategóriákba esik. Ezek értelmében pedig a jogalkotáson belül a társadalmi nemek közötti egyenlőség megteremtésére irányuló közpolitikai intézkedések nem éppen képeznek prioritást. Érdeemes ismételtelen kiemelni, hogy szemben a többi EAC tagállammal, Dél-Szudán esetében nem találunk a nők és férfiak által birtokolt fölterületekre vonatkozó adatokat. A 2011-es átmeneti alkotmány, valamint a 2009-ben elfogadott földtörvény értelmében a dél-szudáni nőknek joguk van a föld birtoklásához, férjeiktől történő örökléséhez (megözvegyülés esetén), használatához, bérbe adásához, valamint védelméhez (Tiitmamer – Mayai – Hoth Ma, 2017: 11). Jelen törvény azonban a korábban említett kritikákhoz hasonlóan egyáltalán nem biztosít teljes körű jogokat a nők számára a föld öröklése és birtoklása esetében. A dél-szudáni nők ugyanis nem örökölhetnek földet az apjuktól, valamint a válást követően férjükkel sem osztozkodhatnak a földterületen. További aggályokat vet fel, hogy a nők ismételtelen feleségként vannak értelmezve e kérdéskör során.

Összegzés

Az imént bemutatottak kapcsán számos kérdés vethető fel a nők földbirtoklásra és öröklésre vonatkozó jogait illetően. Hiába rendelkezik ezen országok mindegyike alkotmányban rögzített nemi kvótával, amely a nők politikai szerepvállalását hivatott elősegíteni, a nők egyetlen említett országban sem tudják földdel kapcsolatos jogukat akadály nélkül érvényesíteni, már amennyiben egyáltalán birtokolnak ilyen jogokat. E tekintetben tanúi lehetünk a de jure, azaz a jogi értelemben vett egyenlőség, és a de facto, azaz a gyakorlati úton megvalósuló tényleges egyenlőség közötti különbségeknek. Ebben nagy szerepet játszanak a tradicionális berögződések, illetve a város és vidék közti ellentét. A rurális, javarészt mélysze-

gényiségben élő térségekben ugyanis akár a létező jogszabályokat is felülírja a szokásjog. A jelenség betudható továbbá annak, hogy az adott ország külső szereplő (például az ENSZ) nyomására, segítyezésért cserébe hoz törvényt vagy iktat be jogszabályt, ám annak gyakorlati megvalósítására nem fektet hangsúlyt. Az ENSZ ilyen esetben tehát normatív hatalomként működik. Ahogy Pető és Manners fogalmaz, a normatív hatalom a gender stratégiák és közpolitikák esetében követelő stratégiát alkalmaz, azaz egy olyan keretrendszert fogalmaz meg, amelyhez a segítyezésben részesülő államoknak alkalmazkodnia szükséges (Pető – Manners, 2006: 169). Ide tartoznak például a Millenniumi Fejlesztési Célok, valamint a Fenntartható Fejlesztési Célok, amelyeknek számos pontjai kapcsolódnak a nők földbirtoklást érintő jogaihoz. Nem arról van szó természetesen, hogy jelen EAC-tagállamok ne lennének tudatában a hiányosságaiknak. A nők jogai és a földkérdés témájában ugyanis számos olyan tanulmány születik, amely a hiányosságokra hívja fel a figyelmet. Ezeket javarészt az ENSZ, illetve nemzetközi civil szervezetek készítik el. Ahogy láthatjuk a ruandai GMO-nál készült interjú esetében, a hivatal is kiválóan informált a vidéki, szegénységben élő nők problémáit illetően. A Nők Elleni Hátrányos Megkülönböztetés Kiküszöböléséről Szóló Konvenció (Committee on the Elimination of Discrimination against Women – CEDAW) például folyamatosan ajánlásokat fogalmaz meg az országok részére annak érdekében, hogy az adott területen, jelen esetben a fölkérdésre vonatkozóan, hatékonyabbá tegyék a gyakorlati megvalósulást. Nem hagyható továbbá figyelmen kívül az ENSZ Nők, illetve a CARE International szerepe sem. Ezen nemzetközi civil szervezetek a helyi NGO-kkal együttműködve dolgoznak azért, hogy a nőknek a férfiakéval egyenlő jogokat biztosítsanak a földterület birtoklására és öröklésére vonatkozóan, remélhetőleg még hatékonyabbá téve tevékenységüket, megerősítve ezzel a de facto egyenlőség megvalósulását. ☀

A rurális, javarészt mélyszegénységben élő térségekben ugyanis akár a létező jogszabályokat is felülírja a szokásjog. A jelenség betudható továbbá annak, hogy az adott ország külső szereplő (például az ENSZ) nyomására, segítyezésért cserébe hoz törvényt vagy iktat be jogszabályt, ám annak gyakorlati megvalósítására nem fektet hangsúlyt. Az ENSZ ilyen esetben tehát normatív hatalomként működik.

Jegyzetek

- 1 AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÚNKP-18-3-III-PTE-48 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT”
- 2 Ez azokat a háztartásokat jelöli, ahol a nők saját maguk és családjuk ellátása céljából, anyagi juttatás, valamint piacra történő termelés nélkül végeztek mezőgazdasági tevékenységet.
- 3 East African Community (2018): Gender Policy. <http://www.mcdgc.go.tz/data/EAC%20GENDER%20POLICY.pdf>
- 4 Forrás: http://www.migeprof.gov.rw/fileadmin/_migrated/content_uploads/MATRIMONIAL_REGIMES_LIBERALITIES_AND_SUCCESSIONS-2.pdf
- 5 Forrás: Constitution of Burundi (2005): https://www.constituteproject.org/constitution/Burundi_2005.pdf
- 6 Forrás: Land Portal: Kenya enacts three new land laws. <https://landportal.org/resource/news/kenya-enacts-three-new-land-laws>
- 7 Uo.

Felhasznált irodalom

- Bayisengea, Jeannette – Höjera, Staffan – Esplingb, Margareta (2015): Women’s land rights in the context of the land tenure reform in Rwanda – the experiences of policy implementers. *Journal of Eastern African Studies*, Vol. 9, No. 1, 74-90.
- Biedermann Zsuzsánna (2015): Genocídium és destabilizáció az afrikai Nagy Tavak régióban. A konfliktusok gazdasági vetülete. Publikon Kiadó, Budapest–Pécs
- Constitution of Burundi (2005): https://www.constituteproject.org/constitution/Burundi_2005.pdf
- Duncan, Jennifer – Haule, Scholastica (2014): Women in Tanzania set for equal land rights – let’s make sure it happens. <https://www.theguardian.com/global-development/poverty-matters/2014/oct/15/women-tanzania-equal-land-rights>
- East African Community (2018): Gender Policy. <http://www.mcdgc.go.tz/data/EAC%20GENDER%20POLICY.pdf>
- FAO Gender and Land Rights Database (2018): http://www.fao.org/gender-landrights-database/country-profiles/countries-list/land-tenure-and-related-institutions/en/?country_iso3=UGA
- Food and Agriculture Organization of the United Nations (2018): The gender gap in land rights. <http://www.fao.org/3/I8796EN/i8796en.pdf>
- Forum for Women and Democracy (FOWODE) (2012): Gender Policy Brief for Uganda’s Agriculture Sector. <https://www.empowerwomen.org/-/media/files/un%20women/knowledge%20gateway/resourcefiles/2014/06/24/17/18/fowode-gender-policy-brief-for-uganda-agriculture-sector.pdf>
- Hunt, Swanee (2017): *Rwandan Women Rising*. Duke University Press, North Carolina, United States
- Interjú Prof. Rirhandu Mageza-Barthel, Goethe Egyetem Frankfurt (2019.01.16.)
- Interjú: Cyizanye Allen, a GBV és egyéb igazságtalanságok elleni harc, valamint az ezzel kapcsolatos ellenőrzések igazgatója (2016.04.29.)
- Interjú: Prof. Shinichi Takeuchi, Tokiói Egyetem Afrika Kutatóközpont, Tokió Japán (2018.12.22.)
- Kimeu, Samuel – Maneno, Mary (2017): *Securing land inheritance and land rights for women in Kenya*
- Land Portal: Kenya enacts three new land laws. <https://landportal.org/resource/news/kenya-enacts-three-new-land-laws>

- Ministry of Lands, Housing and Urban Development (2013): The Ugandan National Land Policy. <http://extwprlegs1.fao.org/docs/pdf/uga163420.pdf>
- Ndikumana, Alain (2015): Gender equality in Burundi: Why does support not extend to women's right to inherit land? afrobarometer.org/sites/default/files/.../ab_r6_policypaperno22.pdf
- Njuki, Jemimah (2017): Why land rights for women are critical. <https://www.idrc.ca/en/resources/perspectives/why-land-rights-women-are-critical>
- Norwegian Refugee Council (2014): Nowhere to go. Displaced and returnee women seeking housing, land and property rights in South Sudan. <http://womenshlp.nrc.no/wp-content/uploads/2014/03/South-Sudan-report.pdf>
- Pető, Andrea – Manners, Ian (2006): The European Union and the value of gender equality In Manners, Ian – Lucarelli, Sonja (eds.): Values and Principles in European Union Foreign Policy, Routledge, London, New York
- Saiget, Marie (2016): (De-)Politicising women's collective action: international actors and land inheritance in post-war Burundi In Review of African Political Economy Volume 43, 2016 - Issue 149: African women's struggles in a gender perspective. 365-381
- Tarrósy István (2011): Kelet-Afrika a fejlődés útján. Pécs, Publikon Kiadó
- Tiitmamer, Nhial – Mayai, Augustino Ting – Hoth Ma, Nyathon (2017): Land Tenure in South Sudan: Does it Promote Climate Change Resilience? In The SUDD Institute Policy Brief: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/58b66aacb8b3b_LandTenureInSouthSudanDoesItPromote_Full.pdf
- United Nations Association (UNA) of Tanzania (2017): Land Rights In Tanzania – A Gender Issue. <http://una.or.tz/land-rights-tanzania-gender-issue>

English Abstract

Women and Land Issues in the East African Community Member States

In this paper I am introducing the change in women's rights regarding land inheritance and the way it has impacted society in the member states of the East African Community. Besides presenting the results achieved, I am highlighting its inadequacies and the challenges yet to solve as well. Some interviews have aided my research, which I have conducted recently about the East African land inheritance situation with international Africa experts, and with the representative of the Rwandan Gender Monitoring Office in 2016. I am focusing on Rwanda, but also mentioning Kenya, Uganda, Burundi, Tanzania, and South Sudan due to the regional comparison of the relevant laws affecting land ownership and inheritance.

A szerzőről

Alapdiplomát politikatudományból, masterdiplomát szociológiából szerzett, majd ismét politikatudományból doktorált.

Jelenleg független kutató, egyúttal a PTE Afrika Kutatóközpont titkára.

About the Author

BA, Political Science;
MA, Sociology
PhD, Political Science

Independent researcher,
Secretary of the Africa Research
Centre of the University of Pécs

bagiju@gmail.com

Szarka Evelin

EGYSÉG A SOKFÉLESÉGBEN

A TÁVOLI INDONÉZIA KÖZELRŐL

Indonézia. Mitől olyan különleges az itt élők által beszélt nyelv? Hogyan viselkedünk vendégségben? Milyen furcsaságokkal vagy mulatságos helyzetekkel találkozhatunk, ha elvegyülünk a helyiek között? Mit jelent a gumiidő? Hogyan él ez a rendkívül színes indonéz közösség több ezernyi szigeten, és miként villantja fel identitásának egy-egy különleges elemét közmondásaiban, szimbólumaiban és mesevilágában?

A tudományos megalapozottsággal és ismeretterjesztő igénnyel megírt kötetben mindenki megtalálja az érdeklődésének megfelelő fejezetet – legyen szó izgalmas történelmi, politikai vagy gazdasági tényekről, a mezőgazdaság és a környezet jelenlegi állapotáról, vallási kérdésekről, a kisebbségek együttélését érintő aktuális témákról, a balinéz hagyományos építészeti elvekről vagy innovatív egészségügyi kezdeményezésekről.

A jórészt indonéz nyelvű forrásokra, helyszíni tapasztalatokra és interjúkra épülő, gazdagon illusztrált kiadvány közelebb hozza ezt a távoli országot, segítségével bepillantást nyerhetünk egy változatos és számos meglepetést tartogató ázsiai nép mindennapjaiba: hogy elolvasása után Indonéziára ne csupán a komodói sárkány, az óriási – gyakran iszonyú büzt árasztó, de színpompás – egzotikus növények, az ínycsiklandó fogások, az aromás fűszerek, a jávai előember, valamint a széles mosolyok és a lenyűgöző táncmozdulatok hazájaként gondoljunk.

MONETÁRIS POLITIKAI KIHÍVÁSOK A SZUBSZAHARAI RÉGIÓBAN – RÖVID SZÁMVETÉS ÉS JÖVŐBETEKINTÉS

PÁSZTOR SZABOLCS

A hazai olvasóközönség számára kevésbé ismert kérdéskör a szubszaharai térség monetáris politikája. Ráadásul az utóbbi évtizedekben számos olyan változás történt a régióban, amely indokoltta teszi egy összefoglaló számvetés elkészítését. Jelen tanulmány éppen ezért úgy kíván rövid áttekintést nyújtani a különböző időszakok monetáris politikai kihívásairól, hogy közben nagyobb hangsúlyt fektet a jegybankok jelenkori kihívásaira is.

A harmadik évezred elején a szubszaharai térség központi bankjai elsődlegesen a fiskális politika gyakori kiszámíthatatlanságával, illetve a természeti erőforrások értékesítéséből, valamint a fejlesztési segélyekből származó bevételek kezelésével kell, hogy megbirkózzanak. Fontos még a kínálati sokkok gyakoriságának feltérképezése és a monetáris transzmissziós mechanizmus nyomon követése is. Ezen kérdések és kihívások áttekintése mellett a tanulmány árnyalni kívánja az árfolyamok szerepét, a központi bankok mozgásterét a pénzügyi stabilitásban és a természeti erőforrások bevételeinek megfelelő kezelésében.

1. Bevezetés

A központi bankok alapvető feladatai az egész világon hasonlóak, de *ez a tanulmány leginkább azt kívánja kiemelni, hogy milyen kihívásokkal néztek/néznek szembe az afrikai központi bankok.* Egyértelmű és jól látható, hogy az utóbbi két évtizedben a térség országainak többsége jelentős erőfeszítéseket tett az infláció stabilizálása érdekében. Az országok majdnem felénél a kemény árfolyamrögzítés (*hard peg*) jelenti a nominális horgonyt. Az összes többi ország esetében pedig a döntéshozók már többet várnak el a monetáris politikától az országok stabilitása és növekedése érdekében (Berg–Portillo, 2018). Az is igaz továbbá, hogy a monetáris politika még mindig sok esetben átláthatatlan és következetlen célkitűzésekkel kell, hogy szembenézzon, illetve még mindig nem megfelelő annak gazdasági transzmissziója és nem kellőképpen reagál a kínálati sokkokra. Fontos azonban annak feltárása, hogy hogyan is jutottunk el idáig. A témában a hazai olvasóközönség számára is köztudott, hogy a nyolcvanas években a legfontosabb kérdés a költségvetési hiányok stabilizáció érdekében történő finanszírozása volt, melyet számos reformintézkedés

is kísért. Ennek eredménye a kilencvenes évekre az lett, hogy a jegybankok olyan monetáris politikához fordultak, amelyben monetáris aggregátumokat befolyásolva (*monetary targeting*) érték el végső céljukat; az árstabilitást. A harmadik évezred elején pedig leginkább a monetáris politika keretrendszerének megreformálása volt a legfontosabb kívánalom.

Ahhoz, hogy e tendenciákat megérthessük, szükségünk van annak feltárására, milyen szerepet töltenek be a központi bankok a gazdasági növekedés előfeltételeinek megteremtésében. Erről szól igazából a tanulmány első egysége. Ebben kiemelt szerepet kap a fejlődő országok jegybankjainak fejlődési pályája és funkcióinak összefoglalása. Az ezután következő részben egy vázlatos áttekintésre kerül sor az önálló monetáris politika kialakulásától egészen a 2008-as pénzügyi és gazdasági válságig. A tanulmány nem kerülheti meg a 2008-as válság utáni időszakot, amely a legutolsó rész témája. Ebben nagyobb figyelmet kapnak a szubszaharai térség központi bankjait érintő kihívások és az azokra adott válaszok. Végül a tanulmány néhány következtető megállapítással zárul.

2. A központi bankok szerepe a gazdasági növekedés előfeltételeinek megteremtésében

Jól ismert tény, hogy a nemzetgazdaságok jegybankjai felelősek a monetáris politikáért, a pénzügyi stabilitásért és a nemzeti fizetési rendszerek fenntartásáért (Fry, 1999). Másrészt pedig a központi bankok az árstabilitás biztosításával hozzájárulhatnak a gazdasági növekedéshez. Annak viszont, hogy a jegybankok hatékony monetáris politikát folytassanak, két jól meghatározott előfeltétele van: a biztonságos és hatékony fizetési rendszer megteremtése és a pénzügyi stabilitás (Fry, 1999). Ez azonban nem tekinthető teljesnek, ugyanis a központi bankok fontosságát tovább árnyalando Ingves és szerzőtársai (2018) például kihangsúlyozzák, hogy a korábban említett két tényező mintegy előfeltételként szolgál a hatékony gazdasági rendszerek megteremtéséhez és a gazdasági növekedés előmozdításához. A jegybankok legfontosabb feladata a likviditás biztosítása, a hivatalos fizetőeszköz kibocsátása, és olyan monetáris politika megválasztása, amely szavatolja, hogy a nemzeti fizetőeszköz megőrizze az értékét. Válságok idején – amint azt a 2008-as válság kapcsán is láthattuk – egy olyan hatékony fizetési és hitelezési rendszer fenntartása is elengedhetetlen, amely javítja a likviditást. A központi bankok feladatainak szélesedése és az önmagában vett kialakulásuk egy hosszabb folyamat eredménye volt és nagyrészt még ma sem fejeződött be (Vonnák, 2017).

Erre utal korábban Capie szerzőtársaival (1994), amikor amellet érvelnek, hogy a legtöbb fejlett országbeli központi bank magánbankból (*private bank*) jött létre egy hosszabb átalakulás eredményeképpen. A szerzők kiemelik, hogy már a kezdetektől fogva hét, a működéshez kiemelten szükséges feladatot töltöttek be ezek az intézmények. Ezek rendre a következők: (i) az ország bankjegyeinek egységesítése és kibocsátása, (ii) kormányzati bankként való működés, (iii) a kereskedelmi bankok bankjaként való működés, (iv) a bankrendszer és az egész pénzügyi rendszer végső hitelezője (*lender of last resort*), (v) az árfolyamokat és az árszínvonalat megfelelően

menedzselő monetáris politika folytatása, (vi) a gazdasági tevékenység átfogó szintjének irányítását lehetővé tevő monetáris politika, (vii) a nemzeti célkitűzések megvalósításához kapcsolódó hitelezési tevékenység folytatása (Capie, 1999). Ezek mellett Epstein (2005) rámutat arra a tényre, hogy a jegybankoknak három olyan további funkciója is van, melyeket gyakran elmulasztanak kiemelni. Ezek között az első a jegybanki politika elosztó (*distributive*), a második a központi bankok politikai (*political*), a harmadik pedig az allokációs (*allocative*) szerepe.

Fontos megjegyezni, hogy a gazdasági világválságot és a második világháborút követően az Egyesült Királyság, Európa, Japán és az USA nagyobb nyomást gyakorolt a központi bankjaira és a bankszektoraikra, melynek eredményeképpen a jegybankok jelentősége megnövekedett a kormányzati adósságok kezelésében és finanszírozásában, sőt később ezek az intézmények jelentős szerepet vállaltak a nemzetgazdaságok újjáépítésében és szerkezeti átalakításában is. Ráadásul még a különböző társadalmi szükségletek kielégítésében is volt funkciójuk, ugyanis például Epstein és Schor (1992) szerint a jegybankok különböző kreditallokációs eszközöket használtak e célok elérése érdekében. Ezt pedig jól kiegészítette a nemzetközi tőkeáramlás és árfolyamok kontrollja. A második világháború után a jegybankok jelentős átalakuláson estek át a fejlődő országokban is. Epstein (2005) szerint leginkább azt érdemes kiemelni, hogy a fejlődő világ jegybankjai sokkal hangsúlyosabban váltak a gazdasági növekedés eszközeivé, mint más fejlettebb országokban. Erre ad jó példát Bloomfield (1957:190), aki szerint:

„Az utóbbi évtizedben a jegybanki tevékenységek jelentős kiterjedését és fejlődését láthattuk a fejlődő világban, amelyet az kísért, hogy a monetáris politikát a gazdasági ellenőrzés eszközeként kezdték használni. 1945 óta számos jegybankot alapítottak és a már létezőket jelentősen átalakították, amely nagyjából 25 fejlődő országot érintett. Más esetekben a már korábban alapított jegybankok hatáskörét nagyban megnövelték, nagyrészen azon kormányzati szándék miatt, hogy a monetáris politika járuljon hozzá a gyors gazdasági növekedéshez és, hogy csökkentse a nemzeti jövedelem ingadozásait.”

Jóval később Fry (1999) rámutatott arra, hogy az átmeneti gazdaságok jegybankjainál sokkal nagyobb hangsúlyt kaptak a fizetési rendszerek, mint a fejlett országok központi bankjai esetében. Ennek pedig leginkább az volt oka, hogy elsőként egy jól működő fizetési rendszert kell létrehozniuk, amely később a transzmissziós mechanizmus első építőkockája lehetett.

A fejlődő országok jegybankjai még abban is mások, hogy náluk egyszerre vannak jelen a hagyományos és nem hagyományos funkciók. A hagyományos funkciók közé tartozik a bankjegykibocsátás monopóliuma, a kormányzati banki és végső, legfőbb hitelezői szerepkör, végül pedig az árfolyamstabilitás fenntartásának felelőssége. A nem hagyományos funkciók között például a mennyiségi korlátozást, az árfolyampadlót emelhetjük ki (Vonnák, 2017). A fejlődő országok jegybankjai igyekeznek előmozdítani kibocsátás, a foglalkoztatottság és a reáljövedelem szintjé-

nek fenntartását és növekedését. Éppen ennek érdekében a fejlődő országok esetében a jegybankok széles mandátumot kaptak és ennek érdekében mára már a következő funkciókat töltik be.

1. *Pénzügyi intézmények alapítása és fejlesztése.* A fejlődő országokban fontos a pénzügyi és hitelezési rendszer fejlesztése, és ehhez egyre több olyan bankra és pénzügyi intézményre van szükség, amely folyamatosan hitelkeretet nyújt, és az önkéntes megtakarításokat átcsatornázza a produktív csatornák felé. Ezek a pénzügyi intézmények leginkább a fejlődő országok nagyobb városaiban találhatóak és nagybirtokok, ültetvények, nagyobb ipari projektek és kereskedőházak számára nyújtanak hiteleket.
2. *A pénzkereslet és a pénzkínálat összhangjának megteremtése.* Abban az esetben, ha az összhang hiányzik, akkor az egyértelműen megmutatkozik az árszínvonalban. A fejlődő országokban a jegybanknak úgy kell szabályoznia a pénzkínálatot, hogy az árak színvonala ne emelkedjen, és az megfelelően szolgálja a beruházási és termelési tevékenységet, illetve annak kiszélesedését.
3. *Megfelelő kamatpolitika.* A fejlődő országokban a kamatlábak kérdése különösen fontos. Ennek részben az az oka, hogy a rövid és a hosszú távú kamatlábak között nagy különbség van, és a gazdasági szektorok között is jellegadó eltérés tárható fel. Az alacsony kamatlábak (olcsó hitelek) azért fontosak, hogy a mezőgazdasági és ipari beruházásokat elősegítsék. Ráadásul ezek az állami beruházásokat is olcsóbbá teszik, ugyanis alacsonyabb a felvett hitelek visszafizetésének költsége. Az alacsony kamatok segítik a gazdasági növekedést. Fontos azonban az is, hogy a jegybankok elejét vegyék a spekulációs kölcsönzésnek és beruházásoknak, így bizonyos tevékenységek hitelezése drágább (magasabb kamatláb) kell, hogy legyen.
4. *Adósságkezelés.* Ez leginkább az államkötvények kibocsátásának megfelelő időzítését, ezek árának stabilizálását és az államadósság visszafizetési költségének csökkentését jelenti. A jegybank feladata az államkötvények eladása és vétele, illetve az államadósság összetételének meghatározása.
5. *Hitelezési kontroll.* A jegybankok fontos feladata a befektetések és a termelés mintázatának meghatározása érdekében történő hitelezésszabályozás. A legfontosabb célkitűzés a gazdasági növekedésből adódó inflációs nyomás megfékezése, ehhez pedig egyszerre van szükség kvantitatív és kvalitatív hitelezési kontrollra. Sok esetben ez azért is fontos, mert az ún. nyílt piaci műveletek nem lehetnek sikeresek azokban a fejlődő országokban, ahol kicsi és fejletlen az állampapírpiac. Ráadásul a kereskedelmi bankok gyakran likvid eszközökben (arany, deviza és készpénz) tartják a tartalékaikat, és nem a központi banktól kölcsönöznek. Ezekben az országokban sokkal hatékonyabb a változó tartalékráta (*variable reserve ratio*) mint hitelezési kontroll eszköz, hiszen ezzel könnyen szabályozható a kereskedelmi bankok számára elérhető készpénzmennyiség.
6. *A fizetési mérleg problémájának megoldása.* A fejlődő országok többségében általában jelentős egyensúlytalanságok jelentkeznek, amelyek a gazdasági növekedéssel csak tovább súlyosbodnak. A jegybankok az árfolyamok megha-

tározásában kiemelten fontosak és az egyik elsődleges szerepük a volatilitás elkerülése és a stabilitás biztosítása.

Ingves és szerzőtársai (2018) mindezeket tovább árnyalva kiemelik, hogy a fejlődő országok központi bankjainak legnagyobb kihívásai közé tartozik a jogi keretrendszer, a kompetencia és a transzparencia hiánya, a feladatok és a célkitűzések túlzott mértéke és a fejletlen pénzügyi piacok. A szerzők szerint ezek a legfontosabb összetevői a központi bankokba, a fizetőeszközökbe és a pénzügyi rendszerbe vetett bizalom megeremtésének. Részben ezt megerősítve Tayssir és Feryel (2018) tanulmányukban azzal foglalkoznak, hogy mennyiben járulnak hozzá a központi bankok a pénzügyi fejlődéshez. A 89 országot (22 fejlett, 34 feltörekvő és 33 fejlődő) tartalmazó paneljük segítségével 1980 és 2010 között vizsgálódva arra a következtetésre jutnak, hogy a központi bankok jellemzőinek és az általuk választott monetáris politikának nagyon fontos befolyása van az egyes országok pénzügyi fejlődésére. Agoba és szerzőtársai (2017) a jegybankok függetlenségét és az inflációs ráták kapcsolatát vizsgálják. Munkájukban rámutatnak, hogy a fejlett országoktól eltérően a központi bankok függetlensége az afrikai kontinensen és a fejlődő világban nem elégséges feltétele az alacsony infláció elérésének. Azonban közös sajátosság, hogy a nagyobb jegybanki függetlenség hatékonyabban csökkenti az inflációs rátákat abban az esetben, ha fejlett a bankszektor és magas az intézményi fejlettség. Kasekende és Brownbridge (2011) szerint a jobb gazdaságpolitikai irányítás, karöltve a hatékonyabb monetáris politikai lépésekkel jelentősen hozzájárult a szubszaharai térség jobb gazdasági teljesítményéhez a 2000-es években. A jobb teljesítmény leginkább a magasabb reál GDP növekedésben, az alacsonyabb inflációban és a javuló fizetési mérlegekben öltött testet. A szerzők ugyanakkor arra is felhívják a figyelmet, hogy a 2008–2009-es időszak külső sokkjai (az élelmiszerek és az üzemanyagok árának növekedése, illetve a pénzügyi és gazdasági válság) jelentős kihívásokat is tartogattak a régió számára. Mindez leginkább azért következett be, mert a legtöbb monetáris politikai keretrendszer igazából nem szolgálja a diszkrecionális anticiklikus makrogazdasági stabilizációt.

Ebből a rövid áttekintésből láthatuk, hogy összességében a jegybankok fontos szerepet játszanak a fejlődő országok gaz-

A fejlett országoktól eltérően a központi bankok függetlensége az afrikai kontinensen és a fejlődő világban nem elégséges feltétele az alacsony infláció elérésének. Azonban közös sajátosság, hogy a nagyobb jegybanki függetlenség hatékonyabban csökkenti az inflációs rátákat abban az esetben, ha fejlett a bankszektor és magas az intézményi fejlettség.

dasági növekedésének elérésében. Az üzenet egyértelmű: *stabilitással, az erőforrások hatékony kihasználásával, a fizetési mérleg egyensúlyának megteremtésével és az árfolyamok stabilizációjával kell megteremteniük a gazdasági növekedés feltételeit.* A következő részben pedig azt fogjuk áttekinteni, hogy sikerült-e mindez az utóbbi évtizedekben.

3. Az önálló monetáris politika a szubszaharai térségben a 2008-as válságig

Ahogy az 1950-es és 1960-as években az afrikai országok sorra függetlenné váltak, fokozatosan megjelentek önálló központi bankjaik is. Ebben az időszakban az új központi bankok legkevésbé sem voltak függetlenek a kormányoktól, és legtöbbször a hatalmas költségvetési hiányok finanszírozása volt az elsődleges feladatuk (Furusawa, 2016).

Még a függetlenség előtti időszakban, a monetáris megállapodásokat valutatanácsok (currency boards) segítségével irányították, amelyeknél a horgonyvalutát a font sterling, a francia frank és a dél-afrikai rand jelentette. A posztkolonialista érában – még akkor is, ha az abban résztvevő országok politikailag függetlenekké váltak – a Rand Monetáris Unió (RMA) és CFA frank-övezet maradt meg a korábbi formájában.¹ Az egyre inkább feltörekvő nacionalista mozgalmak közötti növekvő szembenállás ellenére, az angol font köré épülő valutatanácsokat megszüntették és helyükre új és független központi bankokat helyeztek. Mindez egy olyan időszakban történt, amikor a közgazdasági gondolkodásban elsődlegesen az erős és központi tervezést preferálták, így nem lepődhetünk meg azon, hogy az akkor éppen létrejövő központi bankoknak a szerepe egészen más volt, mint napjainkban. *A független államot megalapító és jelképező nemzeti hadsereg, légitársaság és ENSZ-tagság mellett a nemzeti fizetőeszköz és az önálló jegybank is fontossá vált és annak idején ezekre, mint a nemzeti fejlődés kiegészítő eszközeire tekintettek.* A függetlenedés folyamata természetes módon vezetett számos olyan intézményi innovációhoz, amely leginkább azt biztosította, hogy *a monetáris és pénzügyi rendszerek kellőképpen segítsék az egyes országok gazdasági növekedését. Intézményeiket tekintve az afrikai pénzügyi rendszerek ebből kifolyólag egészen más fejlődési irányt vettek, mint azon korábbi gyarmattartó országok intézményei, amelyek a függetlenné váláskor modellértékűek voltak* (Honohan – O’Connel, 1997).

Az afrikai monetáris rendszer megkülönböztető jegyei akkor váltak igazán látványossá, amikor a 70-es évek elején összeomlott a rögzített árfolyamokra épülő Bretton Woods-i rendszer. Ekkor a központi bankok nehezen tartható árfolyamokkal találták szembe magukat és gyakran szigorúan szabályozták a megvásárolható külföldi fizetőeszközök mennyiségét.² Ennek az lett a következménye, hogy a devizapiacokon kialakultak és nagyon gyorsan felfutottak az ún. fekete piacok, amelyek a jegybankok által meghatározott kamatlábakat jellemzően a piaci elszámolási érték alá csökkentették. Ezzel több esetben az állam által irányított és erősen oligopolisztikus bankrendszeren keresztül a hazai hitelállomány allokációját irányították, ahol a bankrendszer tevékenysége gyakran a magán-megtakarítások kormányzati és állami vállalatok számára hozzáférhető hitelek átcsoportosítására korlátozódott jelentősen

nyomott kamatlábak mellett. Ahogyan korábban is, ebben az időszakban is gyakran előfordult a költségvetési hiányok közvetlen finanszírozása (Berg – Portillo, 2018).

A nyolcvanas évek elejére valójában nyilvánvalóvá vált, hogy a központi bankoktól túl sokat vártak el az afrikai országokban, és ezekből az intézmények csak egészen keveset tudtak teljesíteni. Sok esetben még a legegyszerűbb monetáris célkitűzés megvalósítására (az árak esetében a hatékony nominális horgony biztosítása) is képtelenek voltak. Fontos még azt is megjegyezni, hogy a nyolcvanas években az afrikai országok többsége romló külső körülményekkel nézett szembe.³ Ezek között az elsődleges exportárucikkek alacsony világgpiaci árait, illetve a belső és külső konfliktusokat említhetjük ki. Ráadásul az eltorzult gazdasági- és monetáris politikák legkevésbé sem mozdították elő a gazdaság és a jólét növekedését. A magas és folyamatosan változó inflációs ráták tovább súlyosbították a helyzetet, viszont még ennél is nagyobb problémát jelentett a szélesebb értelemben vett gazdaság számára a virágzó párhuzamos devizapiac, amely legkevésbé sem volt befektetés-ösztönző és valójában az egész kontinensen a járadékvadászat növekedéséhez vezetett.⁴ A monetáris politikai kudarc központi eleme volt az is, hogy a központi bankoknak az állami költségvetések hiányát a saját mérlegükből kellett finanszírozniuk. A pénzkereslet ezekben az években rugalmatlan volt, amely leginkább az alulfejlett hazai eszközpiacoknak és a tőkeáramlás szigorú ellenőrzésének volt köszönhető. Ez lehetővé tette a kormányok számára, hogy az ún. seigniorage révén gyarapítsák a bevételeket, ugyanis az adóbevételek növelésének mozgástere egészen korlátos volt. Azonban, amint az ellenőrzés foka enyhült, a pénz forgásának sebessége megemelkedett, megugrottak az inflációs ráták és a költségvetési egyensúlyok romlani kezdtek. Ebben az időszakban számos esetben volt kamatláb-szabályozás és devizakontroll. Az nyolcvanas évektől kezdődően, de leginkább a kilencvenes években a régió országaiban monetáris célkitűzéseket vagy rögzített árfolyamokat (*exchange rate pegs*) tartalmazó monetáris politikai keretrendszerek jöttek létre. Ezeket pedig a kisebb költségvetési hiányok és ezek mérsékelt központi banki finanszírozása támogatta (Furusawa, 2016).

Ezzel párhuzamosan *a kilencvenes évek végéig az afrikai országok többsége reformprogramokba kezdett* (Biedermann, 2017a). Ezek fontos része volt *az árfolyamok egyesítése, a piaci alapokon meghatározott rugalmas árfolyamok elérése, illetve a kereskedelem korlátozásának és az árfolyam szabályozásának leépítése.* Mint ahogyan más fejlődő régióban is, azon szubszaharai országok száma, ahol ténylegesen irányított vagy szabadon lebegő volt az árfolyam, nagyjából 50 százalékkal növekedett 1980 és 1990 között (Berg – Portillo, 2018).

E programok kezdeti feltételei (nehezen irányított, vagy valójában rögzített árfolyamok, erős tőkekontroll és fiskálisan irányított monetáris politika) nagyrészt megmagyarázzák annak a monetáris politikai keretrendszernek a kialakítását, amelynek a horgonya a költségvetési hiányok finanszírozásának kontrollja volt. *A fizetési mérleg monetáris politikájának logikája működött ebben az időszakban.* Az IMF tartalékvaluta fejlesztési segélyezésként történő megjelenése Afrikában összekapcsolódott a stabilizációs probléma diagnózisával, amely fundamentális

makrogazdasági gyengeségként tárta fel a működési keretrendszeren belül a fiskális kontroll hiányát, és ez végső soron a központi banktól a kormányzat felé áramló hazai hitelezést célozta meg. Ezen IMF fejlesztési programok fontos szerepet töltek be az 1990-es és a 2000-es években a kontinens makrogazdasági stabilitásának visszaállításában és beágyazódtak a hazai árak, a kamatlábak és az árfolyamok liberalizációját megcélzó szélesebb reformprogramokba. Kiegészítették mindezt a donorok segélyei és a hivatalos adósságsökkentések.

Másik fontos eleme volt *a két évtizedes átmeneti időszakban a kormányzatok központi banki finanszírozásának meredek visszaesése és a pénzügyi liberalizáció, amely kiiktatta a kamatlábak kontrollját és fokozatosan erősítette a bankszektorban a versenyt.* Az IMF által támogatott programok a jelentős adósságkönnyítés és a kedvező külső környezet segítségével a kormányzatnak nyújtott hazai hitelek aránya az 1985–1995-ös 13%-os szintről 1995–2005-re 8%-a esett vissza, és egészen napjainkig is ezen a szinten maradt (Berg – Portillo, 2018). *A költségvetési kontroll visszaállítása jelentős támogatást nyújtott a pénzalapú dezinflációs programok számára abban, hogy az infláció egyszámjegyűvé lassuljon egy olyan környezetben, amely magasabb gazdasági növekedést és nemzetközi tartalékot is jelentett egyben.* Mindez már az 1990-es évek vége felé történt, amely teljes egészében összhangban volt más fejlődő országokkal (1. melléklet).

Adam és O’Connel (2005) szerint a kereskedelmi banki szektort érintő közvetlen szabályozások liberalizációja nagyban hozzájárult az elhúzódó pénzügyi problémák felszámolásához. A reálkamatlábak 1995 és 2005 között pozitívrá váltottak és átlagosan 5%-os szintet értek el, míg az azt megelőző időszakban -11%-ot. A nagyjából 11%-os kamatkülönbség magas maradt, de már legalább összehasonlítható volt más fejlődő országokkal. A banki betétek és a magánhitelek a GDP arányában meredeken emelkedtek az utóbbi három évtizedben (2. melléklet). *A fejlődés e látható jegyei, karöltve a régiós jegybankok gyakoribb nyíltpiaci műveleteivel, erősítették a piaci jelzések szerepét és a várakozások kezelésének fontosságát a monetáris politika végrehajtásában. A 2000-es évek elejére az olyan országok, mint Ghána, Nigéria, Uganda, Kenya, Zambia és Tanzánia fenntartható növekedési pályára léptek alacsony és stabil inflációs mutatók mellett. A makrogazdasági stabilitást növekvő mértékben kísérte a hazai eszközpiacok mélyülése és fejlődése. Ráadásul néhány esetben már a tőkeszámlák liberalizációja is megtörtént a külső adósság finanszírozása miatt fontos magántőkebeáramlás érdekében* (Berg – Portillo, 2018).

4. A központi bankok legnagyobb kihívásai a 2008-as válság után

Napjainkban a szubszaharai térség központi bankjai számos külső és belső kihívásból eredő problémával néznek szembe (Furusawa, 2016), *a 2008-as válság azonban a régiót közvetlenül kevésbé érintette. A külső kihívások között elsőként a nyersanyagárak csökkenését kell megemlítenünk, melynek a következménye a gazdasági növekedés elapadása, a leértékelődés és a növekvő infláció volt.* Természetesen a nyersanyagpiacoktól kevésbé függő országok jobban teljesítenek, ugyanakkor az utóbbi években a monetáris politika mozgásterét ezekben az országokban is beszű-

kült. Ennek pedig az elsődleges oka a régió világhandkereskedelmi és pénzügyi integrációjában keresendő, ugyanis az afrikai országok külső sérülékenysége még ma is rendkívül jelentős. Jól tudjuk például, hogy a fejlett országokban megfigyelhető nemkonvencionális monetáris politikával való szakítás időzítéséből eredő bizonytalanság növelte a tőkeáramlás kockázatát. Az ebben rejlő veszély pedig leginkább az, hogy a tőkebeáramlás hirtelen elapadásával a hazai fizetőeszköz jelentősen leértékelődhet, amelynek kedvezőtlen hatása lehet az inflációra és a pénzügyi stabilitásra.

Mindezek együttvéve jelentősen megnehezítik a jelenlegi monetáris politika irányítását. A jó hír viszont az, hogy több régióbéli ország – példaként említve Kenyát – központi bankja megfelelő nemzetközi tartalékokat hozott létre, amely azért fontos, mert enyhítheti a tőkebeáramlás hirtelen visszaesésének kockázatát. Ezen külső kockázatok csak még inkább kiélezik a központi bankokkal kapcsolatos hazai kihívásokat. Több központi banknak csak szűkös működési kapacitása van, amely leginkább a kormányzati bevételek és kiadások állandósulni látszó gyenge menedzselésében ölt testet. Ez pedig jelentősen megnehezíti a bankok számára, hogy megfelelően kezeljék a likviditási feltételeket.

Karöltve a jegybanki rendelkezésre álláshoz való hozzáférés szűk keresztmetszeivel, a kereskedelmi bankoknak való hitelezés és azok jegybanki megtakarításai között időnként nagyobb eltérések jelentkeznek, vagyis nagyobb szakadék keletkezik a kamatlábak és a kereskedelmi bankok likviditáskezelése szempontjából releváns piaci kamatlábak között.

Ez a kockázat a kereskedelmi banki árazás és a hitelezési döntések szempontjából az irányadó kamatlábat másodlagossá teszi és valójában a teljes monetáris politika hatékonyságát csökkenti, esetenként meg is kérdőjelezi. Van azonban egy másik afrikai országokat fenyegető kihívás is, amely a betétek és a hitelkamatok állandóan magas kamatkülönbözetében (*spread*) érhető tetten. Ez egyfajta belső kihívásként jelentkezik. A magas hitelköltségek miatt érthető módon a kölcsönfelvevők frusztrált helyzetbe kerülnek és gyakran jelentős politikai nyomás alakul ki a kamatlábak szabályozásának kapcsán. Azonban a monetáris politika átpolitizálódása eredményeképpen számos jól ismert kockázat is születik, amely a pénzügyi rendszer épségét

Jól tudjuk például, hogy a fejlett országokban megfigyelhető nemkonvencionális monetáris politikával való szakítás időzítéséből eredő bizonytalanság növelte a tőkeáramlás kockázatát. Az ebben rejlő veszély pedig leginkább az, hogy a tőkebeáramlás hirtelen elapadásával a hazai fizetőeszköz jelentősen leértékelődhet, amelynek kedvezőtlen hatása lehet az inflációra és a pénzügyi stabilitásra.

és a hitelhez való hozzáférést veszélyezteti, az utóbbi pedig a magasabb kockázatot vállaló hitelfelvevőket. A nemzetközi tapasztalat azt mutatja, hogy a kamatszabályozás gyakran kisebb hitelfelvevők (fogyasztók, kisvállalkozók és mezőgazdasági dolgozók) hitelfelvételi lehetőségeit szűkíti be és egyúttal tovább táplálja az eleve drágább informális hitelezést.

Ráadásul a betéti és hitelkamatok jegybanki kamatlábbal való összekapcsolása veszélyeztetheti a központi bank függetlenségét és megnehezítheti a legfontosabb monetáris politikai célkitűzések (ár és pénzügyi stabilitás és a gazdasági növekedés ösztönzése) megvalósítását. Rá kell mutatni továbbá, hogy sok országban a rendszeresen mért és publikált gazdasági mutatók korlátossága, amely különösen a külkereskedelem és a reálgazdaság területén jelentkezik, beszűkíti a monetáris hatóságok azon lehetőségeit, hogy megfelelő időben hozzanak kiigazító intézkedéseket (Jerven, 2013).

Sajnálatos módon az ún. nyugati világ szemében Afrika még a harmadik évezred elején is homogén egész. A valóság azonban ettől egészen távol áll és a monetáris politikai válaszok sem azonosak országról országra. *Azoknál az országoknál, amelyek egy meghatározott valutaunióhoz tartoznak, vagy éppenséggel a kemény árfolyamrögzítés rendszeréhez (hard peg), az árfolyam továbbra is a monetáris politika horgonya marad. Ott azonban, ahol az intézményi kapacitás továbbra is gyenge, az elsődleges szempont a kapacitásnövelés kell, hogy legyen. Azon afrikai országok számára ugyanakkor, amelyek fokozatosan integrálódnak a globális pénzügyi piacokba, egy sokkal inkább előrettekintő monetáris politikai keretrendszer szükséges az elkövetkező években, évtizedekben.*

A nemzetközi tapasztalatok szerint hét olyan alapelv létezik, amellyel javítani lehet a monetáris politikai hatékonyságát egy mélyebb előrejelzéseken nyugvó és következetesebb monetáris politikai keretrendszer megteremtése érdekében (Furusawa, 2016). (i) A központi bankoknak világos jogi mandátummal és működési függetlenséggel kell rendelkezniük a célkitűzéseik elérése és megvalósítása kapcsán. (ii) A monetáris politika elsődleges és középtávú célkitűzése az árstabilitás kell legyen. A monetáris politikának végső soron szűk mozgástere van az olyan reálváltozók közvetlen befolyásolásában, mint a kibocsátás növekedése hosszabb távon. (iii) A központi bank monetáris politikai tevékenységének és kommunikációjának középpontjában egy középtávú számszerűsített inflációs célnak kell állnia. Egy transzparens inflációs célkitűzés jó viszonyítási alapként szolgál a teljesítmény mérésénél. (iv) A központi banknak fokozottan figyelembe kellene venni a monetáris politikai kiigazításainak következményeit a pénzügyi stabilitás kapcsán, azonban ennek nem szabad aláásnia a középtávú inflációs cél központi szerepét. A jegybank hitelességének bármilyen csorbulása ronthatja az inflációs várakozásokat és ennek nem kívánatos hatása lehet a gazdaságra és a pénzügyi stabilitásra. (v) A jegybankoknak világos és hatékony működési keretrendszerrel kell rendelkezniük, melyben egyértelműen meg kell határozni a működési célt és világosan kommunikálni kell a közte, illetve a középtávú inflációs célkitűzés közötti kapcsolatot. Ez érdemben segíti a pénzpiacok működését. (vi) A központi bankoknak átlátható és előrettekintő monetáris politikai keretrendszerrel kell rendelkezniük, mindig idő-

szerű és átfogó étékelést nyújtva a monetáris transzmissziós mechanizmusról. (vii) A jegybanki kommunikációnak világosnak és időszerűnek kell lennie. Ez segít a bizonytalanság csökkentésében, javítja a monetáris transzmissziós mechanizmust és javítja az felelősségre vonhatóságot. Az elsődleges célkitűzésnek pedig a hitelesség megteremtésének kell lennie (Furusawa, 2016).

Mára már a pénz és az infláció közötti gyengébb kapcsolat (Cukierman, 2017), illetve a változó pénzügyi keretrendszer ismételen kihívás elé állítja az afrikai központi bankokat. Ghána, a Dél-afrikai Köztársaság és Uganda már korábban bevezették az inflációs célkövetés rendszerét (Heinz – Ndikumana, 2010). *Azon országokban, ahol szabadon lebegő az árfolyamrendszer, már többnyire háttérbe szorul a monetáris célkitűzések szerepe és egyre inkább a fejlett vagy a feltörekvő gazdaságok monetáris politikájának legfontosabb elemeit kezdik átvenni.* Ezek között szerepel a kamatlábak esetében a monetáris politikai irányvonal transzmissziója kapcsán megjelenő fokozott szerep, a jobb likviditásmenedzsment és szakpolitikai elemzések nagyobb fókusza, a jobb előrejelzések és kommunikáció. Kenyában például egyelőre nincs inflációs célkövetési rendszer, azonban 2011 óta egy jóval szofisztikáltabb előrejelzéseken nyugvó monetáris politikai keretrendszer jött létre, amely azon jegybanki irányadó kamatláb köré koncentrálnak, amelyről egy monetáris politikai bizottság dönt. Ezzel a megközelítéssel az inflációs rátát középtávon a kormányzati elképzeléseknek megfelelően $5\% \pm 2,5\%$ -os sávban kívánják tartani. E keretrendszer segítségével Kenyában az inflációs ráta a kijelölt célsávban maradt az utóbbi néhány év jelentős részében (Groepe, 2015; IMF, 2018). Fontos még azt is hangsúlyoznunk, hogy a korábbi időszakkal való összehasonlításban, nemcsak Kenyában mérséklődött az inflációs ráta, hanem összességében a teljes szubszaharai térségben is (1. ábra).

▲ 1. ábra: A szubszaharai térség átlagos inflációs rátája 2009 és 2018 között.
Forrás: Saját szerkesztés az IMF (2018) adatai alapján.

Ország	Árfolyamrendszerek	Árfolyamrögzítés			
		Amerikai dollárhoz	Euróhoz	Valutakosárhoz	Egyéb
Angola	szűk sávban ingadozás	X			
Benin	hagyományos rögzítés		X		
Botswana	csúszó			X	
Burkina Faso	hagyományos rögzítés		X		
Burundi	kvázi csúszó				
Comore-szigetek	hagyományos rögzítés		X		
Csád	hagyományos rögzítés		X		
Dél-afrikai Köztársaság	lebegő				
Dél-Szudán	más menedzsel				
Egyenlítői-Guinea	hagyományos rögzítés		X		
Elefántcsontpart	hagyományos rögzítés		X		
Eritrea	hagyományos rögzítés	X			
Etiópia	kvázi csúszó				
Gabon	hagyományos rögzítés		X		
Gambia	más menedzsel				
Ghána	lebegő				
Guinea	más menedzsel				
Guinea-Bissau	hagyományos rögzítés		X		
Kamerun	hagyományos rögzítés		X		
Kenya	szűk sávban ingadozás				
Kongói Dem. Közt.	más menedzsel				
Kongói Köztársaság	hagyományos rögzítés		X		
Közép-afrikai Közt.	hagyományos rögzítés		X		
Lesotho	hagyományos rögzítés				X
Libéria	más menedzsel	X			
Madagaszkár	lebegő				
Malawi	szűk sávban ingadozás				
Mali	hagyományos rögzítés		X		
Mauritánia	kvázi csúszó				
Mauritius	lebegő				
Mozambik	lebegő				
Namíbia	hagyományos rögzítés				X
Niger	hagyományos rögzítés		X		
Nigéria	szűk sávban ingadozás				
Ruanda	kvázi csúszó				
Sao Tomé és Príncipe	hagyományos rögzítés		X		
Seychelles-szigetek	lebegő				
Sierra Leone	más menedzsel				
Szenegál	hagyományos rögzítés		X		
Szomália	szabadon lebegő				
Szudán	szűk sávban ingadozás				
Szváziföld	hagyományos rögzítés				X
Tanzánia	szűk sávban ingadozás				
Togo	hagyományos rögzítés		X		
Uganda	lebegő				
Zambia	lebegő				
Zimbabwe	más menedzsel	X			
Zöld-foki Köztársaság	hagyományos rögzítés		X		

▲ 1. táblázat: A szubszaharai térség országainak árfolyamrendszerei és árfolyamrögzítései 2017-ben
 Forrás: Saját összeállítás az IMF (2017b) adatai alapján.

Az infláció mérséklődése mellett jelentősen hozzájárul a következetesebb monetáris politikai keretrendszer kialakításához az a tény, hogy az utóbbi időben a költségvetési hiányok is jelentősen csökkentek. Fontos volt még ebben a rugalmasabb árfolyamrendszerek elterjedése, de meg kell még említeni a piaci alapú monetáris eszközök kiterjedtebb használatát is. Ezzel egy időben a pénzügyi rendszerek jelentősen fejlődtek és már kevésbé sekélyesek az utóbbi évtizeddel való összehasonlításban (IMF, 2018). Átfogó képet ad a térség árfolyamrendszereiről és az árfolyamrögzítésekről az 1. táblázat, amelyből látható, hogy *ma már egészen gyakori a szabadon lebegő és lebegő árfolyamrendszer, illetve az euróhoz való rögzítés.*

A jelentős pénzügyi átalakulásnak pedig egy potenciálisan erősebb monetáris transzmissziós mechanizmusban kell testet öltenie az elkövetkező időszakban. *Fontos megemlíteni, hogy a pénzügyi piacok mélyülésében jelentős szerepet játszott a régió fejlődése az innovatív pénzügyi szolgáltatások terén, amely leginkább a mobiltelefon-technológiában érhető tetten.* Ez a folyamat különösen fontos előrelépést jelentett a pénzügyi integrációban, leginkább Kelet-Afrikában. Kenyában mára már a népesség több mint 75%-ának van pénzügyi hozzáférése, amely az öt évvel ezelőtti 40%-os szintről jelentős előrelépést jelent. *Ezen tendencia mögött leginkább az M-Pesa, az M-Shwari és az M-Kesho elterjedését láthatjuk, melyek jelentősen csökkentették a tranzakciós költségeket és megkönnyítik a személyek közötti átutalásokat.* Kenyában van továbbá az egyik legdiverzifikáltabb és legmélyebb pénzügyi szektor az egész szubszaharai térségben. Az országban működő államkötvénypiac jelentős támogatást nyújt a monetáris politika hatékony transzmissziójának. Más afrikai országokban is hasonlóan kedvező folyamatok játszódnak le (Groepé, 2015; Furusawa, 2016).

5. Összefoglaló következtetések és ajánlások

Láthatjuk tehát, hogy a 2008-as utáni időszakban számos kedvező és kedvezőtlen jegy, tendencia jellemzi az afrikai monetáris politikát, így joggal vetődik fel a kérdés, hogy hogyan reagálhatnak az afrikai központi bankok az új kihívásokra. Először is *nem létezik egyetlen és minden országra használható, ún. one size fits all monetáris politikai megközelítés.* Az afrikai országok közötti olyan szerkezeti különbségek miatt, mint az exportőr/importőr státusz, a termelés diverzifikáltsága, a pénzügyi piacok fejlettségének foka és az államháztartások általános állapota, az egyes országok nem tekinthetők azonos mértékben sérülékenynek a jelenlegi globális kihívások kapcsán (Groepé, 2015). Jól ismert tény, hogy a növekedési kilátások és az inflációs várakozások egészen nagy szórást mutatnak a régió országaiban. Az IMF (2018) szerint az inflációs nyomás jövőben is csökkenni fog és a költségvetési egyensúlytalanságok is sem lesznek annyira feszítőek. *Az inflációs nyomás leginkább a kőolajat exportáló országok esetében mérséklődött. Igaz azonban az is, hogy más országok azonban, több esetben még a kontinens legnagyobb gazdaságai is, az infláció növekedését, vagy magasabb szinten való megrekedését tapasztalhatják.*

Az egyes országok kapcsán jelentkező heterogenitás ellenére néhány közös téma is egészen jól körvonalazódik. Látható ugyanis, hogy a kulcsfontosságú kereske-

delmi partnereknél (például Kína) megfigyelhető gyengülő növekedési kilátások, az alacsonyabb nyersanyagárak (Biedermann, 2017b) és a sok kihívást jelentő globális likviditási feltételek miatt az árfolyamok egyre nagyobb valószínűséggel kerülnek majd nyomás alá. Ennek azonban nem kellene gazdasági visszaeséshez vezetnie, ugyanis abban az esetben, ha az ország külső adóssága mérsékelt marad, a külső kereslettel és/vagy a cserearány sokkokkal szemben a leértékelt árfolyam automatikus stabilizátorként működhet (Groepe, 2015). *Nagy felelőssége lesz azonban a jegybankoknak abban, hogy biztosítsák azt, hogy e leértékelődések nem vezetnek áremelkedéshez, vagy az inflációs várakozások megugrásához. Ez utóbbi azonban éppen abban a mostani időszakban, amikor az élelmiszerek árai növekvő mértékben függnak a globális piacoktól és egyre kevésbé a hazai fejleményektől, különös kockázatot rejthet magában az afrikai kontinensen, ahol a fogyasztási cikkek nagy részét importálják.*

Abban az esetben, ha figyelembe vesszük az utóbbi évek IMF Regional Economic Outlook for sub-Saharan Africa jelentéseit (IMF, 2016; 2017a; 2018), akkor egyértelműen látható, hogy *a térség impozáns növekedési teljesítménye mögött részben a javuló fiskális és monetáris politikai környezet húzódik meg.* Ezt az előrelépést pedig nem lenne szabad visszajára fordítani. Az IMF (2018) meglátása szerint a monetáris politikai keretrendszereket annak érdekében kellene tovább javítani, hogy alacsonyak maradjanak az inflációs várakozások és egyszerre sikerüljön kisimitani a kibocsátás ingadozásait. Fontos és a korábbiakban már kiemelésre került, hogy már eddig is komoly reformintézkedések születtek, melyeknek köszönhetően javult a likviditásmenedzsment és a monetáris transzmissziós mechanizmus, de természetesen további erőfeszítésekre lenne szükség. Az IMF (2018) olvasatában szükség lenne a felesleges likviditás csökkentésére a bankrendszerben (különösen a CEMAC országokban).⁵ Ennek számos eszköze lehetséges: a nyílt piaci műveletek aktív használata és/vagy a tartalék követelmények szintjének emelése, más országok kockázatainak jobb feltérképezésével a bankok közötti piacok és az államadósságot megtestesítő értékpapírok bázisán a repo tranzakciók fejlesztése. Különösen Angolában és Nigériában lenne fontos a rövidtávú kamatlábak pozitív tartományba terelése, vagy annak megtartása, az egynapos kamatlábak folyosójának szűkítése és egy szimmetrikus kamatláb folyosó létrehozása, amelyben a kamatlábakat a jegybanki alapkamathoz kötik (Groepe, 2015; Furusawa, 2016). Fontos még a megbízható előrejelző módszerek és modellek kifejlesztése is, amelyekkel a likviditást és az inflációt lehet előre jelezni. Nem szabad elfeledkezni a monetáris politikai intézkedésekhez és célkitűzésekhez kapcsolódó kommunikáció javításáról sem, mellyel féken lehet tartani az inflációs várakozásokat is. Fontos a kamatláb szabályozás könnyítése, a fiskális egyoldalúság enyhítése és a központi bankok függetlenségének erősítése is.

Összefoglalásként pedig megállapítható, hogy *az afrikai monetáris politika sajátosan önálló fejlődési utat járt be az utóbbi évtizedekben, amely a függetlenség kezdeti nehézségeivel indult, hosszasan a költségvetési hiányok finanszírozása fémjelzte, és mára már talán a gazdasági növekedés előmozdításának egyik valóban hasznos eszköze lehet. Az utóbbi években az infláció sok ország esetében egy-*

sámjegyjűvé lassult. A korábbi időszakokkal való összehasonlításban pedig jóval prudensebb a monetáris politika.

Az összefoglaló számvetésből láthattuk azt is, hogy milyen funkciókkal kell rendelkezniük a szubszaharai bankoknak ahhoz, hogy megfeleljenek a jelenlegi külső és belső gazdasági és monetáris politikai kihívásoknak. Ezek között leginkább a teljes jegybanki függetlenséget, a hiteles adatokon nyugvó és rendszeres előrejelzéseket, az egyértelműen meghatározott monetáris politikai irányvonalat és a folyamatos és következetes kommunikációt érdemes kiemelni. Abban az esetben, ha a szubszaharai térség jegybankjai ebbe az irányba tudnak elmozdulni, akkor az elkövetkező évtizedekben a központi bankok még inkább elő tudják mozdítani a gazdasági növekedést és a monetáris politika védelmet nyújthat a külső sokkokkal szemben. A jegybankok eddigi teljesítményét nem szabad alábecsülnünk, és szem előtt tartva a kívánatos irányt, fontos lesz továbbra is figyelemmel kísérni a monetáris politika fejlődését az afrikai kontinensen. ☀

Jegyzetek

- 1 Érdekeség, hogy mind a kettő még ma is működik majdnem éppen azzal az intézményi felépítéssel, amelyet a függetlenség elnyerésekor örököltek.
- 2 Hazánkban az ún. valutakeret fogalma volt ismert.
- 3 Jól ismert például, hogy az afrikai országok nagy része államcsőd közeli helyzetbe került a korábban olcsó hitelek kamatainak megemelkedése miatt (Ezenwe, 1993).
- 4 Angolában például volt egy olyan időszak, amikor a kormányzati tisztviselők és a miniszterek külföldi utazásokra válthattak dollárt. Ekkor a hivatalos árfolyam 30 kwanza volt. Később az így megszerzett dollárt 1200 kwanzáért eladták a fekete piacon. A profitból pedig újra dollárt vásároltak és végtelen vagyonokra tettek szert (Dowden, 2009).

	1985–1995			1995–2005			2005–2012		
	Infláció	Növekedés	Nemzetközi tartalékok	Infláció	Növekedés	Nemzetközi tartalékok	Infláció	Növekedés	Nemzetközi tartalékok
Átlag	28,7	2,5	6,8	14,9	4,4	9,0	10,1	5,8	14,0
Medián	16,5	3,5	4,6	13,3	4,2	8,8	9,2	5,5	12,7
Szórás	18,8	4,5	3,0	10,6	4,3	3,1	5,1	2,6	2,8
Átlag (fejlődő országok)	27,9	1,3	7,3	17,1	4,4	12,4	8,0	5,5	15,8

▲ 1. melléklet: Inflációs ráták, növekedés és nemzetközi tartalékok a szubszaharai térségben (%)
Megjegyzés: A rögzített árfolyamrendszert alkalmazó országok kivételével.

Forrás: A World Economic Outlook Database adatai alapján közli (Berg és Portillo, 2018).

	1985-1995	1995-2005	2005-2010	Fejlődő országok
Banki betétek/GDP	16,8	23,2	29,3	37,5
Magánhitelek/GDP	11,7	14,8	20,5	28,9
Kamatkülönbözetek	11,8	14,0	11,3	9,9

▲ 2. melléklet: Banki betétek, magánhitelek és kamatkülönbözetek a szubszaharai térségben (átlag, %)
Forrás: Az IMF adatai alapján közli (Berg és Portillo, 2018).

- 5 A CEMAC a francia Communauté Économique et Monétaire de l'Afrique Centrale kifejezésből ered, amelynek az angol megfelelője: Economic and Monetary Community of Central Africa. Magyarul Közép-afrikai Gazdasági és Monetáris Közösség. Jelenlegi tagja: Kamerun, Csád, Gabon, Egyenlítői-Guinea, Közép-afrikai Köztársaság és a Kongói Köztársaság (Kis, 2017).

Felhasznált irodalom

- Adam C. – O'Connell, S. (2005): Monetary Policy and Aid Management in Sub Saharan Africa. University of Oxford, Oxford, Swarthmore, PA: Swarthmore College.
- Agoba, A. M. – Abor, J. – Osei, K. A. – Sa-Aadu, J. (2017): Central bank independence and inflation in Africa: The role of financial systems and institutional quality. Central Bank Review, Vol. 17., 131-146.
- Berg, A. – Portillo, R. (Eds.) (2018): Monetary Policy in Sub-Saharan Africa. Oxford University Press.
- Biedermann Zs. (2017a): Afrika nyersanyagai In: Biedermann, Zs; Kiss, J (szerk.) Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században, Budapest, Magyarország, Akadémiai Kiadó, 79-95.
- Biedermann, Zs. (2017b): A nyersanyagban gazdag országok kihívásai In: Biedermann, Zs; Kiss, J (szerk.) Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században, Budapest, Magyarország, Akadémiai Kiadó, 313-334.
- Bloomfield, A. (1957): Some Problems of Central Banking in Underdeveloped Countries. The Journal of Finance, Vol. 12., No. 2., 190-204.
- Cappie, F. – Goodhart, C. – Fischer, S. – Schnadt, N. (1994): The Future of Central Banking; The Tercentenary Symposium of the Bank of England. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cappie, F. (1999): Banking in Europe in the 19th Century: the role of the central bank. In: Sylla, et al. (Eds.): The State , the Financial System and Economic Modernization. Cambridge University Press, 118-133.
- Cukierman, A. (2017): Money growth and inflation: Policy lessons from a comparison of the US since 2008 with hyperinflation Germany in the 1920s. Economics Letters, Vol. 154, 109-112.
- Dowden, R. (2009): Africa – Altered States, Ordinary Miracles. Portobello Books Ltd. London.
- Epstein, G. – Schor, J. (1992): Structural Determinants and Economic Effects of Capital Controls in OECD Countries. In: Banuri, T. – Schor, J. (Eds.): Financial Openness and National Autonomy. Oxford, Clarendon Press, 136-161.
- Epstein, G. (2005): Central Banks as Agents of Economic Development. Political Economy Research Institute (PERI), Working Paper Series No. 104., University of Massachusetts, Amherst.
- Ezenwe, U. (1993): The African Debt Crisis and The Challenge of Development. Intereconomics, Vol. 28. Issue 1., 35-43.
- Fry, M. (1999): Central Banking and Economic Development. In: Blejer, M. I. – Škreb, M. (Eds.): Central Banking, Monetary Policies, and the Implications for Transition Economies. Springer Science + Business Media, LLC, 89-139.
- Furusawa, M. (2016): Monetary Policy and the Future of Central Banking: Implications for Africa. Remarks on the 50th Anniversary of the Central Bank of Kenya. 13 September 2016
- Groepe, M. (2015): African central banks and monetary policy challenges. Credit Suisse Africa Conference, Cape Town, 6 November 2015.
- Heinz, J. – Ndikumana, L. (2010): Is There a Case for Formal Inflation Targeting in Sub-Saharan Africa? Political Economy Research Institute (PERI), Working Paper Series No. 218., University of Massachusetts, Amherst.
- Honohan, P. – O'Connell, S. A. (1997): Contrasting Monetary Regimes in Africa. IMF Working Paper, WP/97/64.

- IMF (2016): Regional Economic Outlook – Sub-Saharan Africa – Multispeed Growth. October.
- IMF (2017a): Regional Economic Outlook – Sub-Saharan Africa – Restarting the Growth Engine. April.
- IMF (2017b): Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions.
- IMF (2018): Regional Economic Outlook – Sub-Saharan Africa – Capital Flows and the Future of Work. October.
- Ingves, S. – Meyersson, P. – Kahn, C. (2018): The role of central banks in societal development – challenges in emerging economies. *Sveriges Riskbank Economic Review*. 2018:1, 5-21.
- Jerven, M. (2013): *Poor Numbers: How We Are Misled by African Development Statistics and What to Do About It?* Cornell Studies in Political Economy, Cornell University Press.
- Kasekende, L. – Brownbridge, M. (2011): Post-crisis Monetary Policy Frameworks in sub-Saharan Africa. *African Development Review*, Vol. 23., No. 2., 190-201.
- Kis, K. (2017): A Kelet-afrikai Közösség belső kereskedelmére ható tényezők. *Közgazdasági Szemle*, LXIV. évf., 943-969.
- Tayssir, O. – Feryel, O. (2018): Does central banking promote financial development? *Borsa Istanbul Review*. Vol. 18. Issue 1., 52-75.
- Vonnák, B. (szerk.) (2017): *Modern jegybanki gyakorlat*. Magyar Nemzeti Bank, Budapest.

English Abstract

Monetary Policy Challenges in Sub-Saharan Africa – A Short Synthesis and the Way Forward

The monetary policy of the Sub-Saharan countries is a lesser-known field for those Hungarian readers who are interested in Africa. In the last few decades several fundamental changes took place so a short synthesis is badly needed to better understand this issue. Apart from the fact that this study tries to shed light on the monetary policy challenges of different periods, it also places much emphasis on the contemporary issues in central banking.

After the turn of the new millenium the central banks have been struggling with unpredictable fiscal policies, the appropriate treatment of the revenues of the natural resources, not to mention the inflow of foreign aid. It is also highly important to monitor the frequency of the supply shocks and the efficiency of the monetary transmission mechanism. After shedding more light on these issues, the paper tries to focus on the role of the exchange rates, the room for manoeuvre of the central banks in the financial stability and the adequate management of the revenues stemming from the export of natural resources.

A szerzőről

Ph.D., A Nemzeti
Közszolgálati Egyetem
adjunktusa

About the Author

Ph.D., Assistant Professor,
Institute of Economics
and International
Economics, National
University of Public
Service

pasztor.szabolcs@uni-nke.hu

Kazimierz Nowak:

Kerékpárral és gyalog a fekete földrészen át

Levelek az 1931–1936-os afrikai útról

Kazimierz Nowak a szerzője ennek a történetnek, amely mesék módjára tár fel előttünk egy térben és időben egyaránt távoli, csodás vidéket – Afrikát a 20. század harmincas éveiben.

A *Kerékpárral és gyalog a fekete földrészen keresztül* című könyv jelentős népszerűségnek örvend Lengyelországban, jelenleg a nyolcadik kiadása kapható a boltokban. Igazi könyvcsemege – egy-egy utazás alkalmával remek kikapcsolódást kínál az érdeklődőknek!

A Publikon Kiadó – a Lengyel Könyvintézet fordításokat ösztönző támogatásával, együttműködve a jogtulajdonos Sorus Kiadóval – magyarra fordította a művet és a magyar olvasóközönség számára is elérhetővé teszi e korszakos naplót, melynek fotói önmagukban páratlan kulturális értéket képviselnek.

CSODÁS BARÁTSÁGOK KEZDETE

A KELET-AFRIKAI REGIONÁLIS BIZTONSÁGI KOMPLEXUM HATÁRAINAK ÁTALAKULÁSA A 21. SZÁZADBAN

MARSAI VIKTOR

A kelet-afrikai térség regionális biztonsági komplexuma (Regional Security Complex – RSC) radikális átalakuláson megy keresztül napjainkban: a régió országai közötti interdependencia erősödik, ugyanakkor a térség határai kiterjedtek, és egyre inkább kapcsolódnak az Arab-félsziget, Észak- és Délkelet-Afrika politikai és biztonsági folyamataihoz. Bár még korai lenne új RSC-ről beszélni, egyértelmű, hogy elemzés korábbi földrajzi keretei már nem tarthatók fenn.

Elméleti bevezetés

A regionális biztonsági komplexumok (Regional Security Complexes – RSCs) elmélete a koppenhágai iskola meghatározó teoretikusa, Barry Buzan nevéhez kötődik. Buzan számos meghatározó innovációja – mint a szektoriális biztonságelmélet kidolgozása vagy a biztonságiasítás fogalmának bevezetése – mellett leginkább az RSC-elméletével járult hozzá a biztonsági tanulmányok és a nemzetközi tanulmányok fejlődéséhez. Buzan és társai – mint Ole Wæver – újítása az volt, hogy túllépett a hagyományos földrajzi és regionális megközelítésen (amely reneszánszát élte az 1970-es években), és reflektálva a globalizáció viszonyaira, illetve a biztonság változó – bővülő – fogalmára,² alapvetően az interdependencia alapján határozta meg az elemzés tárgyát képező entitásokat, nem pedig a földrajzi közelség vagy a hagyományos diplomáciai kapcsolatok alapján. Mindez azért is bírt nagy jelentőséggel, mert a 21. század dinamikusan változó viszonyai között az előbbi elemek nagyon gyorsan – amint azt Kelet-Afrika esetében látni fogjuk, akár néhány év alatt is – radikális átalakuláson mehetnek keresztül. Az egész Földet behálózó kapitalista piacgazdaságnak, a haderők erőkitívó képességének, a kibertérnek vagy épp a globális kihívásoknak, mint a migráció vagy a terrorizmus köszönhetően a hagyományos földrajzi determináció gyengült, gondoljunk csak a Közel-Keleten megfigyelhető, különféle szinteken zajló (politikai, katonai, gazdasági, kulturális szektorok) nagyhatalmi vetélkedésre. Bár túlzás lenne a geopolitikai gondolkodás hanyatlásáról beszélni, sőt az inkább új virágkorát éli,³ a koppenhágai iskola RSC-elmélete sokkal inkább a nemzetközi és biztonsági tanulmányok konstruktivista

ágához kapcsolódik.⁴ Megint csak egy kelet-afrikai példánál maradva, míg a geopolitikai megközelítés értelmében az Ádeni-öböl és a Báb el-Mandeb ellenőrzése a nemzetközi kereskedelmi forgalom és a felvonulási területek miatt alapvető jelentőségű, addig a koppenhágai iskola RSC-elmélete azt vizsgálja, hogy a szorosok valóban képesek-e érdemi interakció felé – legyen az kooperáció vagy konfliktus – elmozdítani a különféle szereplőket, amelyek több szektort (biztonság, gazdaság stb.) is érintenek. Az például, hogy a kalózkodás ellen közösen lépnek fel a szereplők, önmagában még kevés ahhoz, hogy regionális biztonsági komplexumról beszéljünk.

Barry Buzan először 1983-as kötetében írt a regionális biztonsági komplexumokról, úgy határozva meg őket, mint „államok egy csoportja, amelyek elsődleges biztonsági megfontolásai kellő mértékben kapcsolódnak össze ahhoz, hogy nemzeti biztonságuk a másik figyelembe vétele nélkül értelmezhetetlen legyen.”⁵ Öt évvel később Ole Wæverrel írt közös munkájában Buzan túllépett az állam-, illetve katonai központú megközelítésen, és kiterjesztette azt több szereplőre és szektorra is. Ennek megfelelően az új definíció szerint a regionális biztonsági komplexum „entitások egy csoportja, amelyek fő biztonságiasítása, de-biztonságiasítása (desecuritisation), vagy mindkét területre vonatkozó folyamatai olyan mértékben kapcsolódnak össze, hogy biztonsági problémáikat a másik figyelembe vétele nélkül nem lehet érdemben elemezni vagy megoldani.”⁶ Az RSC fogalma alatt ma alapvetően ezt a definíciót értjük, és a szerzőpáros 2003-ban megjelent, a témát részletesen elemző monográfiája már ez alapján vizsgálta a nemzetközi biztonságot.⁷

Az elmélet ugyanakkor nem maradt mentes az ellentmondásoktól. Bár, mint láttuk, a szerzők kiterjesztették az RSC fogalmát a nem állami szereplőkre is, a vizsgálat központjában továbbra is az állam maradt. Ennek okát leginkább abban kereshetjük, hogy míg a modern, veszfáliai államok működési keretei és interakciói viszonylag könnyen leírhatók, így vizsgálhatók és elemezhetők maradtak, addig az egyéb entitások (nemzetközi vállalatok, NGO-k, terrorszervezetek, felkelőcsoportok) bevonása túlságosan komplexszé, emiatt töredezetté és bizonytalaná tette a kutatást. Ez a gyakorlati probléma ott jelentkezett elsősorban, ahol a veszfáliai típusú állammodellek a legkevésbé szilárdultak meg: vagyis a szubszaharai térség esetében.

Afrika és regionális biztonsági komplexumai

Az ezredforduló nem volt ideális időszak az afrikai politikai és biztonsági folyamatok elemzésére. Az 1990-es évek „sötét évtizede” sűrítve foglalta magába mindazokat a kihívásokat és fenyegetéseket, amelyekkel a kontinensnek hosszú távon szembe kell néznie, és olyan intenzitással mutatta meg őket Afrikának és a világnak, amely teljes mértékben eltorzította a szubszaharai térségre vonatkozó biztonságpercepciót. Az „afro-pesszimizmus” napjainkig meghatározza a földrésszel kapcsolatos közbeszédet, még akkor is, ha az elemzők és politikusok körében a 21. század első évtizedeiben egyre inkább felerősödött az „afro-optimizmus”, és ez esetenként a szélesebb nyilvánosság felé is lecsorog. Ráadásul Buzan és Wæver nem voltak afrikanisták, így eleve korlátozott ismeretekkel vágtak bele az afrikai RSC-k

elemzésébe. A két tényező egyenesági következménye volt, hogy a szubszaharai térség viszonylatában a szerzők lényegében a sötétben tapogatództak, és alapvetően egy strukturálatlan masszaként látták a kontinenst. A szerzőpáros alapvetően arra vezette vissza a problémát, hogy a veszfáliai állam hiánya lehetetlenné teszi a regionális biztonsági komplexumok elméletének vizsgálatát a „pesszimista paradicsomban”.⁸ Afrika kapcsán a szerzők is elismerték, hogy bizonyos fokú ellentmondásba kerültek önmagukkal, hiszen a „bővített” RSC-elmélet már szakított az államközpontúsággal, ugyanakkor azzal érveltek, hogy a kontinens viszonylatában úgylis elsősorban a belső, semmint az államok közötti dinamikák számítanak.⁹ Az is egyértelművé vált azonban, hogy legalábbis valamilyen fokú állami stabilitás nélkül egyszerűen nem lehet leírnia a földrészt az RSC-k keretein belül – nem elvi, hanem gyakorlati problémák miatt.

Buzan és Wæver legnagyobb tévedése – sok más szakértővel, beleértve az afrikánisták döntő többségét is – az volt, hogy alábecsülték a posztkoloniális afrikai állam stabilitását és fejlődőképességét.¹⁰ Éppen ezért a 2014-ben a Háda Béla és Tóth Péter szerkesztésében megjelent *Regionális biztonsági tanulmányok* kötetben a Hettyey András – Marsai Viktor szerzőpáros már igyekezett meghaladni és árnyalni a Buzanék által bemutatott képet. Bár a gyenge államiség problémája a túlnépesedés mellett¹¹ ma is a kontinens legnagyobb kihívása, már maga az a tény is sokat elárul, hogy – szemben az ezredforduló tájékával – ma már zömében nem „bukott”, hanem törekeny, gyenge államokról beszélünk. A szavakkal való bűvészkedésen és a politikai korrektségen túl¹² ennek jól tetten érhető gyakorlati okai vannak, nevezetesen, hogy számos korábbi bukott állam koherenciája, működőképessége fejlődött az elmúlt évtizedekben, beleértve olyan szereplőket is, mint Szomália vagy Nigéria.¹³

Ennek alapján körvonalazódott, hogy a regionális biztonsági komplexumok egy évtized alatt komoly strukturálódási folyamaton mentek keresztül, és a korábbi pre- és protokomplexumok integritása számottevően növekedett.¹⁴ Buzanék a szubszaharai viszonylatban csupán két teljes értékű RSC-vel számoltak és két protokomplexummal, kiegészítve rengeteg szigetelő-állammal (insulator) és a teljesen dezintegrálódott Közép-Afrikával, illetve a Száhellel.¹⁵ Ezzel szemben a Hettyey – Marsai szerzőpáros értékelése szerint Nyugat-Afrika is egyre inkább egy RSC-nek volt tekinthető, illetve az egyre stabilabb Kelet-Afrika mellett Közép-Afrika

Az „afro-pesszimizmus” napjainkig meghatározza a földrésszel kapcsolatos közbeszédet, még akkor is, ha az elemzők és politikusok körében a 21. század első évtizedeiben egyre inkább felerősödött az „afro-optimizmus”, és ez esetenként a szélesebb nyilvánosság felé is lecsorog.

viszonylatában is tetten érhető volt legalábbis egy prekomplexum megszületése – miközben a Kelet-Kongó köré szerveződő komplexum integritása a második kongói háború befejeztével jelentősen csökkent.¹⁶ Általánosságban megfigyelhető volt a kontinensnek egy északnyugat-délkelet tengely mentén történő kettészakadása: az ettől nyugatra eső államok koherenciája jelentősen növekedett az új évezredben, ugyanakkor ettől keletre továbbra is komoly konfliktusgócok (Kongói Demokratikus Köztársaság, Szomália, Dél-Szudán) maradtak.

Bár a regionális biztonsági komplexumok nem kapcsolódnak automatikusan a regionalista elméletekhez, az államok stabilizálódása mellett nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az Afrikai Unió 2002-es megszületéséhez vezető út és az AU Chartájában rögzített regionalizmus jelentős lökést adott a regionális integrációk megerősödésének. Ez az institucionalista-konstruktivista megközelítés egyrészt erősítette a már meglevő regionális integrációkat, másrészt újakat hozott létre. Bár az Afrikai Unió által meghatározott regionális blokkok nem feltétlenül esnek egybe a valós biztonsági-gazdasági komplexumokkal, azt, hogy ezek az elképzelések egyre inkább közelítenek egymáshoz, jelzi, hogy az egyes blokkok egyben biztonsági funkciókat is ellátnak (lásd a válságkezelésre létrehozott, az egyes regionális entitásokhoz kapcsolódó Afrikai Készenléti Erők ügyét).¹⁷ Mindez azt is jelenti, hogy a jövőben valós hatással lehetnek az egyes komplexumok határaitra.

A kelet-afrikai regionális biztonsági komplexum

Ahogy a Hettyey – Marsai szerzőpáros már 2014-ben is jelezte,¹⁸ a kelet-afrikai biztonsági komplexum kapcsán komoly kihívást jelent annak határainak definiálása – sőt, már maga az elnevezés is. Buzan és Wæver ugyanis az „Afrika szarva” elnevezést használja, és ebbe beleérti az akkor még egységes Szudánt, Etiópiát, Eritreát, Dzsibutit és Szomáliát. A szerzőpáros erős interregionális összekapcsolódást vél felfedezni Ugandával, Egyiptommal, illetve az Öböl-államokkal, viszont Kenyára mint szigetelőállamra tekint, Tanzániát és Mozambikot pedig egyértelműen a déli komplexumba helyezi.¹⁹ Az entitás elnevezése és határainak vizsgálata ma sem könnyű vállalkozás, így a legegyszerűbb módja talán az, ha a „magterületről” kiindulva fejtjük fel az egyes rétegeket és igazoljuk a végső elnevezést.

A nemzetközi szakirodalomban valóban rendkívül elterjedt az „Afrika szarva” elnevezés. Bár ez a szűken vett földrajzi megközelítés szerint leginkább csak a szomálik lakta területeket foglalja magába, a térség kiváló ismerője, Christopher Clapham a teljes etióp és szomáli terület mellett ide sorolja még Eritreát, Dzsibutit és Dél-Szudán egy részét is. Ezt ő is sokkal inkább geopolitikai-történeti-kulturális, semmint földrajzi okokból teszi – nem beszélve arról, hogy Clapham nem fejt ki, miért hagyja ki ebből a felsorolásból Kenyát és Szudánt, és miért hagyja benne Dél-Szudánt.²⁰ Clapham ráadásul egyfajta centrum-periféria viszonyrendszert is felállít a régió belül, amelyek értelmében a magasföldeken élő civilizáció történései és hódításai alapjaiban határozták meg az alacsonyabb területeken élők mindennapjait, különösen az utóbbi kétszáz évben.²¹ Clapham Etiópia-központú megközelítését alátámasztja, hogy Addisz-Abeba a térség mindhárom nagy válságában (a szudáni-

dél-szudáni konfliktus, a szomáliai polgárháború, illetve az enyhülni látszó etióp-eritreai határvita) érintett valamilyen mértékben.²²

Buzan és Wæver könyvükben, mint említettük, Afrika szarvához számítják az akkor még egységes Szudánt, vagyis bővebb földrajzi keretet használnak, mint Clapham.²³ Ugyanakkor Marsai és Hettyey szerint Kenya is egyértelműen a komplexum részét képezi, gondoljunk csak olyan biztonsági kihívásokra, mint az as-Sabáb és más dzsihádisták csoportok előretörése, a kalózkodás vagy a Lamu–Dél-Szudán–Etiópia Transzport Korridor (LAPSSET, amelynek eredeti formában történő megvalósulása egyre valószínűtlenebb).²⁴ Hasonló megfontolásokból a szerző – Buzanékkel egyetértésben – a komplexumhoz sorolja mindkét Szudánt. Így azt mondhatjuk, hogy az általunk vizsgált regionális biztonsági komplexum egyértelműen magába foglalja Szudánt, Dél-Szudánt, Etiópiát, Eritreát, Dzsibutit, Szomáliát és Kenyát.

Mindez azért bír jelentőséggel, mert megmutatja, hogy az Afrika szarva elnevezés az elemzett RSC esetében túlságosan megtévesztő, és indokoltabb *kelet-afrikai* regionális biztonsági komplexumról beszélni. Ráadásul, ahogy látni fogjuk, a régió változó keretei még inkább indokolni fogják ezt az elnevezést.

A kelet-afrikai RSC változó határaitól – belső tényezők

A kelet-afrikai regionális biztonsági komplexum fentebb bemutatott formája nagyjából a 2010-es évekig volt megfigyelhető. Éles cezúrát természetesen nehéz vonni, de nagyjából ez az az időpont, amely környékén a térség belső, illetve a régióra ható külső folyamatok nagyban hozzájárultak az RSC és környezetének átalakulásához. Ez alapvetően azt jelentette, hogy a kelet-afrikai RSC-hez eddig kötődő, de alapvetően más biztonsági komplexumokhoz sorolt államok (Egyiptom, Jemen, Tanzánia, Uganda) kapcsolata szorosabbá vált a komplexummal, sőt az egyes államok „átcsúsztak” egyik komplexumból a másikba.

Ezt a folyamatot alapvetően két irányvonal mentén érdemes vizsgálni. Egyrészt, hogy milyen külső dinamikák (intervenciók), illetve belső folyamatok (pull-faktorok) járultak hozzá a viszonyok átrendeződéséhez. Másrészt, hogy ezek milyen földrajzi irányban érintették a komplexumot (jelen esetben észak, dél és északkelet). Jelen fejezet előbbi tényezők első elemét igyekszik röviden görcső alá venni. Az írás keretei és terjedelme nem teszi lehetővé, hogy valamennyi okot részletesen elemezzük, így csak a legfontosabbakra fogunk koncentrálni.

Ami a régió belső dinamikáit (pull-faktorok) illeti, amelyek egyfajta mágnesként vonzották a komplexumhoz eddig nem tartozó új játékosokat, illetve erősítették a meglévők közti koherenciákat, a következő tényezőket emelhetjük ki:

1. *A dzsihádisták csoportok regionalizációja.* Kelet-Afrika már az 1990-es években a radikális iszlamista csoportok kedvelt bázisává vált, gondoljunk itt Oszama bin Ládén szudáni éveire, a nairobi és dar esz-szalámi amerikai nagykövetségek elleni terrortámadásokra, illetve az al-Ittihád al-Iszlámijja (AIAI) etiópiai és szomáliai akcióira. Az igazi minőségi változást azonban a szomáliai as-Sabáb 2005-ös megalakulása, majd 2006–7-es megerősödése jelentette. A szervezet nem

csupán mennyiségi (több ezer harcos), hanem minőségi (árnyékkormányzat, adószedés, kiterjedt területek feletti ellenőrzés) változást is hozott a kelet-afrikai radikalizmusban. Ráadásul a szervezet már megalakulásakor kiterjedt külföldi kapcsolatokkal rendelkezett.²⁵ Bár az idegen harcosok már a kezdet kezdetétől áramlottak a szervezethez, és Szomálián kívüli támadásokat már az AIAI is elkövetett a '90-es években, az as-Sabáb akkori emírije, Abu Zubejr Godáne 2013-ban komoly belső változtatásokat eszközölt annak érdekében, hogy a szervezet Szomálián kívül is képes legyen lecsapni, sőt önálló műveleti képességeket alakítson ki. Ennek sikerét

olyan merényletek fémjelezzék, mint a nairobi Westgate bevásárlóközpont elleni, legalább 67 halálos áldozattal járó támadás 2013-ban, a garisszai egyetemen elkövetett mészárlás 2015-ben, a 2014-ben megghiúsított addisz-abebai merénylet vagy a legutóbbi, 2019. januári újabb nairobi terrorakció.²⁶ Mindez azt jelentette, hogy 2016-ra Szomália mellett Kenya, Etiópia, Dzsibuti, sőt Uganda is belekerült a dzsihadisták működési területébe. Az International Crisis Group 2018 őszi elemzése azt is bemutatta, hogy a szélsőségesek miként vetették meg a lábukat Tanzániában.²⁷ A terjeszkedés eddigi legdélebbi elemét Mozambik jelenti, ahol 2017 ősze óta erősödtek fel a támadások.²⁸ Ez nem jelenti azt, hogy ezek mögött mind a szomáliai as-Sabáb vagy közvetlen fiókszervezetei állnának: Mozambik esetében egyelőre nem látszik a közvetlen kapcsolat. De az kétségtelen, hogy az as-Sabáb ideológiája, modus operandija jól tetten érhető a kelet-afrikai csoportoknál. Különösen aggasztó, hogy a kenyai biztonsági erők eredményes fellépése sok radikálist arra kényszerített, hogy Tanzániába tegye át a székhelyét, illetve, hogy a kenyaiak után a tanzániai fiatalok adják a szomáliai dzsihadistákhoz csatlakozó második legnagyobb külföldi csoportot.²⁹ Mindez azért is különösen aggasztó, mert amint az ENSZ Fejlesztési Programjának elemzése bemutatta, a szélsőséges csoportokhoz csatlakozás nem csupán ideológiai, hanem nagyon gyakran gazdasági-társadalmi-politikai kérdés. A marginalizált – gyakran vallási, etnikai – közösségek ugyanis az őket elnyomó többségi hatalom, illetve az általa fenntartott status quo ellen fellépő erőként látják ezeket a szervezeteket. Sokan pedig egyszerű karrierlehetőségként tekintenek a dzsihadistákra, akik egzisztenciát, fizetést és esetenként feleséget is adnak a toborzottnak – vagy legalábbis ezekkel a hamis ígéretekkel csábítják magukhoz őket.³⁰

A dzsihadista szélsőségesek elleni harc szervezőerejét a kelet-afrikai RSC-re nézve bizonyítja, hogy a térség négy országa – Dzsibuti, Etiópia, Uganda és

Sokan pedig egyszerű karrierlehetőségként tekintenek a dzsihadistákra, akik egzisztenciát, fizetést és esetenként feleséget is adnak a toborzottnak – vagy legalábbis ezekkel a hamis ígéretekkel csábítják magukhoz őket.

Kenya –, illetve Burundi vesz részt számottevő – egyenként több ezer fős – katonai erővel az Afrikai Unió Szomáliai Műveletében (AMISOM). Az as-Sabáb elleni harc jelenleg mindegyik résztvevő ország legnagyobb külföldi katonai szerepvállalása – egyben 22 000 fős létszámával a jelenleg futó legnagyobb méretű válságkezelő és béketámogató művelet.³¹

A dzsihádisták csoportok esetében még egy elemet érdemes megemlítenünk, nevezetesen a Közel-Kelettel fenntartott kapcsolatokat. A külföldi harcosok, illetve a felszerelés egy része ugyanis egyértelműen Jemenen keresztül éri el Afrika szarvát.³² Ráadásul hasonlóan fontos az ideológiai hatás is: az al-Káida és az Iszlám Állam közti – a szíriai háborúban kezdődő – vetélkedés ugyanis a kelet-afrikai csoportok esetében is éreztette hatását, bár ellenkező előjellel: itt a dzsihádisták többsége továbbra is az al-Káida szövetségese maradt.³³

Összességében a fentebb bemutatott tényezők jól szemléltetik, hogy az iszlamista szélsőségesek tevékenysége jelentős mértékben meghatározza a térség államainak biztonságát, és erősíti egymás közti interdependenciájukat.

- Energiabiztonság.* Kevésbé látványos tényező, de legalább ennyire meghatározó az energiabiztonság kérdése. A kelet-afrikai térség államaiból sokáig egyedül Szudán, illetve Dél-Szudán folytatott jelentősebb mennyiségű fosszilisenergia-kitermelést, miközben a többi ország komoly importra szorult. A 2010-es évek feltárásai következtében aztán bizonyítást nyert az a feltételezés, hogy a kelet-afrikai regionális komplexum országai jelentős, eddig feltáratlan lelőhelyekkel rendelkeznek. Először Uganda, Kenya és Etiópia esetében került sor jelentős szénhidrogén-mezők feltérképezésére, amelyek a LAPSSET-projekt alapját is jelentették.³⁴ Hamarosan Tanzánia,³⁵ illetve Mozambik³⁶ esetében is komoly felfedezések történtek. Mindezek egyszerre vetítik elő azt a lehetőséget, hogy az eddig külső forrásoktól függő országok önellátók, sőt exportőrök lesznek, valamint azt a kihívást, hogy sikerül-e elkerülniük az erőforrás-átkot.³⁷ Ugyanakkor az ásványkincsek kiaknázása szoros együttműködést kíván a szereplőktől, legyen szó a vezetékekről, a finomítókról vagy a kikötői terminálokról. Nem véletlen, hogy korábban sosem látott, átfogó együttműködések kezdődtek a felek között.³⁸ Az energiaellátás stabilitása a gazdasági fejlődés és az életszínvonal-növekedés szempontjából is elengedhetetlen, hiszen mindkettő fokozott energiafelhasználással jár. Ráadásul a térség államainak népessége továbbra is intenzíven növekszik, ami tovább fokozza az igényeket. Éppen ezért a fosszilis energiahordozók mellett kiemelt jelentőséggel bír a zöldenergia is. Bár a fosszilis energiabumm árnyékában erről kevés szó esik, a térség világviszonylatban is kiemelkedő a zöldenergia-felhasználásban: Kenya esetében például a teljes energiafelhasználást 70 %-át a megújuló források – elsősorban geotermikus és vízienergia – adják,³⁹ Etiópia esetében pedig ez a szám 90 % fölé van.⁴⁰ Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne lenne égető szükség a fosszilis energiahordozókra: egyrészt a közlekedés és a szállítás rengeteg üzemanyagot használ, amelyet eddig külföldről importáltak, másrészt a dinamikusán bővülő lakosság, illetve életszínvonal

▲ *A Nílus Kairónál (a szerző felvétele)*

olyan energiaéhséget generál, amely még a fentebbi forrásokkal is alig elégíthető ki. Nem véletlen, hogy a térség potenciális vízienergia-tartalékaiért már évtizedekkel korábban megindult a verseny. Ebben „Afrika víztornya”, Etiópia áll az élen. Ugyanakkor a Kék-Níluson épülő Nagy Etióp Újjászületés Gát (GERD), illetve ennek kapcsán a Nílus vízfelhasználásnak kérdése olyan konfliktusforrás az alsóbb folyás országai – mindenekelőtt Egyiptom – felé, amely legalább olyan mértékben kapcsolja össze a térség államainak biztonságát, mint a fosszilis energiahordozók. Ráadásul, ahogy a szerző egy korábbi munkájában bemutatta, a Nílus vízhozamának felhasználása körüli viták erős egységfrontba kovácsolták össze a folyam vízgyűjtő-medencéjének szubszaharai államait.⁴¹ Minderről részletesen még a kelet-afrikai biztonsági komplexum északi kiterjedése kapcsán lesz szó.

3. *Helyi konfliktusok.* Ahogy korábban rámutattunk a térség kettő plusz egy aktív és egy befagyott konfliktusgóca is fontos integráló erő. A szudáni-dél-szudáni válságóc nem értelmezhető egymás nélkül, legyen szó akár a két ország közti feszültségekről vagy azok belső konfliktusairól. Ugyanakkor a 2013 óta tartó dél-szudáni polgárháború, illetve az azt kísérő humanitárius válság jól megmutatta a térség országainak egymásra utaltságát: a UNHCR adatai alapján 2018 végén 2,27 millió dél-szudáni menekült élt a környező államokban, zömében Szudánban (852 ezer), Ugandában (789 ezer), Etiópiában (422 ezer), illetve kisebb mértékben Kenyában (115 ezer) és a Kongói Demokratikus Köztársaságban (96 ezer).⁴² A menekültek földrajzi elhelyezkedése rávilágít az RSC kiterjedésére: a szomszédos Közép-afrikai Köztársaságba például nem mennek az emberek,

illetve a KDK felé is alig az érintettek 4 %-a. Ugyanakkor, ha figyelembe vesszük, mely országok (Etiópia, Uganda, Szudán, Kenya) folytak bele különféle mértékben – nem mindig pozitív előjellel – a konfliktusba, illetve, hogy mely szervezet játssza a főszerepet a rendezési kísérletekben (a kelet-afrikai Kormányközi Fejlesztési Hatóság – IGAD), akkor jól körvonalazódik a közös biztonsági probléma. Különösen, hogy a legutóbbi tervek alapján a Dél-Szudánba telepítendő, az ENSZ-műveletet kiegészítő IGAD-misszióba Szomália és Dzsibuti is küldeni fog katonákat.⁴³

A másik válságócot, a szomáli a radikális csoportok kapcsán már részben bemutattuk, illetve a kalózkodás kapcsán még kitérünk rá, így a térség államainak biztonságára gyakorolt hatását nem szükséges tovább boncolgatnunk. A harmadik válságóc, az etióp-eritreai történetében az elmúlt évben pozitív változás állt be, amikor az új etióp miniszterelnök, Abij Ahmed békejobbot nyújtott Iszajász Afeverki eritreai elnöknek. Bár a megállapodással kapcsolatban vannak még tisztázatlan technikai kérdések (mindenekelőtt a határ demarkációja), az Addisz-Abeba és Aszmara közti megbékélés fontos hatással van a térségre – ez esetben pozitív előjellel. Mindez pontosan látszódott az elmúlt hónapok diplomáciai földcsuszamlásai során. Ilyen volt az Abij, Iszajász, illetve a szomáli elnök, Mohammad Abdullah Mohammad Farmadzso részvételével megrendezett találkozó, amelyen a két utóbbi normalizálta az országaik közt 2007 óta meglehetősen feszült kapcsolatot.⁴⁴ Azt, hogy a találkozó több volt pusztá puhatólódzásnál, jelezte, hogy a felek erőfeszítéseinek köszönhetően 2018 novemberében az ENSZ Biztonsági Tanácsa megszüntette az Eritreával szemben egy évtizeddel korábban, az as-Sabáb támogatása miatt életbe léptetett szankciókat.⁴⁵ Az etióp-eritreai közeledés elősegítette az eritreai-dzsibuti kapcsolatok normalizálódását is, amelyet a 2008-as határháború terhel meg.⁴⁶

Végül, bővítve az elemzési kereteket, meg kell említenünk a jemeni háborút is. Az Ádeni-öböl túlszéljén zajló konfliktus ugyanis befolyásolja Kelet-Afrika folyamatait, ha nem is úgy és olyan mértékben, mint az előző három válság-övezet. Ennek oka kettős. Egyrészt a háború felértékelte a térség geopolitikai jelentőségét, hiszen Afrika szarva kiváló bázisokat tud biztosítani az arab koalíciós erők számára a jemeni hadműveletekhez. 2015 őszétől kezdve az Egyesült Arab Emírségek komoly tengerészeti- és légbázist alakított ki az eritreai Asszab kikötőjénél hadihajói, illetve csapásmérő és felderítő repülőgépei számára. A műholdfelvételek tanulságai szerint a bázist az Emírségek logisztikai elosztóközpontként is használja, erről tanúskodik a Lecler harcokcsik és DENEL G-6-os önjáró tarackok jelenléte.⁴⁷ Ugyanez a bázisdiplomácia érhető tetten a szomáliföldi Berbera kikötője esetében, ahol Abu Dzabi – megegyezve a szakadár terület kormányzatával – szintén katonai bázis kialakítása mellett döntött.⁴⁸ Eközben Törökország Mogadishuban hozott létre katonai támaszpontot a szomáli kormányerők kiképzésére,⁴⁹ Dzsibuti pedig már régóta szolgál bázisul a térségen kívüli, de a régió ügyiben érdekelt nagyhatalmaknak: jelen pillanatban amerikai, francia, olasz, japán és kínai katonai támaszpont is található az országban.⁵⁰

Másrészt a térség országai – nyíltan vagy titokban – jelentős létszámú erővel járulnak hozzá a műveletekhez. Eritrea,⁵¹ Szudán⁵² és Szomália⁵³ konzervatív becslések szerint is több ezer katonát küldött a szaúdi vezetésű koalíció támogatására, de – meg nem erősített – híresztelések kaptak szárnyra csádi és ugandai zsoldosokról is.⁵⁴ Később pedig beszélünk a jemeni háború és a migráció kapcsolatáról is.

4. *Kalózkodás.* Bár a kalózkodás jelentősen visszaszorult az elmúlt években, a szakértők arra figyelmeztetnek, hogy a csoportok továbbra is jelen vannak, és a biztonsági rendelkezések – mint a szomáli partmenti vizek elkerülése – elhanyagolása esetén képesek támadások végrehajtására, amint azt a 2018 őszi példák is mutatták.⁵⁵ A csúcspontján a kalózkodás a teljes kelet-afrikai régió hajózását érintette az Ádeni-öböltől kezdve a Mozambiki-csatornáig,⁵⁶ rávilágítva az érintett államok – Jemen, Szomália, Kenya, Dzsibuti, kisebb mértékben Tanzánia – csekély tengerészeti képességére. Az EU által elindított Regionális Tengerészeti Képességfejlesztés ugyan javított valamelyest a helyzeten, de az igazi megoldást az jelentette, hogy a kereskedelmi társaságok fegyveres kontraktorokat telepítettek hajóikra.⁵⁷ Azt, hogy a probléma valós, jelzi, hogy a régió államait tömörítő Kormányközi Fejlesztési Hatóság által elindított Biztonsági Szektor Program (IGAD SSP) négy kiemelt témájának egyike a szállítási útvonalak védelme és a kalózkodás elleni küzdelem.⁵⁸
5. *Irreguláris migráció, embercsempészet és menekültek.* A migráció szintén a térség államainak biztonságát összekapcsoló kérdés. A fentebb említett IGAD SSP, illetve a Sahan Research egyik első közös tanulmánya épp az irreguláris migrációra koncentrált.⁵⁹ A térség egyszerre kiindulópontja (Szomália, Dél-Szudán, Szudán, Eritrea, Etiópia), elosztóközpontja (Kenya, Etiópia) és tranzitútvonala (Etiópia, Szomália, Dzsibuti, Szudán, Tanzánia) az irreguláris migrációnak. Ugyanakkor talán épp az irreguláris migráció mutatja leginkább a kelet-afrikai regionális komplexum táguló határait, valamint összekapcsolódását más RSC-kel: az irreguláris migráció ugyanis mind az Ádeni-öböl túlsó partja, mint Észak-Afrika, mind Dél-Afrika felé számottevőnek mondható.⁶⁰

Az irreguláris migráció jelentős részét teszik ki a különféle konfliktusok elől menekülők. Miközben egyes líbiai felmérések azt mutatják, hogy az ott tartózkodó migránsok akár 80-90 %-a is gazdasági okokból hagyta el szülőföldjét, a két nagy kelet-afrikai konfliktusgóc, az elmúlt években fokozódó etiópai etnikai összeütközések, illetve a jemeni háború jelentős menekültpopuláció kialakulásához járult hozzá. Csak a nemzetközi menekültek száma egymillió fővel nőtt 2017 során (3,3 milliőről 4,3 millióra),⁶¹ míg Etiópiában 2018-ra a belső menekültek száma megközelítette a 3 milliót.⁶² A helyzet sajátos paradoxona, hogy a kelet-afrikai államok belső problémái ellenére a jemeni – nem feltétlenül helyi állampolgárságú – menekültek egy része Afrika szarva felé veszi az irányt,⁶³ Etiópiába pedig egyre több szíriai érkezik.⁶⁴ Az irreguláris migrációt

segítő és más illegális tevékenységeket is végző (fegyver-, kábítószercsempészet, kalózkodás) szervezett bűnözői csoportok elleni fellépés szintén az IGAD kiemelt céljai között szerepel.⁶⁵

6. *A határok problémája.* Mindez átvezet már minket a határok kérdéséhez. Ez leginkább két területen mutat specifikumot. Egyrészt a térségben több vitatott hovatartozású területet is találunk, gondoljunk csak a két Szudánt közti Abyei-re, illetve a nagyjából 1200 kilométernyi máig ki nem jelölt határszakaszra. De ide tartozik a kenyai-dél-szudáni-etióp hármashatár találkozásánál fekvő Ilemi-háromszög⁶⁶ vagy a már korábban említett etióperitrei határtérség is. Mindez komoly feszültségforrás az egyes országok között – bár az elmúlt években a felek ezt inkább kooperációval, semmint erővel igyekeztek feloldani.

Másrészt a nyitott határok megkönnyítik a különféle biztonsági kihívások regionális terjedését, annál is inkább, mert – amint azt láthattuk korábban – mind a dzsihádisták szervezetei, mind a különféle szervezett bűnözői csoportok transznacionalizálódtak. Az IGAD államai ezért egyre inkább közösen próbálnak fellépni ezen kihívásokkal szemben. Az intézményi lépések (IGAD SSP) mellett ennek leginkább látható jele az az erőfeszítés, ahogy az egyes államok különféle bizottságok létrehozásával igyekeznek megszilárdítani a határellenőrzést, visszaszorítva ezzel a határokon átnyúló illegális tevékenységeket.⁶⁷

7. *Klímaváltozás – klímabiztonság.* A kelet-afrikai térséget különösen súlyosan érintik a klímaváltozás hatásai, ami egyben jól mutatja az egyes biztonsági szektorok közti interdependenciát.⁶⁸ Ennek okai szorosan összefüggnek a dinamikus növekvő népességgel, illetve azzal, hogy a rendszerben eleve nincsenek érdemi tartalékok. Bár egyes országok – különösen Etiópia – komoly erőfeszítéseket tett a katasztrófák elkerülése érdekében, amint azt a 2015–18 közötti aszályok mutatták, még az éltanulónak tekintett Addisz-Abeba is csak erőteljes külső támogatással képes lépést tartani a demográfiai nyomás és a gyorsan változó klíma kettős nyomásának.⁶⁹ Ennek tükrében nem meglepő, hogy a közelmúlt kevés kiterjedt éhínségének egyike épp Szomáliát érte 2011-ben, amelyben legalább 260 000 ember veszítette életét, illetve, hogy 2017 végén az ENSZ egyetlen akut éhínséget tartott számon Földünkön – a dél-szudáni humanitárius katasztrófát.⁷⁰

Talán épp az irreguláris migráció mutatja leginkább a kelet-afrikai regionális komplexum táguló határait, valamint összekapcsolódását más RSC-kel: az irreguláris migráció ugyanis mind az Ádeni-öböl túlsó partja, mint Észak-Afrika, mind Dél-Afrika felé számottevőnek mondható.

▲ *Farmgazdálkodás a Mombasa fölötti Ribe vidéken. Az erdők kivágása, a klímaváltozás és a nem szakszerű földhasználat következtében az egykor termékeny vidék degradációja folyamatos.*

A klímaváltozás meghatározó szerepet játszik a térség fegyveres konfliktusaiban⁷¹ éppúgy, mint a migrációs folyamatokban vagy az energiabiztonságban: 2017 elején például Kenyában jelentősen korlátozni kellett az elektromosáram-fogyasztást, mert a szárazság és az alacsony vízállás miatt a vízierőművek nem tudtak elegendő áramot termelni.⁷² Mindezek miatt sokan megkérdőjelezik azt is, hogy a Nagy Etióp Újjászületés Gát valóban képes lesz-e kihasználni teljes termelőkapacitását, vagy annak jelentősége a csökkenő csapadékatlagok és a Nílus alsóbb folyásánál fekvő országok igényei miatt kiaknázatlan marad.⁷³

A klímaváltozás a tapasztalatok szerint nem csupán kevesebb csapadékot, de kiszámíthatatlanabb és szélsőségesebb időjárást is hoz a térségbe. Ennek tünetei leginkább az áradások, amelyek jelentős pusztítást visznek végbe a régióban.⁷⁴

Mindezek következtében az IGAD és a külső donorok igyekeznek nemzetközi összefogással választ találni a klímaváltozás okozta kihívásokra, például országon belüli, illetve határokon átnyúló vándorlási útvonalakat kialakítani a nomádok számára, víztározókat létesíteni, javítani a vízgazdálkodáson.⁷⁵ Mindezek a projektek azonban egyelőre sokkal inkább tervek, mint megvalósult beruházások formájában léteznek, és csak mérsékelni, nem pedig megoldani tudják a klímaváltozás okozta problémákat.

Külső faktorok

A korábbiakban részletesen bemutattuk azokat a faktorokat, amelyek a kelet-afrikai államok biztonsága számára egytől egyig determináló elemek, így meghatározzák a regionális biztonsági komplexumot, illetve annak belső dinamikáit. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy az RSC bővülő határai, illetve a változó geopolitikai viszonyok miatt az egyes külső tényezők is meghatározó szerepet játszanak a vizsgált komplexum működésében, sőt egyes esetekben ezek a szereplők olyan mértékben vonódnak bele a kelet-afrikai RSC-be, hogy felmerül a kérdés, nem annak részét képezik-e. Ebben a fejezetben egyelőre csak a külső faktorokat vesszük górcső alá, és az ezt követő, befejező részben teszünk kísérletet az összegzésre és annak értékelésre, milyen mértékben is bővült ki a komplexum.

- 1. Gazdasági versengés:* A kelet-afrikai térség dinamikusan növekvő lakossága és gazdasági komoly tökevonzó-képességgel bírnak. Az elmúlt évtizedek óvatos, sőt sokszor kifejezetten pesszimista várakozásai után jelenleg komoly gazdasági verseny folyik a külső szereplők részéről a nagy üzletek reményében. 2017-ben egyetlen év alatt 82 %-kal nőtt a térségbe érkező külföldi közvetlen tőkebefektetés (FDI) aránya, megközelítve a 8 milliárd USD-t, amivel Kelet-Afrika a kontinensre érkező teljes FDI 30 %-át fölözte le.⁷⁶ A hatalmas infrastrukturális, telekommunikációs, energetikai, illetve mezőgazdasági projektek minden korábbinál szorosabbra fűzték a viszonyt a régió államai és a külső befektetők között. Míg esetenként ez nem mutat túl a piacok diverzifikálásán, más helyzetekben a befektetések mértéke már komoly interdependencia – vagy épp egyoldalú függőség – kialakulásához vezetett.⁷⁷ Az egyes stratégiai ágazatokért való versengés pedig gyakran alapjaiban határozza meg a térség biztonságát, gondoljunk csak Szomália esetében a berberai kikötőfejlesztést kísérő diplomáciai és esetenként fegyveres küzdelemre.⁷⁸
- 2. Geopolitikai küzdelem és bázisépítés.* A fentebbi gazdasági versengést egészíti ki a térségi befolyás újrendezéséért folyó geopolitikai küzdelem. Ennek leglátványosabb eleme az elmúlt évek már korábban említett bázisdiplomáciája, amelynek felerősödésében fontos szerepet játszott a jemeni háború. A szudáni Szavákin szigetétől az eritreai Asszabon át Mogadishuig a különféle államok soha nem látott tempóban építették ki katonai jelenlétüket a térségben: különösen igaz ez az Emírségekre, illetve Törökországra. Ezek az erőfeszítések kéz a kézben járnak a diplomáciai, gazdasági és kulturális aktivitással, gondoljunk csak a Török Együttműködési és Koordinációs Ügynökségre (TIKA) vagy a növekvő számú diplomáciai látogatásra. Törökország, Katar, az Emírségek, Szaúd-Arábia és Egyiptom – a kilencvenes és a kétezres évek viszonylagos passzivitása után – újult lendülettel látott hozzá, hogy növelje befolyását a régióban, és ez szemmel láthatóan sikerült is – elsősorban a nyugati szereplők kárára.⁷⁹
- 3. Ideológiai küzdelem.* A fentebbi tényezőkhöz szorosan kapcsolódik a térségben élő muszlim közösségek „lelkének” megszerzéséért folyó ideológiai küzdelem,

amely a legfelső politikai szintet is eléri. A leglátványosabb törésvonal – illetve külső befolyás – a Muszlim Testvérek ideológiai örökségét képviselő török, katari és kisebb mértékben szudáni vezetés, illetve az ezek ellen fellépő szaúdi-emírségeki-egyiptomi tengely között húzódik. Bár az egyes államok közti küzdelemre a fentebbiekben már rámutattunk, fontos hangsúlyoznunk, hogy a geopolitikai realitásokon túl ez az ideológiai szál önálló erővel bír, hiszen a geopolitika önmagában nem magyarázná például a katari válság kirobbanását. A leginkább szenvedő alanya ennek a konfliktusnak Szomália, és egyértelmű, hogy a vetélkedés nagyban hozzájárul az ország törekeny stabilitásának aláásásához.⁸⁰

A bővülő kelet-afrikai biztonsági komplexum

A korábbiakban elemeztük, melyek azok a külső és belső dinamikák, amelyek hozzájárulnak a kelet-afrikai regionális biztonsági komplexum földrajzi kereteinek megváltozásához. Bár sok esetben csupán a folyamat elején tartunk, ebben az utolsó részben megpróbáljuk összegezni ezeket a változásokat a három irány, észak, észak-kelet és a déli térség viszonylatában.

1. *Észak.* A kelet-afrikai RSC magterületének meghatározása során bemutattuk, hogy annak északi határa Szudán. Csakhogy több olyan tényezőt is találtunk, mindenképp a Nílus vízfelhasználásának kérdését, amely azt mutatja, hogy Egyiptom biztonsága szorosan összekötődik Kelet-Afrikával – olyannyira, hogy

▲ *A Camp Jazeera Mogadishuban, ahol az EU a somáli erők kiképzését folytatja.*

ezen tanulmány írója szerint Kairó számára a legnagyobb biztonsági kötődés egyértelműen a szubszaharai Afrika felé mutat. Ez a radikális paradigmaváltás még messze nem érhető tetten sem az egyiptomi külpolitikában, sem a stratégiai gondolkodásban.⁸¹ Ez érthető: Egyiptom továbbra is a – leginkább fikciószerűen létező – „arab világ” és a Közel-Kelet meghatározó államaként látja magát. Ugyanakkor Kairónak fel kell tennie a kérdést, hogy mely kihívás a legmeghatározóbb a számára: a tőle távoli Irán, a szíriai konfliktus, a líbiai válság, vagy épp 100 milliós, évente kétmillió fővel növekvő lakosságának megfelelő mennyiségű vízzel való ellátása. Nem becsülve le az előbbi kihívásokat sem, a válasz alighanem továbbra is az utóbbi. És akkor még nem beszéltünk a migráció kérdéséről, amely szintén kulcsprobléma. 2016-ban egy egyiptomi diplomata arról beszélt a szerzőnek, hogy szemben azokkal a híresztelésekkel, melyek szerint Kairó az addisz-abebai kormányzat megdöntésén munkálkodik annak érdekében, hogy késleltesse a GERD építését, Etiópia stabilitása meghatározó Egyiptom számára, mert fontos szigetelő a kelet-afrikai migráció szempontjából, és az ország destabilizációja esetén milliók indulhatnak meg Észak-Afrika felé.⁸²

Mindezek miatt a szerző Egyiptomot egyre inkább a kelet-afrikai biztonsági komplexum felé konvergáló entitásnak tekinti, amely természetesen jelentős kapcsolatokkal bír a Magreb, illetve a Közel-Kelet felé. Kairó kapcsolódását a három RSC felé hozzávetőlegesen 45% (Kelet-Afrika), 25% (Magreb) és 30% (Közel-Kelet) arányban határozza meg a szerző, folyamatos erősödő déli kötődéssel. Annál is inkább, mert a jelenlegi közel-keleti kapcsolatok – mindenképp a Szaúd-Arábiával fenntartott viszony – is ezt erősíti. A közelmúltban létrehozott, meglehetősen hosszú nevű Vörös-tengeri és Ádeni-öböli Arab és Afrikai Parti Államok (AARSGA) szövetségéről még korai lenne erős állításokat tenni. Ugyanakkor az Egyiptomot, Jordániát, Szaúd-Arábiát, Jement, Dzsibutit, Eritreát – és egyelőre megfigyelőként Szomáliát – tömörítő kezdeményezés is az átalakuló viszonyrendszerre hívja fel a figyelmet: arra, hogy a korábban jórészt intaktnak tekintett közel-keleti RSC diverzifikálódik, és az Arab-félsziget, illetve Kelet-Afrika közti interdependencia erősödik.

2. *Az északkeleti irány.* Ezzel el is jutottunk az északkeleti irányhoz, az Arab-félszigethez. A térség államai esetben még nem beszélhetünk olyan erős kötődésről, mint Egyiptom kapcsán. De a jemeni háború, a katari-szaúdi viszály vagy a geopolitikai pozíciószerezés kapcsán már láthattuk, hogy Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek, Katar, illetve Jemen milyen mértékben folynak bele Kelet-Afrika ügyeibe. Ennek a befolyásnak beszédes jele, hogy Abij Ahmed etióp miniszterelnök hatalomra kerülése után a feloldhatatlannak tűnő etióp-eritreai szembenállást nem ENSZ, amerikai vagy Afrikai Uniók fellépésével, hanem szaúdi közvetítéssel sikerült orvosolni,⁸³ vagy hogy a csödközeli etióp költségvetést az Abu Dzabitol kapott hitel és készpénz mentette meg.⁸⁴ Az, hogy az Öböl államainak kelet-afrikai kapcsolatai egyre erősödnek, visszavezethetők a szíriai konfliktusból való kiszorulásra is, amelynek következtében

Rijád és Doha új terepet keresett politikai és gazdasági pozíciói erősítésére. Ebben a kontextusban nem feledkezhetünk meg Törökországról sem, amely lényegében a 2000-es évek óta folytat következetes Afrika-politikát. Fontos ugyanakkor megkülönböztetnünk egymástól az interdependenciák mértékét: Ankara ugyan fontos szereplő a térségben, de a biztonság szempontjából itt nem beszélhetünk kölcsönösségről, mint Egyiptomnál. Ugyanez vonatkozik az Öböl-államaira is: az ő egyéni döntéseik sokkal inkább határozzák meg a kelet-afrikai RSC történéseit, mint fordítva. Ez még Jemen esetében is igaz, amely leginkább kapcsolatban van Afrika szarvával. Mindezeket összegezve megállapíthatjuk, hogy bár az elmúlt években egyértelműen erősödött a szereplők közti biztonsági függőség, még korai lenne azt állítani, hogy az Emírségek vagy Katar „átcúsúzott” volna a kelet-afrikai RSC-be. Ugyanakkor érdemes észben tartanunk, hogy amennyiben a jelenlegi tendenciák fennmaradnak, ez akár már évtizedes távlatban is bekövetkezhet.

3. *A déli irány.* Az elmúlt évtizedek a kelet-afrikai RSC déli-délkeleti irányában is alapvető változást hoztak. Ennek legfontosabb eleme a korábban már bemutatott dzsihadista előretörés, a tengeri útvonalak biztonságának kérdése, az energetikai forradalom, illetve az infrastrukturális projektek. Mindezek alapján ma már nehezen kérdőjelezhető meg, hogy Uganda a kelet-afrikai RSC részévé vált csakúgy, mint Tanzánia. Mozambik esetében még nem ennyire egyértelmű az átcúsúzás a dél-afrikai RSC-ből a kelet-afrikába: bár a folyamat előrehaladott állapotban van, a szerző most Maputo 50-50%-os függőségével számol a két RSC között.

Bár Burundi, Ruanda, a Közép-afrikai Köztársaság vagy a KDK egyes elemekben kötődik a kelet-afrikai RSC-hez (pl. a Nílus vízfelhasználása kapcsán), ezek az államok egyértelműen a közép-afrikai prekomplexum részét képezik.

Mindezeket összegezve tehát megállapíthatjuk, hogy a kelet-afrikai regionális biztonsági komplexum a magállamok (Szudán, Dél-Szudán, Eritrea, Etiópia, Dzsibuti, Szomália, Kenya) mellett mára magába olvasztotta Ugandát, Tanzániát, illetve nagyrészt Egyiptomot és Mozambikot, valamint jelentősen növelte saját és az Arab-félsziget államai közti interdependenciát. A bemutatott folyamatok ráadásul az RSC tagjai közti függőség, illetve az Öböl államaival való kapcsolatok erősödését vetítik elő, amely magában hordozhatja a komplexum további bővülésének lehetőségét.

Mindennek jelentősége túlmutat pusztán elméleti köldöknézésen. Mind az RSC-n belüli, mind kívüli szereplők számára alapvető jelentőségű, hogy megtalálják helyüket a nap alatt, és a múltban kialakított, jól begyakorolt, de mára idejétmúlt geopolitikai és biztonsági keretek helyett alkalmazkodjanak az új viszonyokhoz. Különösen igaz ez Egyiptomra, amely továbbra sem képes szabadulni az „arabáság” és a Közel-Kelet délibábjától, miközben legfontosabb biztonsági kihívásai megegyeznek a kelet-afrikai államokéval. De ugyanilyen fontos ez például Tanzánia esetében, amelyet eddig jórészt felkészületlenül ért a dzsihadista csoportok előretörése.

Európa és benne hazánk számára az a legfontosabb tanulsága az elemzésnek, hogy elmúltak azok a békés idők, amikor Kelet-Afrikában az Egyesült Államok mellett az európai – általában volt gyarmatosító – hatalmak játszották a főszerepet. Az olyan erős játékosok bevonódása, illetve megjelenése a térségben, mint Egyiptom, Törökország, Szaúd-Arábia, az Emírségek vagy Kína alapjaiban rendezték át az RSC viszonyait, és számos olyan rést töltöttek be például az infrastruktúra vagy az alapvető szolgáltatások (élelmiszeripar) terén, amelyet a nyugati játékosok elmulasztottak. Ha az európai pozíciók további gyengülését el akarjuk kerülni, akkor számolnunk kell a régiót övező növekvő külső érdeklődéssel, és ismét fokoznunk kell kelet-afrikai elkötelezettségünket – nem csupán szavakban és szimbolikus gesztusokban, de befektetésekben és politikai fellépésben is. ☀

▲ A kínaiak által épített új Nairobi-Mombasa vasútvonalon a másodosztály utasait is hostessek kísérik.

Jegyzetek

- 1 Az elemzés a Bolyai+ Felsőoktatási Fiatal Oktatói, Kutatói Ösztöndíj (ÚNKP-18-4) támogatásával készült.
- 2 Minderről lásd: Barry Buzan – Ole Wæver – Jaap de Wilde: *Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers, London, 1998. Magyarul a témával részletesen foglalkozik: Gazdag Ferenc (szerk.): *Biztonsági tanulmányok – Biztonságpolitika*. ZMNE, Budapest, 2011, illetve: Gazdag Ferenc – Remek Éva: *A biztonsági tanulmányok alapjai*. Dialóg Campus, Budapest, 2018.
- 3 Lásd például Szilágyi István: *Geopolitika*. Publikon, Pécs, 2013.
- 4 Barry Buzan – Ole Wæver: *Regions and Powers*. Cambridge University Press, Cambridge, 2003. 4.o.
- 5 Barry Buzan: *People, States, and Fear*. Wheatsheaf, Brighton, 1983., 106.o.
- 6 Buzan – Wæver 2003., 44.
- 7 Lásd Buzan – Wæver 2003.
- 8 Uo. 219.
- 9 Uo. 228-229.
- 10 Erről az átalakulásról lásd Tarrósy István: *Kelet-Afrika a fejlődés útján*. Publikon, Pécs, 2011.
- 11 Lásd Pásztor Szabolcs: *Demográfiai trendek a szubszaharai régióban*. In Biedermann Zsuzsanna – Kiss Judit (szerk.): *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2017., 35-56.
- 12 Erről a problémáról lásd Marsai Viktor: *A 2014-es jubileumi Fragile (Failed) States Index és tanulságai*. *Nemzet és Biztonság*, 2014/4. szám, 30-36.
- 13 *Somalia no longer a failed state, just a fragile one, says UN*, 2015.12.23. Forrás: <https://www.theguardian.com/world/2015/dec/23/somalia-no-longer-a-failed-state-just-a-fragile-one-says-un> (2019.01.21.)
- 14 Hettyey András – Marsai Viktor: *Afrika és a regionális biztonsági komplexumok elmélete*. In: Háda Béla – Tóth Péter: *Regionális biztonsági tanulmányok*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2014., 189-206.
- 15 Buzan – Wæver 2003., 231.
- 16 Hettyey – Marsai 2014., 197-203.
- 17 Tarrósy István: *Térségi biztonsági kérdések és megoldások az afrikai kontinensen – az Afrikai Unió és a Regionális Gazdasági Közösségek (RECS) biztonsági architektúrája*. *Afrika Tanulmányok*, 2018/I-III. szám, 5-30., különösen 22-25.o.
- 18 Hettyey – Marsai 2014., 199-200.
- 19 Buzan és Wæver 2003., 231.
- 20 Christopher Clapham: *The Horn of Africa. State Formation and Decay*. Hurst and Company, London, 2017., 9-14.
- 21 Clapham 2017., 1-2.
- 22 Hettyey – Marsai 2014., 202.
- 23 Buzan – Wæver 2003., 231.
- 24 *East Africa's pipeline politics in 2016*. 2016.01.15. Forrás: <https://globalriskinsights.com/2016/01/east-africas-pipeline-politics-in-2016/> (2019.01.23.)
- 25 Stig Jarle Hansen: *Al-Shabaab in Somalia*. Hurst, London, 2013., 2-3., 42-43.
- 26 A legutóbbi támadásáról lásd: *Kenya attack: 21 confirmed dead in DusitD2 hotel siege*. 2019.01.16. Forrás: <https://www.bbc.com/news/world-africa-46888682> (2019.01.23.). A korábbiakról és az as-Sabáb regionalizációjáról részletesen: *Al-Shabaab as a Transnational Security Threat*, IGAD ISSP – Sahan, 2016.02., Forrás: <http://www.igadssp.org/index.php/documentation/reports/igad-report-al-shabaab-as-a-transnational-security-threat?layout=table> (2019.01.23.); Marsai Viktor: *A radikális iszlamista csoportok Kenyában – az as-Sabáb regionalizációja*. *Külügyi Szemle*, XVII. évf. 1. szám (2018 tavasz), 106-122.;

- Marsai Viktor: Régi-új frontvonalak: Etiópia és a szélsőséges iszlamisták, [online], SVKK Elemzések 2017/17. Forrás: http://archiv.netk.uni-nke.hu/uploads/media_items/svkk-elemzesek-2017-17-etiofia-es-a-szelsoseges-iszlamistak-marsai-v.original.pdf (2019.01.23.)
- 27 Al-Shabaab Five Years after Westgate: Still a Menace in East Africa. 2018.09.21. Forrás: <https://www.crisisgroup.org/africa/horn-africa/kenya/265-al-shabaab-five-years-after-westgate-still-menace-east-africa> (2019.01.23.)
- 28 Peter Fabricius: Is another Boko Haram or al-Shabaab erupting in Mozambique? 2018.06.14. Forrás: <https://issafrica.org/iss-today/is-another-boko-haram-or-al-shabaab-erupting-in-mozambique> (2019.01.23.)
- 29 Al-Shabaab Five Years after... 15-18.o.
- 30 Journey to Extremism in Africa. 2017. Forrás: <https://journey-to-extremism.undp.org/content/downloads/UNDP-JourneyToExtremism-report-2017-english.pdf> (2019.01.23.) 6.o.; lásd még erről Anneli Botha: Radicalisation in Kenya: Recruitment to al-Shabaab and the Mombasa Republican Council. 2014.09.04. Forrás: <https://issafrica.org/research/papers/radicalisation-in-kenya-recruitment-to-al-shabaab-and-the-mombasa-republican-council> (2019.01.23.); interjúk a kenyai biztonsági szektor szereplőivel, Nairobi, 2019. január.
- 31 Az AMISOM-ról kiváló monográfiát írt, részletesen elemezve ezeket a kérdéseket: Paul D. Williams: Fighting for Peace in Somalia. Oxford University Press, Oxford, 2018.
- 32 Hansen 2013, 42-43.
- 33 Lásd erről: Marsai Viktor: Scramble for the Horn of Africa – Al-Shabaab vs. Islamic State, CSDS Analysis 2018/2. Forrás: [https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/CSDS_Analyses_2018_2_Scramble%20for%20the%20Horn%20of%20Africa%20%E2%80%93%20Al-Shabaab%20vs.%20Islamic%20State_\(Marsai%20V.\).pdf](https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/CSDS_Analyses_2018_2_Scramble%20for%20the%20Horn%20of%20Africa%20%E2%80%93%20Al-Shabaab%20vs.%20Islamic%20State_(Marsai%20V.).pdf) (2019.01.23.); Omar S. Mahmood: Does the Islamic State threaten al-Shabaab's hegemony in Somalia? 2016.11.16. Forrás: <https://issafrica.org/iss-today/does-the-islamic-state-threaten-al-shabaabs-hegemony-in-somalia> (2019.01.23.)
- 34 Adrian J. Browne: LAPSET. The history and politics of an eastern African megaproject. *Rift Valley Institute*. 2015. <http://riftvalley.net/download/file/fid/3897> (2019.01.23.), 9., 16., 22.o.
- 35 Tanzania makes big onshore natural gas discovery – local newspapers. 2016.02.25. Forrás: <https://www.reuters.com/article/tanzania-gas/tanzania-makes-big-onshore-natural-gas-discovery-local-newspapers-idUSL8N16427G> (2019.01.23.)
- 36 Mozambique to become a gas supplier to world. 2018.06.27. Forrás: <https://www.ft.com/content/d34685b2-7995-11e8-bc55-50daf11b720d> (2019.01.23.)
- 37 Luke Patey: A Belated Boom: Uganda, Kenya, South Sudan, and prospects and risks for oil in East Africa. OIES PAPER: WPM 71 2017.05. Forrás: <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2017/05/A-Belated-Boom-Uganda-Kenya-South-Sudan-and-prospects-and-risks-for-oil-in-East-Africa-WPM-71.pdf> (2019.01.23.)
- 38 East Africa's pipeline politics...
- 39 Development of Kenya's power sector 2015–2020. 2016.05. Forrás: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1860/Kenya_Power_Sector_report.pdf (2019.01.24.) 12.o.
- 40 Power Africa in Ethiopia. 2016.09. Forrás: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1860/EthiopiaCountryFactSheet__2016.09%20FINAL_0.pdf (2019.01.24.) 1.o.
- 41 Marsai Viktor: Etiópia – országismertető I. Dialóg Campus, Budapest, 2020.
- 42 Refugees and asylum-seekers from South Sudan – Total. 2018.12.31. Forrás: <https://data2.unhcr.org/en/situations/southsudan> (2019.01.24.)
- 43 Somalia: Govt readies peacekeeping troops for South Sudan mission. 2018.11.25. Forrás: <https://www.garoweonline.com/en/news/somalia/somalia-govt-readies-peacekeeping-troops-for-south-sudan-mission> (2019.01.24.)

- 44 Asmara hosts meeting between Ethiopia, Eritrea, Somalia leaders. 2018.09.05. Forrás: <http://www.africanews.com/2018/09/05/asmara-hosts-meeting-between-ethiopia-eritrea-somalia-leaders/> (2019.01.24.)
- 45 Eritrea sanctions lifted amid growing rapprochement with Ethiopia: Security Council. 2018.11.14. Forrás: <https://www.un.org/africarenewal/news/eritrea-sanctions-lifted-amid-growing-rapprochement-ethiopia-security-council> (2019.01.24.)
- 46 Eritrea – Djibouti relations: UN hails successful regional diplomacy. 2018.09.09. Forrás: <http://www.africanews.com/2018/09/09/eritrea-djibouti-relations-un-hails-successful-regional-diplomacy/> (2019.01.24.)
- 47 Analysis of the UAE military base in Assab. Stratfor.2016.12.08. Forrás: <https://www.tesfanews.net/analysis-uae-military-base-assab-eritrea/> (2019.01.27.)
- 48 Why is UAE building a military base in Somaliland? 2017.02.22. Forrás: <https://www.bbc.com/news/av/world-africa-39051551/why-is-uae-building-a-military-base-in-somaliland> (2019.01.27.)
- 49 Turkey sets up largest overseas army base in Somalia. 2017.10.01. Forrás: <https://www.aljazeera.com/news/2017/10/turkey-sets-largest-overseas-army-base-somalia-171001073820818.html> (2019.01.27.)
- 50 Djibouti's greatest threat may come from within. 2018.03.02. Forrás: https://mg.co.za/article/2018-03-02-00-djiboutis-greatest-threat-may-come-from-within?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201901 (2019.01.27.)
- 51 What has Eritrea got to do with the crisis in Yemen? 2016. Forrás: <https://archiveenglish.thereporterethiopia.com/content/what-has-eritrea-got-to-do-crisis-yemen> (2019.01.27.)
- 52 Sudan says committed to Yemen military campaign, weeks after signaling doubts. 2018.05.24. Forrás: <https://www.reuters.com/article/us-yemen-security-sudan-saudi/sudan-says-committed-to-yemen-military-campaign-weeks-after-signaling-doubts-idUSKCN1IP1HO> (2019.01.27.)
- 53 Interjú egy olasz kutatóval, Róma, 2017. szeptember
- 54 Saudi, UAE recruiting 1000s of African mercenaries: Report. 2018.04.17. Forrás: <https://www.presstv.com/detail/2018/04/17/558778/saudi-arabia-uae-chad-uganda-yemen-somalia-israel-united-states-mohammed-bin-salman> (2019.01.27.)
- 55 Somali Pirates Attack For 2nd Time This Year. Forrás: 2019.01.27. https://hiiraan.com/news4/2018/Oct/160735/somali_pirates_attack_for_2nd_time_this_year.aspx (2019.01.27.)
- 56 Interjú az EKSZ egyik szakértőjével, Brüsszel, 2011. október.
- 57 Minderről lásd részletesen: Hettyey András – Marsai Viktor: Szomália – állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika szarván. Publikon, Pécs, 2013.
- 58 IGAD Security Sector Program (ISSP). 2018. Forrás: <http://igadssp.org/> 2019.01.27.
- 59 Human Trafficking and Smuggling on the Horn of Africa-Central Mediterranean Route. Sahan Foundation-IGAD ISSP. 2016. Forrás: https://igad.int/attachments/1284_ISSP%20Sahan%20HST%20Report%20%2018ii2016%20FINAL%20FINAL.pdf (2019.01.27.)
- 60 Lásd erről Marsai 2019.
- 61 Global Trends – Forced Displacement 2017 Report. 2018. Forrás: <http://www.unhcr.org/5b27be547.pdf> (2019.01.27.) 14.o.
- 62 EU steps up support for Ethiopia: emergency aid for refugees, internally displaced people and to tackle natural disasters. 2018.12.17. Forrás: <https://reliefweb.int/report/ethiopia/eu-steps-support-ethiopia-emergency-aid-refugees-internally-displaced-people-and> (2019.01.31.)
- 63 Yemen's war pushing Somali refugees to return home – UN agency. 2017.05.20. Forrás: https://hiiraan.com/news4/2017/May/142226/yemen_s_war_pushing_somali_refugees_to_return_home_%E2%80%93_un_agency.aspx (2019.01.27.)

- 64 Ethiopia bans street begging by Syrians in growing numbers. 2019.01.25. Forrás: https://hiiraan.com/news4/2019/Jan/162025/ethiopia_bans_street_begging_by_syrians_in_growing_numbers.aspx (2019.01.27.)
- 65 IGAD Security Sector Program (ISSP)...
- 66 Nene Mburu: Delimitation Of The Elastic Ilemi Triangle: Pastoral Conflicts and Official Indifference in the Horn Of Africa. *African Studies Quarterly* 6, no. 4, (2003), 15-37.
- 67 S. Sudan and Ethiopia agree on joint border security force. 2008.08.02. Forrás: <http://www.sudantribune.com/spip.php?article66165> (2019.01.31.)
- 68 Erről részletesen lásd Marsai 2019.
- 69 Ethiopia Rural Productive Safety Net Project. *World Bank*, 2018. Forrás: <http://projects.worldbank.org/P163438/?lang=en&tab=overview> (2019.01.27.)
- 70 Famine declared in South Sudan. 2017.02.20. Forrás: <https://www.theguardian.com/global-development/2017/feb/20/famine-declared-in-south-sudan> (2019.01.31.)
- 71 Land invasions in Kenya portend election violence. 2017.02.16. Forrás: <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2017/02/16/land-invasions-in-kenya-portend-election-violence> (2019.01.31.)
- 72 Drought hits Kenyan hydroelectric output, prices set to rise. 2017.01.09. Forrás: <https://www.reuters.com/article/us-kenya-electricity-prices/drought-hits-kenyan-hydroelectric-output-prices-set-to-rise-idUSKBN14TiGP> (2019.01.27.)
- 73 The Grand Ethiopian Renaissance Dam Fact Sheet. 2014.02.24. Forrás: <https://www.internationalrivers.org/resources/the-grand-ethiopian-renaissance-dam-fact-sheet-8213> (2019.01.31.)
- 74 ‚Horrendous’ floods cut off Somali town, river waters still rising. 2016.05.21. Forrás: http://hiiraan.com/news4/2016/May/105548/_horrendous_floods_cut_off_somali_town_river_waters_still_rising.aspx (2019.01.27.)
- 75 Interjú az IGAD egyik munkatársával, Addisz-Abeba, 2018. április.
- 76 East Africa emerges as the leading destination for FDI on the continent. 2018.11.18. Forrás: <https://www.theeastafrican.co.ke/business/East-Africa-emerges-as-the-leading-destination-for-FDI/2560-4857346-1nerajz/index.html> (2019.01.31.)
- 77 Interjú egy egyetemi professzorral, Nairobi, 2019. január. Auditor: Chinese debt could lead to loss of Mombasa port. 2018.12.20. Forrás: <https://www.standardmedia.co.ke/article/2001306878/how-china-could-be-handed-mombasa-port-for-free> (2019.01.31.)
- 78 UAE port deal with Somaliland stirs up trouble in the Horn. 2018.05.18. Forrás: <https://reliefweb.int/report/somalia/uae-port-deal-somaliland-stirs-trouble-horn> (2019.01.31.)
- 79 Rashid Abdi: A Dangerous Gulf in the Horn: How the Inter-Arab Crisis is Fuelling Regional Tensions. 2017.08.03. Forrás: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/dangerous-gulf-horn-how-inter-arab-crisis-fuelling-regional-tensions> (2019.01.31.); Mahad Wasuge: Turkey’s Assistance Modell in Somalia. 2016. Forrás: <http://www.heritageinstitute.org/wp-content/uploads/2016/02/Turkeys-Assistance-Model-in-Somalia-Achieving-Much-With-Littler-1.pdf> (2019.01.31.)
- 80 Rashid Abdi id.
- 81 Interjúk diplomatákkal és elemzőkkel, Kairó, 2016. október, 2018. március.
- 82 Interjú egy egyiptomi diplomatával, Kairó, 2016. október.
- 83 Leaders of Ethiopia, Eritrea sign accord in Saudi Arabia. 2018.09.16. Forrás: https://hiiraan.com/news4/2018/Sept/160144/leaders_of_ethiopia_eritrea_sign_accord_in_saudi_arabia.aspx (2019.02.01.)
- 84 UAE to give Ethiopia \$3 billion in aid and investments. 2018.06.16. Forrás: <https://af.reuters.com/article/africaTech/idAFKBN1JC07G-OZABS> (2019.02.01.)

Felhasznált irodalom

- Abdi, Rashid (2017): A Dangerous Gulf in the Horn: How the Inter-Arab Crisis is Fuelling Regional Tensions. 2017.08.03. Forrás: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/dangerous-gulf-horn-how-inter-arab-crisis-fuelling-regional-tensions> (2019.01.31.);
- Al-Shabaab as a Transnational Security Threat, IGAD ISSP – Sahan (2016). 2016.02., Forrás: <http://www.igadssp.org/index.php/documentation/reports/igad-report-al-shabaab-as-a-transnational-security-threat?layout=table> (2019.01.23.)
- Al-Shabaab Five Years after Westgate: Still a Menace in East Africa (2018). 2018.09.21. Forrás: <https://www.crisisgroup.org/africa/horn-africa/kenya/265-al-shabaab-five-years-after-westgate-still-menace-east-africa> (2019.01.23.)
- Analysis of the UAE military base in Assab (2016). Stratfor.2016.12.08. Forrás: <https://www.tesfanews.net/analysis-uae-military-base-assab-eritrea/> (2019.01.27.)
- Asmara hosts meeting between Ethiopia, Eritrea, Somalia leaders (2018). 2018.09.05. Forrás: <http://www.africanews.com/2018/09/05/asmara-hosts-meeting-between-ethiopia-eritrea-somalia-leaders/> (2019.01.24.)
- Auditor: Chinese debt could lead to loss of Mombasa port (2018). 2018.12.20. Forrás: <https://www.standardmedia.co.ke/article/2001306878/how-china-could-be-handed-mombasa-port-for-free> (2019.01.31.)
- Botha, Anneli (2014): Radicalisation in Kenya: Recruitment to al-Shabaab and the Mombasa Republican Council. 2014.09.04. Forrás: <https://issafrica.org/research/papers/radicalisation-in-kenya-recruitment-to-al-shabaab-and-the-mombasa-republican-council> (2019.01.23.)
- Browne, Adrian J. (2015): LAPSET. The history and politics of an eastern African megaproject. *Rift Valley Institute*. <http://riftvalley.net/download/file/fid/3897> (2019.01.23.)
- Buzan, Barry (1987): *People, States, and Fear*. Wheatsheaf, Brighton.
- Buzan, Barry – Waewer, Ole – de Wilde, Jaap: Security (1998): *Security. A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers, London.
- Buzan, Barry – Waewer, Ole (2003): *Regions and Powers*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Clapham, Christopher (2017): *The Horn of Africa. State Formation and Decay*. Hurst and Company, London
- Development of Kenya's power sector 2015-2020 (2016). 2016.05. Forrás: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1860/Kenya_Power_Sector_report.pdf (2019.01.24.)
- Djibouti's greatest threat may come from within (2018). 2018.03.02. Forrás: https://mg.co.za/article/2018-03-02-00-djiboutis-greatest-threat-may-come-from-within?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201901 (2019.01.27.)
- Drought hits Kenyan hydroelectric output, prices set to rise (2017). 2017.01.09. Forrás: <https://www.reuters.com/article/us-kenya-electricity-prices/drought-hits-kenyan-hydroelectric-output-prices-set-to-rise-idUSKBN14TtGP> (2019.01.27.)
- East Africa's pipeline politics in 2016 (2016). 2016.01.15. Forrás: <https://globalriskinsights.com/2016/01/east-africas-pipeline-politics-in-2016/> (2019.01.23.)
- Eritrea – Djibouti relations: UN hails successful regional diplomacy (2018). 2018.09.09. Forrás: <http://www.africanews.com/2018/09/09/eritrea-djibouti-relations-un-hails-successful-regional-diplomacy/> (2019.01.24.)
- Eritrea sanctions lifted amid growing rapprochement with Ethiopia: Security Council (2018). 2018.11.14. Forrás: <https://www.un.org/africarenewal/news/eritrea-sanctions-lifted-amid-growing-rapprochement-ethiopia-security-council> (2019.01.24.)
- Ethiopia Rural Productive Safety Net Project (2018). *World Bank*. Forrás: <http://projects.worldbank.org/P163438/?lang=en&tab=overview> (2019.01.27.)

- EU steps up support for Ethiopia: emergency aid for refugees, internally displaced people and to tackle natural disasters (2018). 2018.12.17. Forrás: <https://reliefweb.int/report/ethiopia/eu-steps-support-ethiopia-emergency-aid-refugees-internally-displaced-people-and> (2019.01.31.)
- Fabricius, Peter (2018): Is another Boko Haram or al-Shabaab erupting in Mozambique? 2018.06.14. Forrás: <https://issafrica.org/iss-today/is-another-boko-haram-or-al-shabaab-erupting-in-mozambique> (2019.01.23.)
- Famine declared in South Sudan (2017). 2017.02.20. Forrás: <https://www.theguardian.com/global-development/2017/feb/20/famine-declared-in-south-sudan> (2019.01.31.)
- Gazdag Ferenc (szerk.) (2011): *Biztonsági tanulmányok – Biztonságpolitika*. ZMNE, Budapest.
- Gazdag Ferenc – Remek Éva (2018): *A biztonsági tanulmányok alapjai*. Dialóg Campus, Budapest.
- Global Trends – Forced Displacement 2017 Report. (2018). Forrás: <http://www.unhcr.org/5b27be547.pdf> (2019.01.27.)
- Hansen, Stig Jarle (2013): *Al-Shabaab in Somalia*. Hurst, London.
- Hettyey András – Marsai Viktor (2013): *Szomália – állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika szarván*. Publikon, Pécs.
- Hettyey András – Marsai Viktor (2014): Afrika és a regionális biztonsági komplexumok elmélete. In: Háda Béla – Tóth Péter: *Regionális biztonsági tanulmányok*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 189-206.
- „Horrendous’ floods cut off Somali town, river waters still rising (2016). 2016.05.21. Forrás: http://hiiraan.com/news/4/2016/May/105548/_horrendous_floods_cut_off_somali_town_river_waters_still_rising.aspx (2019.01.27.)
- Human Trafficking and Smuggling on the Horn of Africa-Central Mediterranean Route. Sahan Foundation-IGAD ISSP. (2016). Forrás: https://igad.int/attachments/1284_ISSP%20Sahan%20HST%20Report%20%2018ii2016%20FINAL%20FINAL.pdf (2019.01.27.)
- IGAD Security Sector Program (ISSP). (2018). Forrás: <http://igadssp.org/> 2019.01.27.
- Journey to Extremism in Africa (2017). Forrás: <https://journey-to-extremism.undp.org/content/downloads/UNDP-JourneyToExtremism-report-2017-english.pdf> (2019.01.23.)
- Kenya attack: 21 confirmed dead in DusitD2 hotel siege (2019). 2019.01.16. Forrás: <https://www.bbc.com/news/world-africa-46888682> (2019.01.23.)
- Land invasions in Kenya portend election violence (2017). 2017.02.16. Forrás: <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2017/02/16/land-invasions-in-kenya-portend-election-violence> (2019.01.31.)
- Leaders of Ethiopia, Eritrea sign accord in Saudi Arabia (2018). 2018.09.16. Forrás: https://hiiraan.com/news/4/2018/Sept/160144/leaders_of_ethiopia_eritrea_sign_accord_in_saudi_arabia.aspx (2019.02.01.)
- Mahmood, Omar S. (2016): Does the Islamic State threaten al-Shabaab’s hegemony in Somalia? 2016.11.16. Forrás: <https://issafrica.org/iss-today/does-the-islamic-state-threaten-al-shabaabs-hegemony-in-somalia> (2019.01.23.)
- Marsai Viktor (2014): A 2014-es jubileumi Fragile (Failed) States Index és tanulságai. *Nemzet és Biztonság*, 2014/4. szám, 30-36.
- Marsai Viktor (2017): Régi-új frontvonalak: Etiópia és a szélsőséges iszlamisták, [online], *SVKK Elemzések* 2017/17. Forrás: http://archiv.netk.uni-nke.hu/uploads/media_items/svkk-elemzesek-2017-17-etiofia-es-a-szelsoseges-iszlamistak-marsai-v.original.pdf (2019.01.23.)
- Marsai Viktor (2018): Scramble for the Horn of Africa – Al-Shabaab vs. Islamic State, *CSDS Analysis* 2018/2. Forrás: [https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/CSDS_Analyses_2018_2_Scramble%20for%20the%20Horn%20of%20Africa%20%E2%80%93%20Al-Shabaab%20vs.%20Islamic%20State_\(Marsai%20V.\).pdf](https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/CSDS_Analyses_2018_2_Scramble%20for%20the%20Horn%20of%20Africa%20%E2%80%93%20Al-Shabaab%20vs.%20Islamic%20State_(Marsai%20V.).pdf) (2019.01.23.)

- Marsai Viktor (2018): A radikális iszlamista csoportok Kenyában – az as-Sabáb regionalizációja. *Kültügyi Szemle*, XVII. évf. 1. szám (2018 tavasz), 106-122.
- Marsai Viktor (2020): Etiópia – országismertető I. Dialóg Campus, Budapest.
- Mburu, Nene (2003): Delimitation of The Elastic Ilemi Triangle: Pastoral Conflicts and Official Indifference in the Horn of Africa. *African Studies Quarterly* 6, no. 4, 15-37.
- Mozambique to become a gas supplier to world (2018). 2018.06.27. Forrás: <https://www.ft.com/content/d34685b2-7995-11e8-bc55-50daf11b720d> (2019.01.23.)
- Pásztor Szabolcs (2017): Demográfiai trendek a szubszaharai régióban. In Biedermann Zsuzsanna – Kiss Judit (szerk.): *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 35-56.
- Patey, Luke (2017): A Belated Boom: Uganda, Kenya, South Sudan, and prospects and risks for oil in East Africa. OIES PAPER: WPM 71 2017.05. Forrás: <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2017/05/A-Belated-Boom-Uganda-Kenya-South-Sudan-and-prospects-and-risks-for-oil-in-East-Africa-WPM-71.pdf> (2019.01.23.)
- Power Africa in Ethiopia (2016). 2016.09. Forrás: https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/1860/EthiopiaCountryFactSheet__2016.09%20FINAL_o.pdf (2019.01.24.)
- Refugees and asylum-seekers from South Sudan – Total (2018). 2018.12.31. Forrás: <https://data2.unhcr.org/en/situations/southsudan> (2019.01.24.)
- Saudi, UAE recruiting 1000s of African mercenaries: Report (2018). 2018.04.17. Forrás: <https://www.presstv.com/detail/2018/04/17/558778/saudi-arabia-uae-chad-uganda-yemen-somalia-israel-united-states-mohammed-bin-salman> (2019.01.27.)
- Somalia: Govt readies peacekeeping troops for South Sudan mission (2018). 2018.11.25. Forrás: <https://www.garoweonline.com/en/news/somalia/somalia-govt-readies-peacekeeping-troops-for-south-sudan-mission> (2019.01.24.)
- Somalia no longer a failed state, just a fragile one, says UN, 2015.12.23. Forrás: <https://www.theguardian.com/world/2015/dec/23/somalia-no-longer-a-failed-state-just-a-fragile-one-says-un> (2019.01.21.)
- Somali Pirates Attack For 2nd Time This Year (2019). 2019.01.27. Forrás: https://hiiraan.com/news/4/2018/Oct/160735/somali_pirates_attack_for_2nd_time_this_year.aspx (2019.01.27.)
- Sudan says committed to Yemen military campaign, weeks after signaling doubts (2018). 2018.05.24. Forrás: <https://www.reuters.com/article/us-yemen-security-sudan-saudi/sudan-says-committed-to-yemen-military-campaign-weeks-after-signaling-doubts-idUSKC-N1IP1HO> (2019.01.27.)
- Szilágyi István (2013): *Geopolitika*. Publikon, Pécs.
- Tanzania makes big onshore natural gas discovery – local newspapers (2016). 2016.02.25. Forrás: <https://www.reuters.com/article/tanzania-gas/tanzania-makes-big-onshore-natural-gas-discovery-local-newspapers-idUSL8N16427G> (2019.01.23.)
- Tarrósy István (2011): *Kelet-Afrika a fejlődés útján*. Publikon, Pécs.
- Tarrósy István (2018): Térségi biztonsági kérdések és megoldások az afrikai kontinensen – az Afrikai Unió és a Regionális Gazdasági Közösségek (RECS) biztonsági architektúrája. *Afrika Tanulmányok*, 2018/I-III. szám, 5-30.
- The Grand Ethiopian Renaissance Dam Fact Sheet (2014). 2014.02.24. Forrás: <https://www.internationalrivers.org/resources/the-grand-ethiopian-renaissance-dam-fact-sheet-8213> (2019.01.31.)
- Turkey sets up largest overseas army base in Somalia (2017). 2017.10.01. Forrás: <https://www.aljazeera.com/news/2017/10/turkey-sets-largest-overseas-army-base-somalia-171001073820818.html> (2019.01.27.)
- UAE port deal with Somaliland stirs up trouble in the Horn (2018). 2018.05.18. Forrás: <https://reliefweb.int/report/somalia/uae-port-deal-somaliland-stirs-trouble-horn> (2019.01.31.)

- UAE to give Ethiopia \$3 billion in aid and investments (2018). 2018.06.16. Forrás: <https://af.reuters.com/article/africaTech/idAFKBN1JC07G-OZABS> (2019.02.01.)
- Wasuge, Mahad (2016): Turkey's Assistance Modell in Somalia. Forrás: <http://www.heritageinstitute.org/wp-content/uploads/2016/02/Turkeys-Assistance-Model-in-Somalia-Achieving-Much-With-Little1-1.pdf> (2019.01.31.)
- What has Eritrea got to do with the crisis in Yemen? (2016). Forrás: <https://archiveenglish.thereporterethiopia.com/content/what-has-eritrea-got-do-crisis-yemen> (2019.01.27.)
- Why is UAE building a military base in Somaliland? (2017) 2017.02.22. Forrás: <https://www.bbc.com/news/av/world-africa-39051551/why-is-uac-building-a-military-base-in-somaliland> (2019.01.27.)
- Williams, Paul D. (2018): Fighting for Peace in Somalia. Oxford University Press, Oxford.
- Yemen's war pushing Somali refugees to return home – UN agency (2017). 2017.05.20. Forrás: https://hiiraan.com/news4/2017/May/142226/yemen_s_war_pushing_somali_refugees_to_return_home_%E2%80%93_un_agency.aspx (2019.01.27.)

English Abstract

The beginning of beautiful friendships. The changing borders of the East African Regional Security Complex in the 21st Century.

Nowadays the East African Regional Security Complex (RSC) is going through a radical reshaping: we can observe an increasing interdependency among the countries of the region and the expanding boundaries of the RSC which are deeply affected by the political and security processes of the Arabian Peninsula, North and Southern-East Africa. Although it is too early to declare the birth of a new RSC, it is obvious that the original geographic frameworks of the analysis are not sustainable any more.

A szerzőről

Ph.D., A Nemzeti Közszolgálati Egyetem adjunktusa és a Migrációkutató Intézet vezető kutatója.

About the Author

Ph.D., Assistant Professor,
National University of
Public Service.
Senior Researcher,
Migration Research
Institute, Budapest.

marsaiviktor@yahoo.com

SZOMÁLIA

ÁLLAMI ÖSSZEOMLÁS ÉS KONSZOLIDÁCIÓS KÍSÉRLETEK AFRIKA SZARVÁN

MARSAI VIKTOR – HETTYEY ANDRÁS

Magyar Külügyi Intézet
Hungarian Institute of International Affairs

Szomália kapcsán mindenki hozzászólt a rossz hírekhez. Háború, kalózkodás, merényletek, robbantás, államkudarc, lázadók, iszlamisták, a „Nyugat” csődje – ezek azok a fogalmak, amelyeket a legtöbb esetben ehhez a kelet-afrikai országhoz kapcsolnak.

De melyek azok az okok, amelyek ide vezettek, és hogyan élnek az emberek Afrika Szarván? Két fiatal kutató, Marsai Viktor és Hettyey András ezekre a kérdésekre igyekeznek választ találni ebben a kötetben. A könyv elsősorban a közelmúltra fókuszál, arra az 1991 óta eltelt mintegy húsz esztendőre, amelynek során Szomáliában nem létezett hatékony központi kormányzat. Az államkudarc éveiben politikusok mellett (és gyakran helyett) hadurak, lázadók, kalózkodók, mérsékelt iszlamisták és radikális terroristák vették át a főszerepet, de az események háttérében felsejlenek a saját érdekeik mentén politizáló környező országok, a sokáig elhibázott stratégiát követő Amerikai Egyesült Államok, az Európai Unió, és a jó szándékú, de hatástalan ENSZ is. A kötet a nehézségek ellenére óvatosan optimista az utóbbi két év fejleményeit látva, különösen az új szomáliai kormánnyal kapcsolatban, amelynek jó esélye van a tragikus sorsú ország stabilizálására.

A kötet célja, hogy a magyar olvasó egy olyan tudományos igényű ismeretterjesztő munkát kapjon a kezébe, amelynek segítségével egy átfogóbb, teljesebb képet kaphat az Afrika Szarván zajló eseményekről.

A „NÉGER ZENE” FÖLDRAJZÁBÓL

BLUES, MINT NÉPI KULTÚRA-ÖRÖKSÉG

A. GERGELY ANDRÁS

Éppen ötvenöt esztendeje, hogy New Yorkban megjelent egy kormeghatározóan őszinte és a zenei szubkultúrák földrajzát mintegy újraíró esszékötet, avagy tán inkább hiánypótló monográfia, mely nemcsak akkor és ott, hanem magyar megjelenése óta nálunk is valódi könyvsikerként elhíresült: LeRoi Jones *A blues népe. Néger zene a fehér Amerikában* című kötete volt ez, mely mint a kortárs zenetörténeti forráselemzés számára egyedülállóan hiteles szakmunka kapott értéket, s melyben LeRoi Jones maga is néger szerzőként a saját társadalmi kultúra szociológiai, kultúratörténeti, intézményi és stílustörténeti áttekintését kínálja. A kötet első olvasatában az újszerűség szempontja, a címbe emelt „néger zene” (az angolban persze a „negro music” a „white America” számunkra kevésbé kihallható drasztikus kontrasztjaként) fura csengése megmaradt olvasmány-értékű elemként a hetvenes években, no meg a munkadal, a gospel, a blues ellenkultúrás, világnézeti és tradícióformálóan életképes funkciójáról bemutatott történetiség, mely hozzájárulhatott a feketék amerikai rabszolgasorsának elvitatásához, a marginalizált életmód értékes kiegészüléséhez, a városi piacra kerülés szórakoztató-ipari jelentőségéhez, valamint a fehér jazz és a „fehérített” fekete zene legitimitásához előbb, majd sodró sikeréhez a későbbiekben.

Egy második, mondhatnám értőbb és elemzőbb újraolvasatban, ma már sokkal hangsúlyosabban felfénylik, hogy Jones monográfiája legalább annyira írói mű, kortörténeti esszeregény, mint zenei monográfia, és történetiségében a fekete zene gyökereinek alapos morfológiai foglalatosa, a saját társadalmában kutató, megérteni és feltárni igyekvő szerző zenébe táplált lelkesége, a túlélési ösztönt és komplexitást elemző-értékelő kutatói attitűd együttesen van jelen. Könyvének szereplői nemcsak az Afrikából elhurcolt és rabszolgává tett népek zenei életét, hagyománykövetését, alkalmazkodását és örökségvédelmét szólaltatják meg saját szavaikkal, de még inkább így tesznek zenéjükkel. Jones az ő lelkeségük, emlékezetük felől nézve beszél el a rabszolga-lét adottságait, a kiszolgáltatottság és margóra vetettség képtelenségeit, milliókra kiható lehetetlenségeit, de ebben a kutatási témakörben halad végig a spirituálé, a blues, a jazz-műfajok, a boogie-woogie, a ragtime, a dixieland, a soul, a swing, a bebop, a rhythm and blues és a rock and roll ki- vagy átalakulásának kanyargós történetén is. A monográfia esszé-értéke, forrásokra is épülő, de alapvetően „akusztikai” és szcenikai megközelítési módja, a feltárás személyessége, s főként a széttagolt

Leroi Jones

A blues népe

Néger zene a fehér Amerikában

Európa Könyvkiadó, 2007. Modern Könyvtár 185.,
Budapest, 300 oldal

csoportközösségeket összefogó zenei identitás-keresés elméleti megformálása példázatosan hitelessé teszi e munkát. Persze, maga a társadalomtörténeti folyamat teli-s-teli családi és egzisztenciális drámákkal, a fekete kultúra kudarcos kitöréseivel, a legitimációs kísérletekkel, a konfrontatív életvitellel, a fehér (faji) erőszakkal, a gyalázatos megkülönböztetéssel is, de valahol a kötet mélyén mindig ismét fölvirul az esélye az identitás megőrzésének, a fekete közösség alkalmazkodni-képességének, a megélhetést akadályozó társadalmi környezeti hatásoknak, s az ezekkel kitartóan szembemenő életképességnek is. Ahogy a túlélésért, a mentális egyensúlyért, a zárt közösség infernalis élethelyzetéért, a perspektívátlan jövőkép meghaladásáért küzdenek egyének és csoportok, hangnemek és hangszerek, családok és stílusok, korszakok és irányzatok, az legalább annyira árnyalt és terjedelmesen szép, mint bármely nagy kontinens zenei életének történeti fölledése. A fehér ember számára csupán vagy kétszáz év múlva fölfogható, elsajátítható, sikerre vihető műfajok, a szubkultúra szereplői által kialakított zenei nyelv megtanulása, a versengő piaci feltételek közötti elismerése éppoly izgalmas ebben a kultúraátvételi és örökségesítési folyamatban, mind az andalúz gitármuzsika stílusrétegeinek, a románcigány bulizene, az europaizált country, a világzenébe illeszkedő szitár vagy tabla tónusainak társadalmi és kultúratörténeti keretek között látása, sőt hangzó tapasztalása más esetekben vagy épp az amerikai akusztikumban... S ami párhuzam mindezek között is: az ősök hozta, a következő generációk majdnem feledte, s a későbbiek újra-fölfedezte kulturális örökség mintegy ciklikusan új-meg-új időszakokat, stílusfordulókat, kudarcokat és sikereket ír le, önmagához képest is változóan, s környezetébe vetítve is folytonos átalakulásban. Ehhez visszatekinteni volt indulásom célja ebben a retro-cikkben, avagy talán hangsúlykereső eligazodásban.

A blues talán nemcsak „lehangolt”, nemcsak „keserű”, de zenei kultúrákat tekintve is alárendelt és kisebbségi. Aki pedig a fekete blues nagy fehér országába utazik az afrikai földművelő kultúrákból, a magányos úton-létben a végtelen semmi,

helyenként az unalmas félsz, de csak ritkán a kéklő lebegés élménye veszi körül, ráadásul a tiltások, a megalázás, a rabszolgaság számos formája is. Kisebbségisége még tömeges behurcoltatása után is állandósul, sőt letelepedése és honosítása után is: kisebbségi nyelvét nem ismerik, rítusait nem tisztelik, dobzenéjét betiltják, vallását büntetik. Dallamait és énekeit a nem „kellőképpen” diakronikus európai skálák alapján hamisnak, logikátlanak értékelik, egész ritmikai és tonális attitűdjét a lázadás hangnemére fordítják le. Eredendő „vadsága” idővel divattá szelidül (például a charleston eredete az ashanti vidék egyik táncából fakad), ám nem lévén európai értelemben keresztények, „loá”-ik, isteneik és hitviláguk konfrontációba került, átalakulásra kényszerült az amerikai mixitás jegyében, munkadalaik már részben amerikai litániák lettek, átmeneti elhalás lett sorsuk. E 18-19. századi hanyatlásban az etnomuzikológia egyúttal az identitás romlását is meglátja, de a zenei örökség „ébredésének”, a 20. század elejének időszakában már éppen a revitalizációt nevezi meg terjedő folyamatként, majd a kreol zenekarok, a városi kultúrába bekerülő hangszerek és tonális megoldások (temetési zene, marching band-es, „rezesbandás” vagy mulatói változatok) szélesebb körű sikert predesztináltak. Jones ebből megannyi változatot fölmutat. S ebben – ha nem is példa nélküli, de iskolateremtő maradt.

Maradt, még akkor is, ha az amerikai zeneélet-zeneoktatás-zenekritika hosszú ideig tartó és következetes ellenállást tanúsított a fekete zenei alapok ekkénti értelmezésének. Persze, nem minden nép számára adatik, hogy a jazz történetéről Bartók Béla, Pernye András, Gonda János írjon történeti szakkönyvet méltó kevesek számára, vagy hogy ez egyáltalán „érdeklődési piacra” kerülhessen, fogékonyságra találjon, de Jones esetében mindez könnyebb volt, hisz a divatok és teóriák széles piaca szinte minden elbírt, a multikulturalitásra hangolt társadalom pedig mindig lehetett részben önsajnáló (fekete kultúra, marginalizáltak, zenei alternatívok), részben önmegismerő, gyökereit kereső és elődeinek hagyatékát idővel már megbecsülő vagy újrafelfedező is. Nálunk ilyesfajta világképek létét, korszakait, a zenei műfajok társadalomtörténetét viszonylag kevesen kutatták/kutatják Magyarországon vagy kelet-európai tájakon. Még ha létezett is a klasszikus Mozart-, Bach-, Beethoven-monográfiák, európai és szakrális zenetörténet mellett a zenefilozófia esélyeit euro-amerikai terepismerettel latolgató Theodor Wiesengrund Adorno egy-egy tanulmány-részlete, mely a jazz felé is kitekintett, de talán jelzi az afrikai zenei műfajok ismeretlensége, a hangszerek hiánya is, mennyire hiányzott a széles társadalomtörténeti színtér-bemutatása a blues forrásvidékének, eredetföldrajzának historikumát illetően. A blues és a country korunkbeli újabb irányzatai, s visszatekintve már hagyományai is részint megmaradnak a lexikai szintéren, részint a hiánypótló munkák is mostanság kezdenek csak megjelenni (lásd a 2017-ben kiadott első hazai blues-monográfiát).¹

Akár Gonda vagy Pernye jazz-monográfiái, részben Jones könyve is jól mutatja, hogy talán egyetlen zenei műfaj, egyetlen hangszertípus, egyetlen korszak, vagy olykor egyetlen hang sincs soha a maga aurája és befogadó környezete nélkül – s mindez csak akkor válik első pillantásra is világossá, amikor sikeredik valakinek

arra is figyelemmel lenni: miért és hogyan érdemes a mindenkori társas lét, közösségi atmoszféra, életvitel és „hangrend” megjelenítésével valamely (egykoron „kisebbségi”) zene és társadalmi környezete alapkérdéseit körüljárni, ezt pedig társadalomtörténeti tájakon illendőképpen elhelyezni. Az tehát, hogy „hiánypótló” a Jones-kötet, talán csak kereskedelmi reklámkifejezés lehetne a könyv körül, de ennél sokkal fontosabb, amit a műfaj történet, a társadalmi befogadás, a kultusz- és kor-formáló közösségi háttér megjelenítésével kínál. Mert sokfélét kínál, könnyedén lapozható, sokfelé mutató, mégis egy irányba rendezett: a kötet utószavát komponáló Pernye András is hangsúlyosam emeli ki, hogy a sokféle irányzat, értelmezés, piaci siker vagy érvényesülés alkotó személyiségeinek etnohistóriája is fölveti az alapvető kontraszt jelentőségének korabeli reflexióját, vagyis azt, „vajon a jazz nem Amerika *ellen* keletkezett?” (298. old.). S válasza részben jóváhagyó is – túl azon, hogy a zeneelmélet, a kompozicionális módszertani okfejtés és ennek Jones-ra vonatkoztatott részeiben a kritikai aspektus méltánylandó ellentézeit is megfogalmazza, amivel láttatja a blues-kötet korabeli kontextusait is: Jones költő, drámaíró, filozófus, esszéista is, nem mellesleg azonban a Black Power hatalomkritikai mozgalomnak egyik vezéregyénisége, aki Martin Luther King halálával a békés integráció egyik kulcsmomentumát látta sírba fektetni, vagyis az afrikai kultúra importjából amerikai népzenevé változtatás ellen fogalmazta meg a nemzeti öntudat feketékre érvényes mozgósítási programját is. „...Fel akarjuk világosítani őket, hogy a néger nem akármilyen amerikai, hanem egy bizonyos meghatározott fajhoz és meghatározott kultúrkörhöz tartozik...” (u.o. 296.).

Jones-nak nem igazi célja, hogy szabványos bevezetőben valamiféle „a zene mint politika” tónust adjon művének, de elszánt szándéka, hogy elméleti kísérletként minősítse munkáját, melyben a kérdés több, mint a válasz, a kereteket pedig csak másodlagosan szabja önmaga, ennek kultúra-földrajzi körvonalait már magában a századfordulós Amerika néger zenéjét megelőző korszak, a 17–19. század időszakának műfajhistóriája is meghatározza, s ebben a történeti forráskritika, a zenei piac reflektív szférája, a hanglemezipar üzletképessége, a rádiók és éttermek rugalmas alkalmazkodása éppúgy méltó helyet kap, mint a jelesebb pionírok, első dizzők, későbbi világsztárok és támogatóik ranghelyzetének elemzése. Esszé-értékű megközelítésében „a néger mint rabszolga és a néger mint amerikai” alapkülönbségeiben leli meg kiindulópontjait, hogy az állampolgárságig, az egyenjogúságig, a megkülönböztetések elleni tiltakozásokig vezető út nemcsak szociopolitikai, de zenei nyelvi és stílári adaptációs fortélyait is ismertethesse. De nem kell higgyük, hogy itt a mozgalom, vagy az identitás-keresés és a konstruált hagyomány lesz végül meghatározóvá...! Jones számára (lévén igazán beavatott amerikai esszéíró) a piaci-termelési mutatók éppúgy forrás-értékűek, mint a zárványokban, falvak szélein, nyomornegyedekben élő feketék lépcsőházi vagy utcai produkciói, szociológiai vagy demográfiai, településtörténeti vagy lokális statisztikai mutatói, a személyes források hitele, a közérthető nyelvi-történeti-zenei műfajmeghatározók, a legmutatósabb alkotók Bessie Smith-től Fats Dominóig, B.B. Kingtől, Ella Fitzgeraldtól, Louis Armstrongon és Duke Ellingtonon át mindenki másig, aki a fekete zenét szolgálta.

Nem valamely zenét, hanem „A” muzsikát. A szenvedélyeset, az édeset, a szikrázót, a harsányt, a keserűt és a reflektorfénybe iktatottat, a fekete bakeliten pörgőt és a kocsmait, a rádiófelvételeket és fesztiválokat, az alkalmi bandákat ugyanúgy, mint utazó világsztárokat a nemzetközi blues-életben vagy az amerikai külvárosi kocsmákban.

Lehessek őszinte: Jones munkájának kritikai értékelésére, különösen a megjelenése óta eltelt félszáz esztendő társadalom- és értelmezéstörténeti, kultúra- és politikaelméleti aspektusait mind-mind figyelembe véve nemhogy egy recenziós rovatban, de még hosszabb tanulmányban sem tudnék kellő figyelmet fordítani, vagy abból kellő mélységet föltárni. Ehhez a háromszáz oldalas kötet mondjuk negyven oldalnyi átelemzése lenne szükséges... Olyan kérdéseké például nehezen illenének ide, mint hogy a zenei és történeti-antropológiai, szociálpszichológiai vagy politológiai nézőpontok hogyan változnak meg az 1619 utáni amerikai fekete-importhoz kezdeteitől az USA egyes vidékein letelepített különböző afrikai népek, törzsek saját kultúrája, zenéje, világmérete, vallása, gazdasági adaptációs képessége és mindezek egyes korszakainak eltérései, vagy a nyelvek és az asszimiláció viszonyában hangsúlyt kapott tonális adottságok (szudáni, bantu, berber, kushita, kopt, kongói, szenegáli és más törzsek kommunikációs gyakorlata szerint roppant eltérő) orális hagyomány-különbségek szerint, a szólóénekes és a refrén, a közös dal vagy a rímhasználatok funkciója, az igazgatási és jogi kerettörvények eltérő mivolta a migránsok körül, az agrár- vagy ipari övezetek megnyílása és fejlesztése a fekete lakosságra épített munkakultúrákban, a nyelvi-kommunikációs rutinok és az angol nyelvi megfeleltetés differenciái, stb. Itt most ezek részletezése helyett fontosabb egyfelől Jones aspektusának hangsúlya az afrikai gyökerekre épülő, azokból kihajtó-kivirágzó, valamint azokhoz visszanyúlóan újraéledő kulturális adaptációra, tehát maga az örökségésítési eljárás módjában testet öltő kultúraátvétel, de nem kevésbé a „blues mint politika” lehetséges szempontja befogadására, „honosítására”.

Jones-nak nem igazi célja, hogy szabványos bevezetőben valamiféle „a zene mint politika” tónust adjon művének, de elszánt szándéka, hogy elméleti kísérletként minősítse munkáját, melyben a kérdés több, mint a válasz, a kereteket pedig csak másodlagosan szabja önmaga, ennek kultúra-földrajzi körvonalait már magában a századfordulás Amerika néger zenéjét megelőző korszak, a 17-19. század időszakának műfajhistóriája is meghatározza [..]

A háttérhez mindenesetre értsük hozzá, vagy legalább vegyük számításba: a huszadik század európai zenei irányzatainak megannyi törekvése fordult el a klasszikus-romantikus tonális zenétől, némelyik egyenesen föl is számolta a korstílus fogalmát, s vagy újat teremtett (impressziókra építve mint Debussy vagy Ducas, expressziókra mint Berg vagy Schönberg), de számosan voltak, akik kitartó érdeklődése a műfajközi árnyalatokban is megjelent, magába olvasztva a népzene, a romantikus beszédmód XX. századra már megritkuló, de tovább-narrálható anyagát (mondjuk Stravinsky, Prokofjev, de Falla, Kodály és Bartók „primitív” zenékkel kialakított belátásait). Viszont ahogyan akkor a modernista művészeti törekvések mintegy ráébredtek a „primitivizmus”, az autentikus zenék polifóniájára, úgy ébredt tisztelet a népzene tágabb körébe tartozó jazz akusztikai szférája iránt is. Kifejezetten errefelé Sztravinszkij és Bartók fordult anno, s részben talán Gershwin, de követőik nyomán már sokasodik a nevek skálája, a kompozíciós nyelvek „nyelvtana” és kommunikációs tartománya is helyet kér/kap a műtörténetben. Ezt a szférát, s ennek is főleg nem az operai daltörténetbe (pl. West Side Story), hanem a marginalitások, szubkultúrák populáris világába illeszkedő ágazatait üli meg a jazz, s válik nagyjából egészen a hatvanas évekig az amerikai feketék improvizatív felhangoltságával kiteljesedő műnemévé. A Szerző kulcskérdése: a lényegében írástudatlan louisianai feketék szórakoztató műfajának, a „jazz-korszak” alkohiltalalommal, otthontalansággal, deklasszáldottsággal, társadalmi fölemelkedési perspektíva nélküli létformákban megvalósuló egész légkörében mi lehetett az a teremtő erő, kreatív és mindegyre erősödő tömeghatás, mely a vidéki bohóckodások, énekes játékosok, majd a fekete dívák, bordélyházak, később lemezkészítéshez jutó muzsikusként térnyerésének magyarázatával szolgál. A klasszikus blues-tól a country-n át, a „piszkos bandáktól” a „fehér blues” térhódításáig, a fekete zene napjainkig is mindegyre gyarapodó változatainak historikumát úgy tekinti át, hogy az a kötet számos pontján a lehetséges összes előadóval, hangszer-történettel, lemezkiadással, fúziókkal és önállósulásokkal, műfaji specifikumokkal és intézménytörténettel, karrierekkel és kudarcokkal ékesen tárul föl mint „néger zene”.

A kötet társadalomtörténeti értelemben is gazdag forrásanyag. A szerző sok évnyi tapasztalati, szakirodalmi kutatási háttere áll a kötet mögött, s a tudatos komponálás és a személyes interpretálás éppoly narratív históriává teszi munkáját, mint amit amúgy bármely történeti forrásanyagtól elvárnánk. Könyve textusában – talán már első történeti utalásaitól – egyre érzékelhetőbben megfogalmazza azt a cáfolatot, mely a közgondolkodásban a „blues” mint „kesergő” tónusához kapcsolódik. Leírásaiban természetesen a legkevésbé sem hallgatja el, hogy a nem kevés okkal panaszkodó énekesek, gitáros dalnokok, műfajteremtő improvizátorok sok-sok nemzedéke interpretálja az amerikai feketék szociális nyomorát, a munkahelyvesztést, éhezést, nyomorúságot, kényszerű migrációt, megaláztatást és reménytelenséget – de végül is azt az életlélményt ugyancsak, hogy mindez dalban elbeszélhető, hogy mindegyik nemcsak a kortárs és nemcsak a vidéki fekete, hanem a nagyvárosi fehér is érzelmi válasszal tekint, sőt részt vesz, alkotó-társá érik, ablakot és piacot nyit, megélhetést biztosít, követ és megtisztel, elismer és felnőni próbál hozzá.

Jones könyve már címlapján e szavakkal körvonalazza vállalását: „Elképzelhetőnek tartom, hogy földrázolunk egy diagramot, amelyen a négerség társadalmi történetének egyes mozzanatait a néger zene példái jellemeznék...”. Valóban, az 1894-ben megalkotott szegregációs törvény, mely a kreolokat is sújtotta, a megkülönböztető törvények dacára formálták a kisebbségi, tájegységi, kapcsolathálózati és kultuszképző relációkat. Ám a blues-históriát bejárja a kezdet és a végkifejlet, a származás és a változás, a végtelen számú verziókra ágazódás, a társulás és együttlét, az alkotás és az elismerés alaptónusa. Hát épp a blues..., ha bármi korszakosát vágyott volna az elmúlt kétszáz év történetében..., pont erre a beteljesülő kiteljesedésre vágyhatott, ami a megjelenítésben tökéletesen független az alkotni, élni, érezni zenében is kész, vagy elsősorban abban kiteljesedő zenekari-előadói kultúra saját, intim, kisebbségi, szubkulturális világától. Aki e műfaj szinte bármely porondján, akármilyen földrajzi színterén jelen lehet, az egy másik világban él, s mindentől függetlenedhet, ha élheti alkotói pályáját, kezébe veheti hangszerét, megszólaltathatja énekhangját. Nem összegzés, nem végkifejlet, s nem történeti háttéranyag tudományosan definiált büvköre, de alapértelmenben meghatározó, amit a Willie Dixon fogalmazott meg: „*A blues a gyökér, a többi zene pedig a gyümölcs*”. Amit pedig a zene „gyökereinél”, a hang, a hangzás, a ritmus, a légkör akusztikai üzeneténél bárki többre tart, azt talán éppen ilyen monográfiában rögzítheti...

Megkapta, elérte Jones a hatást, melyet az amerikai fekete muzsika fölértékelésével elérhetett, s leginkább épp e monográfiával. De hogy mindaz, ami e históriában rejlik, monografikus igényt támasszon..., nos, éppen ahhoz kellett olyanoknak lennie, ami változásaiban is túlél, formálódásaiban is gazdagít, élményvilágában is harsányan épít, serkent, méltóságra emel. A gyökerek tova-áradása, s a végtelen gyümölcs-szüret már ennek is csak része, és folytatólagos következménye magának a blues-nak is... Márpedig épp ezt az érzület-fizikát, közvetítés-lélektant, életmód-tanítást hordozza az a személyiség és törekvés is, mely hasonlóképpen világos cáfolata a világ sorsa mindig is rosszra fordulásának – de egyúttal annak is, hogy a rossz nemcsak kívülről, a fenyegető világból jön, nemcsak valami szörnyű krokodilja a lehetséges létezésnek, hanem éppúgy függ a mentális, morális, habituális vállalástól, a belső világok lehetséges áthatásától is. S a néger zene a fehér Amerikában épp ezt az importált kultúra által, a gyarmatosítókat a hozott kultúra révén átható effektusokkal, tónusokkal lehetett az, amivé vált... – s ugyan már csak részben az, ami volt, de annak megújított mása és példás kiterjeszkedése mindenképpen. Világkép, mely nemcsak zene, nemcsak panasz, nemcsak állapot, hanem korszak és újféle térrajz is. A kultúrákövetítés új földrajzi komponense, folyamata, s kölcsönhatások terepe egyszerre. ☀

Jegyzet

- 1 Kovács József: *A blues története a kezdetektől napjainkig*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2017., 592 oldal

AFROTOPIA – AFRIKA HELYE ÉS LEHETSÉGES INTEGRÁCIÓJA EGY ÚJ VILÁGRENDEN

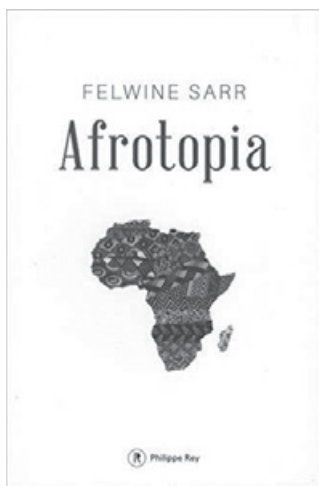
BENKES MIHÁLY

A kötet szerzője az afrikai új generációs gondolkodók egyik elismert alakja.¹ Egyetemi oktatói munkája mellett sikeres írói és tudományszervezői tevékenységet folytat Szenegálban. 2016 tavaszán publikált esszékötetével, amelynek címe a szerző újító szellemiségét hirdeti, egy csapásra felkeltette az Afrika-kutatásban érdekelt és járatos aktorok érdeklődését. A francia politikai körök és médiák élénk reagálásai jelezték, hogy Sarr új hangot ütött meg Afrika és a Világ viszonyát érintő polémiában.²

Az „afrotopia” fogalomhasználattal egy „aktív utópia-terv” alapját vetette meg, kritikai vizsgálat tárgyává téve a kontinens szakadatlan válságainak és fejlődési deficitjeinek indikátorait és környezetét. A kontinens egészén tapasztalható kaotikus viszonyok arra késztették, hogy széleskörű, mélyreható feltáró munka révén lehetséges kiutat vázoljon fel Afrika jövőbeli valós integrációja céljából egy kialakuló új világrendben.

Teóriájának hipotézise, hogy az afrikai népek túlélésének elkerülhetetlen módja a napjainkban zajló univerzális, ún. *intelligens* forradalomban való részesedés biztosítása anélkül, hogy az afrikai kulturális sokféleség valamiféle uniformizmusba torkollana. Számot vetve a kontinens etnikai sokféleségével, az afrikaiak jórészenek halmozott hátrányaival, az oktrojált állami-intézményi viszonyok képlékenységgel, számos pesszimizmusra okot adó egymás közötti és önpusztító konfliktusossággal, a hagyományos nyugati intelligencia hegemoniája jegyében keletkezett elidegenítő hatásaival, a berendezkedési viszonyok felváltását szorgalmazza.³ Törekvését a kortárs új hullámos afrikai értelmiségiek útkeresésével összhangban tudományközi elemző szellemi műhely életrehívásával alapozta meg.⁴

A nyugati posztmodern irányzat alkotóinak gondolatiságával rokon nézeteket valló progresszista afrikai elitek hangadójaként egy olyan politikai modernitás megvalósítási módját körvonalazza, amelyben az *endogén dinamika* a prekoloniális korhoz köthető kreatív képességek felerősítésével párosul, s amely „az emberi méltóság és szabadság egyetemes követelményeivel megegyezik”.⁵ Az univerzalizmus és a „dekoloniális gondolat” számára együttható kibontakozási, fejlődési potenciált képez. Az aktív utópia-program a haladás univerzális újragondolásának szükségyszerűségét sürgeti, olyan Afrikát vizionál és tervez, amely az emberiség új pályára állításában autentikus szerepre tesz szert. Filozófiai magaslatokig emeli

Felwine Sarr

Afrotopia. Reinventer l'Afrique.

(Éd. Philippe Rey),

2016, French and European Publications Inc., pp. 157.

mondanivalóját, amikor azt a dilemmát érinti, hogyan lehet az eltérő tendenciák közötti antagonizmust feloldani, s helyébe olyan *univerzalizmust* építeni, amelyben a különféleségek gazdagsága, együttélése létezik.⁶

A *realizmus* avagy *liberalizmus-idealizmus* konkurencia-küzdelmében az utóbit részesíti előnyben. Alaptéziseit egy-egy gondolati egységbe foglalva polémikus felfogásban taglalja:

- A *Szemben az árral* c. esszéje⁷ a teljes körű intellektuális szuverenitás elérhetőségének legfőbb akadályát a nyugati növekedés-központú evolucionalista, illetve a keresztény eszkatológikus uniformizáló kritériumok követésében jelöli meg. A nyugati minta utánzása a szerző szerint az afrikai társadalmakban egyensúlytalanságot, értékvesztést kelt, amit a különféle rendszerek közötti kapcsolatok újragondolása révén, az ún. ár-apály szindróma okainak felülvizsgálata és eliminálása során lehet visszájára fordítani.
- A *modernitás tétele* c. esszéiben⁸ a hagyomány és modernség dilemmáját elemzi. Sarr álláspontja egyértelműen elutasító a megvalósult, „félresiklott” modernitással szemben, amely „nyomort” és „elhagyatottságot” okozott Afrikában. Mégsem a sokszínű tradíciókhoz való kritikátlan visszatérés híve, minthogy azok többségükben elavult formák, s már nem működnek jól. Az eredetiségben megfogyatkozott afrikai tradíciók tekintetében is az újraértelmezést sürgeti, vallva, hogy az afrikai társadalmak szociotörténeti, politikai dinamikája kötelezővé teszi egy afrikai modernitásról szóló diskurzus lefolytatását. Rávilágít arra, hogy az afrikai modernitás – megfelelően az afrikai viszonyok sokféleségének – napjaink változó környezetében jelenlévő különféle megtermékenyítő, pszichológiai-történeti ellentmondásos tendenciák terméke lehet. Felfogása szerint az autentikus afrikai modernitás a közösségi és egyéni, az anyagi és spirituális egyensúlyi viszonyok közepette, valódi demokratikus kultúra kimunkálásával, az autonómiák széleskörű kibontakoztatásával teremthető meg.

- Az afrotopia az afrikai gazdaság kérdéskörét is a kultúra szerves részeként tételezi.⁹ Kultúra és gazdaság kölcsönhatásait és interakcióját egyaránt döntőnek tekinti a közösségi és egyéni cselekedetekben. Érvélese során számos nemzetközi tudományos értekezést interpretál. A létező gazdasági rendszerek terén tapasztalható konfúzió eredőinek feltárása révén a gazdasági szféra különféle kompartmentjei tekintetében időszerű ajánlásokat fogalmaz meg. Kifejti, hogy a kontinens egészének az adottságokhoz képest elmaradó gazdasági eredményességéért a külföldi ágensek felelőssége ugyan elvülhetetlen, de egyértelműen elmarasztalja az új független afrikai államok vezetőit és egymást követő kormányait is Afrika fejlődési deficitessége miatt. Felrója, hogy a függetlenségi korszak elmúlt évtizedeiben az afrikai vezetők többsége rossz politikai és gazdasági teljesítményt nyújtott, s hogy az afrikai népek minden téren érvényesülő függésben tartásának rendszerei, az ún. elitek nepotizmusa ugyancsak rendkívüli módon akadályozták a kontinens népeinek fejlődését.

Sarr nem lázad, hanem tudományos vértettséggel következetesen tárja fel a kontinens válságát, annak a külvilághoz, illetve az Afrika-közi, regionális és lokális viszonyaihoz köthető motívumait. Azt a modus vivendit keresi, amely a túlzó pesszimizmus és a túlfűtött optimizmus kockázatait kizárva új, kölcsönösen megtermékenyítő korszakos fejlődésnek nyithat utat Afrika és a Világ kontextusában. Nyíltan az ún. alternatív modernitások képviselőinek vezérelvét követi, miszerint az eltérő civilizációs körök időben és térben zajló közeledése folyamán a modernizálódás szelektív befogadása teremthet békés prosperitást a világban.

Utópia-felfogása mindenekelőtt az *emberiség egészének edukációjában* a „tisztességesebb”, „tudományosabb” és „egyensúlyra törekvő közösségibb” argumentumok érvényesítését tételezi. Nem hagy kétséget afelől, hogy a nemzetközi aktorok, a hangadó elitek mind szélesebb körének tudatára kell ébredniük Afrika növekvő geopolitikai-geostratégiai jelentőségére, mely jelenleg a mérhetetlen kiaknázható erőforrások és a leküzdendő súlyos terhek és biztonsági anomáliák elegyes formájában manifesztálódik.

Az afrikaiakhoz azt a kihívást intézi, hogy fogalmazzák újra szerepüket önmaguk és az emberiség számára kimunkált terv keretében. E halaszthatatlan történelmi fordulat megalapozását szolgálta a *Les Ateliers de la Pensée* iniciatíva alatt létrehívott szellemi műhely, amelynek 2016. őszi találkozóján elhangzott interdiszciplináris előadások a megújulás szükségszerűségét reprezentálták. A kontinensről és az afrikai diaszporából összegyűlt résztvevők polemikus, kritikai esettanulmányai arról tanúskodnak, hogy az egyetemes fejlődésre nyitottan, de következetesen kritikusan, egyben autonóm módon kell reagálniuk az afrikai eliteknek és népeknek.¹⁰

A szerző kötetének befejező eszmefuttatásaival mintegy axiómaként rögzíti, hogy „egy civilizáció intelligenciája a komplementer világok szintézisének létrehozatalára fordított kapacitásában rejlik”. Nyomatékosítja, hogy egy civilizáció nemcsak technikai és anyagi alapokon fejlődik, hanem morális és esztétikai értékek által is. Ezt a megújulást egyetemlegesen, kiváltképpen Afrika vonatkozásában nem

feltétlenül a XIX. századi nemzeti keretek közt, egy területhez, egy etnikumhoz vagy rassz-alapú identitáshoz kötötten tartja megvalósíthatónak. Látva, hogy a kontinens helyzetéről folytatott diskurzust napjainkban egyidejűleg a reménytelenség és az eufória jellemzi, radikális változást vár mind Afrika, mind a planéta sokszínű népességétől. Sarr következetesen azt az álláspontot képviseli, hogy semmilyen jövőkép nem képzelhető el az afrikaiak önálló, öntudatos, cselekvő részvétele nélkül.

Az új generációs afrikai értelmiségiek publikációi sorában Felwine Sarr „afrotopiája” felerősíti azt a késztetést, hogy a „fekete földrész” tartós válságát a világ biztonságát súlyosan veszélyeztető jelenségként tudatosítsuk, amely a nemzetközi társadalom minden szereplőjétől innovációt, megkülönböztetett Afrika-politikát követel. Írása utolsó mondatában egy „spirituális forradalom” kibontakoztatását és véghezvitelét sürgeti, amelynek folyamán Afrika mintegy „a világ spirituális tüdejeként” működik.¹¹

A szerző által elének tárt aktív utópia-terv meggyőző üzenete ellenére nyitott kérdés marad, hogy az óhajtott történelmi léptékű paradigmaváltásra megérett-e az emberiség, a nemzetközi társadalom valamennyi szereplője, így a sokszínű Afrika is. Mégis, az „afrotopia” szellemisége e publikáció folytán megkerülhetetlen a nemzetközi viszonyok újragondolása tekintetében. Sarr műve egyúttal különös felelősséget ró az afrikanisztika művelőire, hogy az uralkodó gazdasági, politikai és intézményi korlátokon felülemelkedve folytassák kutatásaikat. ☀

Jegyzetek

- 1 1972-ben született Szenegálban. Író és egyetemi oktató a Gaston Berger de Saint-Louis-du-Sénégal Egyetemen.
- 2 Lásd <http://www.lemonde.fr/afrique/article/2015/08/10> és <http://www.lemonde.fr/afrique/article/2016/03/29>
- 3 Ld. a *La révolution sera intelligente* c. esszét, 99-109. o.
- 4 Ld. *Laboratoire d'analyse pluridisciplinaire des dynamiques des sociétés africaines et de la diaspora* (Laspad)
- 5 Ld. 131. o.
- 6 Ld. 111-131. o.
- 7 *Contra la marée*, 17-28. o.
- 8 *La proposition de la modernité*, 29-46. o.
- 9 *La question de l'économie*, 47-88. o.
- 10 Ld. *Écrire l'Afrique-Monde* sous la direction de Achille Mbembe et Felwine Sarr. Dakar: Philippe Rey/Jimsaan, 2017. pp. 397.
- 11 Ld. F. Sarr, *Afrotopia*, i.m. 155. o.

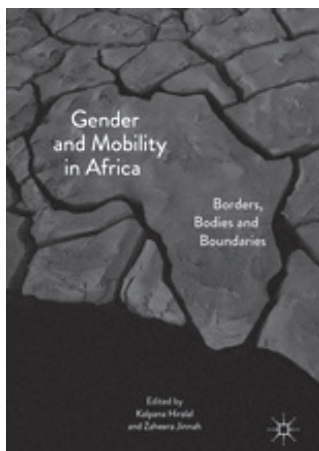
GENDERKÉRDÉSEK ÉS MOBILITÁS AFRIKÁBAN

FÖLDVÁRY BERNADETT

A két dél-afrikai kutató által szerkesztett tanulmánykötet az afrikai kontinensen belüli, illetve az oda irányuló, valamint onnan induló migráció kérdéskörét járja körbe kifejezetten a nők szemszögéből. A kötet ezzel a megközelítéssel eleve újszerű kontextusba helyezi a vándorlást, és ezen újszerűségéből fakadóan igyekszik minél komplexebb képet adni Afrika migrációs helyzetéről, így nem csupán a jelenlegi, aktuális helyzetet elemzi, hanem történeti kitekintést is ad mindvégig a célcsoportra fókuszálva. Ez adja gyakorlatilag a kötet keretszerkezetét, a koloniális időszak jellemzőivel indítva és zárásképp a jövőbeni lehetséges kutatási irányokat taglalva valóban keretbe foglalja a jelen kihívásait vizsgáló tanulmányokat. A kötetben ismertetett kutatások részben a Dél-afrikai Nemzeti Kutatási Alap támogatásával valósultak meg, ez pedig valamelyest magyarázatot ad arra, hogy a komplexitásra törekvés mellett miért kapott nagyobb hangsúlyt Afrika ezen déli régiója (Zimbabwe is több tanulmány tárgya a Dél-afrikai Köztársaság mellett).

A könyv már a bevezetőben is jól rávilágít arra, milyen sokféle migráció létezik és ezeknek milyen sokrétű mozgatórugói vannak, illetve ezáltal segít elszakadni a hagyományos dél-észak irányú (Global South – Global North) vándorlás koncepciótól, továbbá a hagyományosan férfi fókuszú vizsgálódástól, és árnyalni a képet a kontinensen belüli intenzív folyamatokkal. Ezek közül is kiemeli Hiralal például az egyre jelentősebb volumenű tanulmányi és önálló (független egyéni) mobilitást, amelyből 40 feletti százalékkal veszik ki a részüket a nők a Dél-Afrikai Köztársaságban, ugyanakkor ezen témakört nem vizsgálja egyik fejezet sem végül. A fő vonal mégis a kontinensen belüli migráció, illetve az elvándorolt nőket érintő főként társadalmi kérdések, így kapott helyet a kötetben a családon belüli erőszak vizsgálata is migráns közösségekben, illetve az otthonmaradottak és a befogadó társadalom szociológiai vizsgálata.

Az Európába áramló migráció szempontjából különösen két tanulmány lehet izgalmasabb, az egyik Ibtihel Bouchoucha, tunéziai nők vándorlását, illetve annak hiányát, jellemzőit vizsgáló írása, valamint Lanre Olusegun Ikuteyijo tanulmánya az emberkereskedelem nigériai áldozatainak rehabilitációja témakörében. Az elsőként említett kutatás fontos háttérinformációkkal vértetzi fel az olvasót annak megértésében, hogy miért jellemzően férfitöbbségű manapság is a például Európába irányuló migráció, és azért is tekinthető jó alapnak az összefoglaló, mert Tunézia egyike a

Hiralal, Kalpana – Jinnah, Zaheera (szerk.)

Gender and Mobility in Africa – Borders, Bodies and Boundaries

2018, Palgrave Macmillan, pp. 259

legdemokratikusabb irányú arab országoknak, ezáltal pedig viszonylag élen jár a nők egyenjogúsításában, politikai részvételüket is tekintve. Itt is megtalálható az a tipikus folyamat, hogy a nők egyre hosszabb idejű és magasabb szintű iskolázása következtében kitolódik a jellemző házasodási életkor és a csökken a termékenységi ráta. Ugyanakkor a munkaerőpiac nem képes lépést tartan mindezzel a fejlődéssel, valamint a társadalom sem, erre bizonyíték a diplomás nők kiemelten magas munkanélküliségi aránya, illetve a házasodással a munkaerőpiacot elhagyó feleségek száma, nem beszélve arról a kutatásról, miszerint a tunéziai nők nagy többsége elképzelhetetlennek tartja, hogy lánya majd egyedül vándoroljon el, illetve egyáltalán elvándoroljon.

A bevezetőben röviden említett, szegénység és konfliktusok sújtotta felső szubszaharai térség államai maradnak ki leginkább a tanulmányok sorából, ahol még prevalensebb a kizsákmányolás, emberkereskedelem, és annak Európába történő exportjának központja is ezen térségben található. Emiatt fontos a Nigériát tárgyaló tanulmány, amely kifejezetten ezen sérülékeny csoportra, a kereskedelem áldozatául esett nőkre fókuszál, akik hosszú évek óta az Európai Unió területén beazonosított harmadik országbeli áldozatok javát adják. Ugyanakkor itt is részletezett képet kap az olvasó a jóval nagyobb volumenű belső migrációról és az ahhoz kötődő, egyre súlyosabb kizsákmányolási formákról, jellemzően a gyermekeket és nőket sújtva. Ezen tanulmányban hangsúlyt kap a demográfia növekedés is, amely az egész kontinens sajátja, és amely egyre intenzívebb vándorlást eredményez, a lemaradó infrastrukturális és gazdasági helyzetre adott válaszként. Ugyanitt külön alfejezetet szentel Ikuteyijo a tradicionális hitvilághoz köthető problémának, amely szintén regionális jelenség, illetve hasonlóan kontrolláló tényező, mint a Marnie Shaffer tanulmányában bemutatott szómáliai nők esetében az anyaországi közösség, amely és a befogadó, dél-afrikai társadalom közötti egyensúlyozás az érintett, elvándorolt nőket komoly kihívások elé állítja.

A társadalmi jellemzők fontosságát hangsúlyozza Elsa Oliveira és Jo Vearey is, rámutatva a kutatások metodológiai problémáira, amennyiben a kutató maga nem helyezkedik bele az adott vizsgálati csoport társadalmi közegébe, úgy az interjúk, elbeszélések sem olyan narratívában jelennek majd meg az elemzések során, amely ténylegesen tükrözné a nők helyzetét. Említést tesznek a sokszor expliciten nyugati megközelítésről, amely nem állja meg a helyét egy eltérő kulturális közegben. Az általuk is használt fotográfiai elem, amely a vizsgált csoport, migráns háttérű szexmunkások aktív részvételével zajlott, vizuális elemekkel egészíti ki a személyes történeteket, konkrétan a nők által készített fotók segítenek a helyzetük jobb megértésében.

Lmadani tanulmánya a Marokkóba vándorolt szenegáli nők marginalizált helyzetét tárgyalja, míg Tinashe Chimbidzikai, Pragna Rugunanan, Ria Smit és Sara Matshaka a zimbabwei, kongói, burundi és szomál nőket Dél-Afrikában érintő nehézségeket tárják fel, jól megvilágítva az ide irányuló vándorlás gender jellegét.

Jóllehet egy kontinens migrációs jellegzetességei kerülnek terítékre specifikusan a nőkre fókuszálva, Afrika sokszínűségéből fakadóan ugyanakkor rendkívül diverzált képet kapunk mind a jellemzőket, mind a problémákat tekintve. Ahogy a könyv szerkesztői is megfogalmazzák, a kötet hangsúlyozza a gender fókuszú migráció heterogenitását és komplexitását. A tanulmánykötet fontos és eddig kevésbé kutatott aspektust mutat be, átfogó kép helyett azonban inkább regionális-lokális mélyfúrásokat olvashatunk, azonban ez nem kisebbíti a könyv vitathatatlan érdemét a téma kutatása kapcsán. ☀

AFRIKA MEGISMERÉSÉNEK ÚTJÁN

(VÁLOGATÁS MEGJEGYZÉSEKKEL A MAGYAR SZERZŐK ÁLTAL LÉTREHOZOTT
MIND GAZDAGABB HAZAI SZAKIRODALOMBÓL)

BIERNACZKY SZILÁRD

Az elmúlt két évtizedben jelentősen megnőtt az Afrikával, Afrika kultúrájával, történelmével és mindenekelőtt tegnapi és mai valóságával foglalkozó könyvek száma. Erről egy alkalommal már egy sor kiadvány ismertetésével tanúságot tettünk, ld. B. Sz.: Afrika a magyar könyvkiadásban, *Valóság*, 2013, 12. szám, 106–118. old., 9 mű ismertetése. Jóllehet egy nagyobb ívű áttekintésben a második világháború utáni időszak ugyancsak gazdag termését is áttekintettem (B. Sz.: Távolság Afrikától? Avagy 54 ország kultúrája mégis csak behatol Magyarföldre?! – A magyar Afrika-könyvkiadásról 1945-től napjainkig, *Valóság*, 2016, 59. évf., 5. szám, 27-44. old.). Ezúttal ismét megpróbálok ízelítőt adni az újabban hozzáférhetővé tett, mind gazdagabb tudásanyagból, ezúttal 15 kiadvány ismertetésére vállalkozva.

(1) Tarrósy István: *Afro-ázsiai dinamikák. Tanulmányok ázsiai államok afrikai szerepvállalásáról*, 2016, Pécs, Publikon Kiadó, 239 old. – Néhány hete került a kezembe a szerző kedves dedikációjával Tarrósy István könyve, amelynek fókuszában egy világszerte nagy figyelemmel kísért témakör áll: az Afrikáért zajló új, nagy második versenyfutás (*Second scramble for Africa*) legújabb, távol-keleti szereplőinek gazdasági (és politikai?) behatolása a kontinensre. Arra a területre, amelyet szakértők az utolsó, még részben fehér folttnak, „gazdasági terjeszkedési lehetőségnek” tekintenek.

A szerző egy nagy ívű elméleti jellegű bevezető tanulmányban (A globális rendszer „új fizikája”: fókuszban a félperiféria és a „többiek”) igyekszik megragadni az új jelenségek, mozgások, törekvések lényegét, amelynek sokoldalú fejtegetéseit nem áll módunkban itt részletesen bemutatni. De hadd idézzük gondolatait (kérdésfelvetései) közül a következőket:

„...vajon a politikai fejlődéstől, a kormányzásban bekövetkező pozitív változásokból és a nagyarányú gazdasági növekedésből helyi szinten is profitáltak-e, profitálhatnak-e az afrikai társadalmak? Vannak-e, lesznek-e a társadalom egészét átható (vissza)hatások... mennyiben jelentenek alternatívát Afrika számára a még mindig az USA által dominált neoliberális washingtoni konszenzussal... szemben... a BRICS-országok (*Brazília, Oroszország, India, Kína, Dél-Afrika – b. sz.*)?...” (50. old.)

A kötet a továbbiakban éppen India, Kína, Indonézia, Japán, illetve maguk az afrikai kapcsolatszerkezetének gazdasági-politikai kérdéskörét elemzi. A kötetet egy, a hagyományos szellemi kultúra körébe tartozó írás (Lélekfelfogások, melyek nélkül nem érhető az afrikai változás...) egészíti ki.

(2) Tarrósy István – Szabó Loránd – Goran Hyden ed.: *The African State in a Changing Global Context*, 2011, Berlin, LIT Verlag, 216 old. – A hazai afrikai tematikájú tudományos találkozók (legutóbb pl. Pécs, 5th African Studies Conference, 2018. május 24-26.) nagy hangot kapott a magyar afrikánisztika külföldi megjelenése, megmértetésének kérdése, illetve publikációs lehetőségeinek felmérése. Ennek jegyében hívjuk fel a figyelmet arra, hogy a viszonylag új, de máris tekintélyes, berlini székhelyű kiadó, a LIT Verlag már 2011-ben vállalkozott egy olyan figyelmet érdemlő angol nyelvű gyűjteményes kötet kiadására, amelynek három szerkesztője közül kettő magyar, a szerzők nagyobbik része is magyar, sőt, az egyik külföldi sem más, mint a Dél-afrikai Köztársaság volt budapesti nagykövete.

A kötet középpontjában a 20 éve még bukásra ítélt, csődhelyzetű, mára azonban a felkapaszkodás útjára került afrikai államok létezésének, működésének, modernizálási kísérleteinek, biztató jeleket mutató átalakulásának tényei, elemzései kerültek. Így Goran Hyden (az egyik szerkesztő) bevezetőjében attekinti az új, biztatóbb folyamatokat és jelenségtípusokat. Tarrósy István az új dél-dél dinamikák és hatásuk Afrikára témakörben mozog. Vörös Zoltán Kínának a mai, zömmel arabok lakta Észak-Szudánban való megjelenésére reflektál. T. E. Netsitenzhe, a volt magyarországi dél-afrikai nagykövete az információ és kommunikáció afrikai technológiai szerepének eredetét a nyomába. Hettyey András a szomáliai konfliktust elemzi. Schumiczky Lilla a szomáliai fiatalok radikalizálódásának az okait keresi. Glück Zoltán a tőke és biztonság oldaláról néz szembe a szomáliai tengeri kalózkodással. Illés Zoltán a független Dél-Szudán helyzetét igyekszik feltárni. Szabó Loránd az ország felosztásától való félelmet vizsgálja a Kongói Demokratikus Köztársaság kapcsán. Markó Ferenc Dávid az etiópai nemzetépítés megértéséhez kíván hozzájárulni. Patty Petra az egyébként igen sikeresnek tekinthető észak-afrikai országnak, Marokkónak az afrikai közösséghez való visszatérését tárja fel. Mario Zamponi (Bolognai Egyetem) foglalkozik kifejezetten tudatos témaválasztás alapján a hagyományok és a modernizmus kérdésével, amennyiben a déli Afrikára szegezve szemét a hagyományos uralkodók és a vidék fejlesztése kérdéskörét taglalja. Tóth Miklós az afrikai menekült problémákról vizsgálja az ENSZ menekültügyi főbiztossága adatai és tevékenysége alapján. Végül Haná Haráková (Metropolitan University, Prága) a kulturális antropológia szemszögéből és új perspektívái alapján vizsgálja a változóban lévő Afrikát.

(3) Biedermann Zsuzsanna: *Genocídium és destabilizáció az afrikai nagy tavak régióban. A konfliktusok gazdasági vetülete*, 2015, Pécs, Publikon Kiadó, 249 old. – Biedermann Zsuzsanna, a VKI, illetve az NKE fiatal kutatója doktori disszertációjából önálló köteté fejlesztett munkájában az utóbbi évtizedek legdrámaibb

- (1) TARRÓSY ISTVÁN: *AFRO-ÁZSIAIDINAMIKÁK. TANULMÁNYOK ÁZSIAI ÁLLAMOK A FRIKAI SZEREPVÁLLALÁSÁRÓL*, 2016, Pécs, Publikon Kiadó, 239 old.
- (2) TARRÓSY ISTVÁN – SZABÓ LORÁND – GORAN HYDEN ED.: *THE AFRICAN STATE IN A CHANGING GLOBAL CONTEXT*, 2011, Berlin, Lit Verlag, 216 old.
- (3) BIEDERMANN ZSUZSÁNNÁ: *GENOCÍDIUM ÉS DESTABILIZÁCIÓ AZ AFRIKAI NAGYTAVAK RÉGIÓJÁBAN. A KONFLIKTUSOK GAZDASÁGIVETÜLETE*, 2015, Pécs, Publikon Kiadó, 249 old.
- (4) BESENYŐ JÁNOS: *ANYUGAT-SZAHARAI VÁLSÁG – EGYSZÁZ ÉVES FENNTARTÓ SZEMÉLVÉL*, 2012, Pécs, Publikon Kiadó, 353 old.
- (5) BESENYŐ JÁNOS: *DÁRFÚR. ALÁNGOLÓ TARTOMÁNY*, 2016, Pécs, Publikon Kiadó, 249 old.
- (6) MARSAI VIKTOR – HETTYEY ANDRÁS: *SZOMÁLIA. ÁLLAMI ÖSSZEOMLÁS ÉS KONZOLIDÁCIÓS KÍSÉRLETEK AFRIKA SZARVÁN*, 2013, Pécs, Publikon Kiadó, 249 old.
- (7) TARRÓSY ISTVÁN – GLIED VIKTOR – KESERŰ DÁVID SZERK.: *ÚJ NÉPVÁNDORLÁS. MIGRÁCIÓ A 21. SZÁZADBAN AFRIKA ÉS EURÓPA KÖZÖTT*, 2012, Pécs, Publikon Kiadó, 294 old.
- (8) TARRÓSY ISTVÁN – GLIED VIKTOR – VÖRÖS ZOLTÁN SZERK.: *MIGRÁCIÓS TENDENCIÁK NAPJAINKBAN*, 2014, Pécs, Publikon Kiadó, 376 old.
- (9) PUSZTAI GABRIELLA: *SENKISEM ÉL HETNE MEG EBBEN. MAGYAR ORVOSOK FEKETE-AFRIKÁBAN*, 2016, Kunszentmárton, Helytörténeti Múzeum, 255 old.
- (10) BIEDERMANN ZSUZSÁNNÁ – KISS JUDITSZERK.: *ASZUBSZAHARAI AFRIKA GAZDASÁGA A XXI. SZÁZADBAN*, 2017, Budapest, Akadémiai Kiadó, 396 old.
- (11) ÁGH ATTILA – VARGA GYULA: *MAROKKÓ, AZ ISZLÁM CSODAORSZÁGA*, 2013, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 192 old.
- (12) BESENYŐ JÁNOS – PRANTNER ZOLTÁN – SPEIDL BIANKA – VOGEL DÁVID: *AZ ISZLÁM ÁLLAM. TERRORIZMUS 2.0. TÖRTÉNET, IDEOLÓGIA, PROPAGANDA*, 2016, Budapest, Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely – Kossuth Könyvkiadó, 251 old.
- (13) SIMON RÓBERT: *AZ ISZLÁM FUNDAMENTÁLIZMUS. GYÖKEREK ÉS ELÁGAZÁSOK MOHAMMEDTŐL AZ AL-QÁ'IDÁIG*, 2014, Budapest, Corvina Kiadó, 486 old.
- (14) SIMON RÓBERT: *POLITIKA AZ ISZLÁMBAN. AMUSZLIM TÁRSADALOM ANATOMIÁJA*, 2016, Budapest, Corvina Kiadó, 584 old.
- (15) KECSKÉSI MÁRIA: *THE MATENGO IN SOUTHWESTERN TANZANIA. HISTORY, TRADITION, DEVELOPMENT (A MATENGÓK DÉL-NYUGAT TANZÁNIÁBAN)*, 2018, Munich, Museum Fünf Kontinente, 255 old. – RÖVIDÍTETT ANGOL NYELVŰ KIADÁSA A „DIE MATENGO IN SÜDWEST-TANSANIA” CÍMŰ TANULMÁNY-KÖTETNEK, MÜNCHEN, 2007, STAATLICHES MUSEUM FÜR VÖLKERKUNDE, 397 old.

holokausztjától sújtott afrikai ország, Ruanda, illetve előtte, még elsőként az „iker-állam”, az ugyancsak népiirtásokkal teljes Burundi különleges modernkori helyzetével és történelmével, illetve a megrázkódtatások utáni átalakulási kísérletekkel kívánja olvasóit megismertetni. A politikai szemszög érvényesítése mellett erőteljesen gazdasági kérdésfeltevések jegyében.

Ami a „történeti” vonatkozásokat illeti, a kötet ugyan elsősorban az 1972-es Burundiban és az 1992-es Ruandában zajló atrocitásokat állítja a középpontba, mindemellett tudnunk kell, hogy a tuszi-hutu ellentétek változó előjelekkel mindkét országban folyamatos összecsapásokkal jártak a belga gyarmatosítók távozását követően. A szerző széleskörű nemzetközi szakirodalom alapján tárja fel a belgák „káros hagyományait”. Burundi esetében olyan gazdasággyakorlási „mintát” hagytak maguk mögött, amely főképp a tuszik hatalomgyakorlása alapján mindmáig egy önpusztító, leépülő, korrupcióval és járadékvadászattal telt gazdasági tevékenységformával béklyózza le ezt az országot, lényegében a megörökölt „belga módszerek” alkalmazásával. Ruanda esetében viszont a tusziból a gyarmati korszakban kinevelt elit elleni szembeszegülés, lázadás, majd a többségi hutuk által beteljesített emberirtás tette fel a koronát azokra a társadalmi-politikai folyamatokra, amelyek mellett mind a két ország esetében „elment” a nemzetközi közösség.

Napjainkra viszont Ruanda kimászni látszik a gyilkosságokból, a pusztulásból, az elmaradottságból, és (mára ismeretesen) a felemelkedés útjára lépett. Ami az iker-államot illeti:

„1966 után a Bururiból (*az ország egyik területe – bsz*) való tuszi elit gyakorlatilag ’túszul ejtette’ a burundi gazdaságot, uralmát... igazán az 1972-es népiirtás után szilárdította meg... (*Ezek a*) traumák... csak erősítették azt a percepciót, hogy a probléma gyökere az etnikai konfliktus.” (62. old.)

(4 és 5) – Besenyő János: *A nyugat-szaharai válság – Egy magyar békefenntartó szemével*, 2012, Pécs, Publikon Kiadó, 353 old. – Besenyő János: *Dárfúr. A lángholó tartomány*, 2016, Pécs, Publikon Kiadó, 249 old. – Az afrikai válságövezetek és eseménytörténetük különös erővel és minden bizonnyal a hazai politológiában is újszerű megközelítéssel tárul fel a *békefenntartó* szemszögekből. Besenyő János (napjainkra relatíve fiatal korát meghazudtolva ezredesi rangban és a legutóbbi idő-kig a Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely parancsnokaként, jelenleg immár a Nemzeti Közszolgálati Egyetem tanáráként) számos könyvvel lépett a jegyzett afrikanisták sorába. Országismertető kötetek sorát (2010-ben: Szudán, Szomália, Csád, Kongó, 2012-ben: Líbia, 2013-ban: Angola, Egyiptom, Mali, Nyugat-Szahara, 2014: 2014-ben: Egyiptom bővítve, Szomália bővítve, 2015-ben: Közép-afrikai Köztársaság stb.) munkatársakkal írva, szerkesztve több figyelmet érdemlő önálló könyvvel is meglepte a hazai érdeklődő közönséget.

A mindmáig megoldatlan nyugat-szaharai válság történetét és benne a magyar résztvevők tevékenységét egy korábbi kötetében (2012) írja le. Benne a terület és népe (lényegében nagy többségében berber származású saharáwi), illetve annak

gazdasága, társadalma és története bemutatását követően az önállósodási küzdelmet, majd pedig a Marokkó kontra Nyugat-Szahara területi vita és konfliktus eseménytörténetét tárja fel. Természetesen az összes résztvevők és eseménymozaikok, a Szaharai Arab (!) Demokratikus Köztársaság (kikiáltása), Mauritánia, a Polisario, illetve a nemzetközi közösség szereplőinek (ENSZ, hágai Nemzetközi Bíróság) és persze a marokkói megszállás eredményezte patt-helyzet színre hozatalával, illetve feltárásával. A kötet anyagát gazdagon színezik a szerző személyes tapasztalatai, hiszen hosszú időn át részese lehetett az ENSZ békefenntartó alakulatának.

Legújabb munkája viszont (ugyancsak egykori békefenntartó tevékenységéből is táplálkozva) az Afrikai Unió szudáni missziójának munkáját foglalja össze. Amint a kötet bevezetőjében Orosz Zoltán altábornagy, a Honvéd Vezérkar helyettes főnöke írja:

„Az afrikai kontinens gazdag konfliktuskatalógusából a szerző... ezúttal a súlyos darfúzi krízis és genocídium kialakulásának, menetének, és válságkezelési kísérleteinek folyamatát emeli ki. A hiánypótló munka önmagában azért is kuriózum, mivel a térségtől az utolsó összefoglaló ismereteket közlő, magyar nyelvre is lefordított könyv 1896-ból származik, amelynek szerzője, az Afrika-utazó Slatin pasa volt.”

Besenyő ebben a kötetben is általános tájékoztatással kezd (földrajz, városok, gazdaság, népek, történelem). Majd a darfúri konfliktus lényegét összefoglalva az Afrika Unió műveleteiről (AMIS I-III) ad képet, pontosan körülhatárolva a bukás okait. De nem feledkezik meg a magyar tapasztalatok feltárásáról sem. A kötetet gazdag dokumentumanyag egészíti ki.

(6) Marsai Viktor – Hettyey András: *Szomália. Állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika szarván*, 2013, Pécs, Publikon Kiadó, 249 old. – Az elmúlt két évtized hazai politológiai-történelmi szakirodalma gazdag anyagot szolgáltat a gyenge államok, illetve államkudarok témakörében (például Afrikával foglalkozó tanulmányok is találhatóak a Marton Péter szerkesztette kötetben: *Államok és államkudarok a globalizálódó világban*, 2006, Budapest, Külügyi Intézet). Marsai Viktor és Hettyey András Szomália-könyve egy olyan területre, témakörbe vezeti olvasóját, amelyben nemcsak egy évtizedek óta káoszban, totális anarchiában élő ország élete tárul fel a szemünk előtt, de ahol az újabb kori terrorizmusok egy egészen friss formája is megszületett. Már amennyiben az ország tengerparti vizein zajló kalózkodásra gondolunk.

A közös munkában, amelyet mindkét szerző gazdag publikációs tevékenysége előz meg (Marsai Viktor doktori disszertációja is e témakörben mozog: *Kelet-Afrika modernkori története és a nemzetközi kapcsolatok – Erőfeszítések a szomáli állam megteremtésére és nemzetközi integrációjára 1960–2012*, Budapest, ELTE, 2013), rövid bevezető fejezetek után a kilencvenes években kialakult anarchiát, a különféle béketeremtési kísérleteket és bukásukat, a radikális iszlám előretörését és a

visszaszorításukra tett próbálkozásokat, a megjelenés idején zajló harcokat, majd a külkapcsolatokat és a 2011-es kelet-afrikai éhínség jellemzését kapjuk. Zárásul természetesen részletesen foglalkoznak szakértőink az említett kalózkodás eseménnyel, bemutatva fénykorát és hanyatlását is.

(7) Tarrósy István – Glied Viktor – Keserű Dávid szerk.: *Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között*, 2012, Pécs, Publikon Kiadó, 294 old. – A Publikon Kiadó stábjában élén Tarrósy Istvánnal két kötetben is foglalkozik az afrikai migráció sajátosságaival. E kötetek közleményeik gondolat-gazdagsága, a bennük felvetett kérdések a sokrétősége okán ma is teljes mértékben aktuálisak. Az első kötetet (2012) Pólyi Csaba az egész világra történő kitekintése vezeti be: Afrikát illetően azt hangsúlyozza, hogy a migráció jóval nagyobbik részét teszi ki a kontinensen belüli elvándorlás. Póczik Szilveszter a nemzetközi migráció biztonságpolitikai kérdései feszegeti, míg Hein de Haas oxfordi professzor a migrációt a fejlődés-elmélet szemszögéből teszi vizsgálat tárgyává. Konklúziója szerint:

„Olyan kormánypolitika folytatása, amely a társadalmi, jogi, gazdasági és politikai intézmények működését, a hétköznapi emberek alapvető intézményekhez és piacokhoz való hozzáférését fejleszti, valamint helyreállítja a kormányzatba vetett bizalmat, nemcsak azért döntő jelentőségű, mert termékeny talajt nyújt az általában vett fejlődéshez, hanem azért is, mert több migránst buzdítanak a származási országukban való befektetésre és / vagy a visszatérésre.” (80. old.)

Dövényi Zoltán a Magyarországot érintő nemzetközi elvándorlás területi aspektusait elemzi. Majd Búr Gábor és Tarrósy István közös tanulmányukban az afrikai elvándorlás háttéréről és jellemzőiről adnak tájékoztatást. Évszázadokra visszatekintő bevezetést követően veszik szemügyre a 21. századot: „Az ezredfordulóra a migránsok már 175 milliós tömeget képeztek, több mint kétszer akkorát, mint csupán egy generációval ezelőtt...” (103. old.) Az iménti (teljes világot befogó, nemcsak afrikai) számadatot 2005-ben az ENSZ nyilvántartása már 191, 2010-ben 210 millióra növelte. Ezen belül a szerzők afrikai összefüggésben a képzett emberek folyamatos elvándorlásának problémáját állítják a problémakör középpontjába. A tanulmány áttekinti az EU 2012-ig zajló törvényalkotási folyamatait, illetve annak afrikai kihatásait. Ezúttal is előkerül a gondolat: a migránsok álmaik földjére szeretnének eljutni. Mint írják záró megjegyzésként:

„... a migránsok nem csupán a Szahara átszelésétől, de akár a Marokkótól Líbiáig (és vissza) tartó vándorlástól sem riadnak vissza, csak azért, hogy álmaik földjére, Európába juthassanak. A politika eszközei tehát nagyon is végtelenek ebben a nem mindig racionális, máskor meg nagyon is racionális hajtóerők által mozgatott világban. Bárhogyan is alakuljon, a migráció alapvetően fogja befolyásolni Afrika, de Európa jövőjét is. Politikai döntések

sorozata várható ezen a téren, de magát a folyamatot leállítani, visszafordítani lehetetlenség. Hozzá kell szoknunk, alkalmazkodnunk kell hozzá.” (113. old.)

A szerzők eme konklúziójához annyit tehetünk hozzá napjaink tanulságaként: (1) mindent meg kell tennie Európának abban a tekintetben, hogy az afrikai országok lakosai javuló körülmények között saját hazájukban találják meg boldogulásukat, (2) ebben a legfőbb feladatunk megteremteni az egyébként számos területen rendkívül előnyös mezőgazdasági adottságok alapján (lásd pl. a két Szudánban, ahol ma éheznek, kb. 80 millió hektár jól öntözhető terület állna rendelkezésre) biztosítani a megfelelő élelmiszertermelést, hogy a kontinensről ne keljen az éhezés elől menekülni, (3) fontos figyelmet érdemel az is, hogy ne Európában adjunk lehetőséget afrikaiak széles körű szakmai felkészítésére, hanem az oktatási lehetőségeket vigyük el a kontinensre, – ismeretes, hogy az Európába vagy az USA-ba elkerülő afrikaiak tanulmányaik végeztével gyakorlatilag sosem térnek vissza a hazájukba.

Igen tanulságos a következő dolgozat egy megállapítása. Amint Urbán Ferenc írja (egy afrikai szerzőre hivatkozva):

„Az afrikai migráció sajátossága, hogy a migrációs döntések háttérben nem az egyes ember áll, hanem a korábban kialakult példák szolgáltatják az alapot. Az elvándorlást magát nem egy ember, hanem gyakran egy egész közösség finanszírozza. A gazdasági túlélés érdekében a családok egésze, semmint annak egyes tagjai döntenek arról, hogy a túlélés megoldási lehetőségeinek melyik változatát választják...” (121. old.)

A további tanulmányok többek között az Európai Unióba vezető útvonalak (Keserű Dávid és Radics M. Péter), az észak-afrikai migráció (Laufer Balázs), egy brüsszeli kongói migráns világ (Szilasi Ildikó), négerrek Párizsban (Láugh Júlia), az Afrikával foglalkozó civil szervezetek (Glied Viktor), továbbá az EU migrációs politikája akkori (2012 előtti) állapota kapcsán adnak elemzéseket, leírásokat, tájékoztatásokat.

„Az afrikai migráció sajátossága, hogy a migrációs döntések háttérben nem az egyes ember áll, hanem a korábban kialakult példák szolgáltatják az alapot.

Az elvándorlást magát nem egy ember, hanem gyakran egy egész közösség finanszírozza.

A gazdasági túlélés érdekében a családok egésze, semmint annak egyes tagjai döntenek arról, hogy a túlélés megoldási lehetőségeinek melyik változatát választják...”

(8) Tarrósy István – Glied Viktor – Vörös Zoltán szerk.: *Migrációs tendenciák napjainkban*, 2014, Pécs, Publikon Kiadó, 376 old. – A pécsi könyves műhely másik kötete nyilvánvalóan a következő két év tanulságait is feldolgozhatta már. A dolgozatok zöme nem Afrikára, hanem általános aspektusokra koncentrál. A legjobb magyar migrációs kézikönyvet (*Mozgásban a világ. A nemzetközi migráció földrajza*, 2007) készítő emeritus földrajz professzor, L. Rédei Mária tanulmányában a nemzetközi migráció demográfiai és geográfiai aspektusait veszi számba. Mohay Ágoston és Szabó Gábor a kérdéskör jogi-szabályozási oldalával (legális migráció, illetve globalizáció és migráció) foglalkozik. Bagi Judit viszont a nemi szerepek változását, a migráció feminizációját veszi célba. Póczik Szilveszter a biztonságpolitikai megfontolások oldaláról járja körbe a jelenségek kört.

A következő könyvrészben a regionális jelenségek számbavétele következik: Szalai Éva Emese az indiai, Vörös Zoltán a kínai és délkelet-ázsiai, Soltész Béla a latin-amerikai, Pólyi Csaba az észak-amerikai migrációs folyamatokat elemzi. Tarrósy István vállalja fel a dolgok afrikai oldalának megközelítését.

Keserű Dávid és Glied Viktor (migrációs tendenciák az EU-ban), Kitanics Máté és Pap Norbert (migráció a Balkánon, illetve az iszlám bevándorlás kérdése Kelet-Közép-Európában), Faludi Júlianna (a poszt-szovjet térség migrációs mintái), Kovács András (magyarországi migrációs helyzetkép) a környezetünket jelentő térségeken zajló migrációról igyekeznek helyzetképet festeni.

Visszatérve Tarrósy afrikai helyzet-elemzésére, úgy tűnik, leginkább célszerű tájékoztatásul összefoglalását idézni.

„Miközben a Szaharától délre elterülő afrikai területek ’oroszlán gazdaságainak’ növekedésére figyel az egész világ, és az ázsiai „tigrisek” fejlődéséhez mérik közülük például az egyértelmű növekedési pólusként emlegetett Etiópiát, Botswanát, Angolát, nem beszélve a Dél-afrikai Köztársaságról és Nigériáról, a kontinens egészén izgalmas migrációs tendenciák rajzolódnak ki. Elsősorban az Afrikán belüli, illetve az Afrikába irányuló migráció áll az érdeklődés középpontjában. Természetesen nem hagyható figyelmen kívül a szakirodalomban meghatározó ’atlanti szál’, amely a transzatlanti rabszolga-kereskedelem generációkon átívelő, és még sokáig kísértő élményét emeli ki. A ma interpoláris globalizmusának szerves részét képezik a világ számos országában fellelhető afrikai diaszpórák: transznacionális kapcsolathálójuk mind a kibocsátó, mind a befogadó országok számára jelentőséggel bír. Éppen ezért kevésbé érthető, miért mulasztották el a tudósok a bipoláris világ felbomlása után a volt keleti blokk országaiban maradt afrikai migráns közösségek feltérképezését. E fejezet többek között az ’elhanyagolt’ afrikai diaszpórákról is említést tesz, miközben összefoglalja a 21. század első évtizedében tetten érhető afrikai migrációs folyamatokat. A fejezetben közzé tett képek a szerző kutató-terepmunkáin készültek Afrika és Ázsia különböző településein 2006 és 2012 között, többségük a szerzővel együtt utazó, fotográfiában jártas kollégák segítségével. (221. old.)

A kötet bemutatását egy másik idézettel zárjuk, amelyben, ugyan kicsit nehezen, de mégiscsak az (egyébként Rédei Mária említett kitűnő könyvéből és persze sok más műből is megtudhatóan az emberiség történetét folyamatosan elkísérő) migrációs jelenség általános megközelítésének elméleti keretei rajzolódnak ki a számunkra:

„A klasszikus, de máig elfogadott s hivatkozott elmélet szerint a befogadó vagy célország bizonyos tényezők miatt – a magas(abb) életszínvonal és jövedelmek, a biztonság, munkalehetőségek, emberi jogok tiszteletben tartása, jobb minőségű, elsősorban egészségügyi és oktatási szolgáltatások – bevándorlási szempontból vonzóvá válik. Ha az előbb említett jellemzők mellett olyan okokat is figyelembe veszünk, mint a célterület társadalmának elöregedése, vagy az agyelszívás és tudásfelhalmozás tudatosan kialakított politikája, ezzel párhuzamosan pedig a szomszédos régiók demográfiai többlete, máris keretrendszerben tudjuk értelmezni a migrációs folyamatokat.”
(Glied Viktor, Összefoglalás, 349. old.)

(9) Pusztai Gabriella: *Senki sem élhet nemesebben. Magyar orvosok Fekete-Afrikában*, 2016, Kunszentmárton, Helytörténeti Múzeum, 255 old. – Pusztai Gabriella doktori disszertációjából monográfiává fejlesztett munkája lényegében az Afrikába eljutott magyar orvosok életútját, tevékenységét bemutató első tudománytörténeti összefoglaló mű a hazai tudományosság területén. A szerző, aki jelenleg a kunszentmártoni múzeum, illetőleg az általános művelődési központ igazgatója, nem csekély feladatot vállalt fel, amikor e témát (*A magyar orvosok tevékenysége Fekete-Afrikában a 20. század elejétől az 1960-as évek végéig*) választotta disszertációja témájául. Könyve megjelentetését megelőzően egyébként tucatnyi dolgozatot publikált az Afrikába elszegődött egyes magyar orvosokról.

A jelenlegi összefoglaló jellegű, monográfia igényű munka elsősorban természetesen tudománytörténeti tanulságokkal szolgál, és a magyar orvosoknak az afrikai egészségügyben játszott szerepéről ad nagy ívű áttekintést. Azonban a téma jellegéből szinte magától értetődően következik, hogy a néprajzi-etnológiai szakterület szempontjából is jól hasznosítható, értékes információkat tartalmaz.

Így az első fejezetben a hagyományos afrikai orvoslás vázlatát nyújtja, amelyben – elsősorban az utazási irodalomból kihámozva – tekinti át a vallásos hiedelmek (fétisizmus, animizmus), illetve a varázsló doktorok képviselte gyógymódok (mágia, varázslás, boszorkánykodás, szellem megszállottság stb.) és a valós gyógyító hatású szerek között ingadozó *ősi medicina* egyes elemeit, jelenségeit, megoldásait, eszközeit, növényi, állati vagy ásványi forrásait. Szó esik az Afrikába főleg a 19. századtól kezdődően eljutó európaiak (felfedezők, utazók, majd orvosok) tevékenységéről is, akik egyre gazdagabban és mind szélesebb körben kezdik számba venni a növényekben rejlő hatóanyagokat.

A következő áttekintő fejezet a nyugati medicina afrikai megjelenését mutatja be dióhéjban. De a szerző rövidesen áttér a magyar orvosok afrikai *behatolásának*

feltárására. Az első magyar orvosi tudósítás Pusztai szerint Gáspár Ferenc (1861–1923) tollából származik, aki „a monarchia hadihajóin utazva megannyi érdekes leírást közölt útjairól”. Tegyük hozzá, a kilenc hatalmas kötetben közzétett beszámolókból másfél kötetnyi foglalkozik Afrikával, s benne bőségesen találunk néprajzi kutatáshoz is municiót.

Az első világháborút követően az összezsugorodott országban (a harmincas évekre), mondhatni, orvosi túltermelés következett be, amely ugyancsak hozzájárult a kirajzáshoz. Nem véletlen, hogy ezt a korszakot néhány kiemelkedő jelentőségű szerepvállalás koronázza meg. A történész szerző itt mutatja be a lényegében Libéria egészségügyi miniszteri posztjára emelkedett Fuszek Rudolfot (1882–1941), akinek rendkívül nagy értékű hagyatéka (kb. 20.000 beteg egészségügyi kartotékja) mind a mai napig a leszármazottaknál lapul meg. Mészáros Kálmánt (1894–1971), akit napjainkban inkább, mint vadászt (!) emlegetnek, *mellesleg* az abesszin császár orvosa lett. Sáska Lászlót (1890–1978), aki 1933-tól Etiópiában gyógyított, az olasz gyarmatosítók azonban 1937-ben elűzték rendelőjéből, és utóbb negyven éven át Tanzániában, a Meru lábánál élt nagyra becsült gyógyítóként. Thanhoffer Lajost (1906–1971), aki viszont 1936–1960-ig Belga Kongó kórházaiban tevékenykedett. Az ugyancsak Belga Kongóban 1936-tól haláláig működő Scheitz László (1897–1963), egyidőben Katanga egészségügyi államtitkára kiadatlan levelei – Pusztai szerint – sokrétű beszámolóul szolgálnak működési területéről. De több magyar orvos (Györkovács László, Marton Kálmán, Barsai László és mások) is munkálkodott Albert Schweizer lambarénéi (Gabon) kórházában.

A kötethez mintegy két-három íves angol összefoglaló kapcsolódik. Majd függékben a leggyakoribb trópusi betegségek ismertetése, ezt követően a hagyományos orvoslás alapfogalmai és legfontosabb tényezőinek rövid összefoglalása, végül részletes bibliográfia következik.

Hadd említsük meg, Afrikában önkéntes orvosi feladatot vállalni napjainkban is népszerű dolog. A Magyar Afrika Társaság (volt Afrikai-Magyar Egyesület) nemrégiben (2017 április-május) küldte Ugandába 16. Orvosi Misszióját, ahol egyébként a szervezet támogatásával egy egészségügyi központ építése is tervbe került. E missziók egyik orvosa nemrégiben jelentetett meg könyvet (Fodor Réka: *Afréka. Egy missziós orvos kalandjai Afrikában*, 2016), amelyben a napi orvosi feladatokon

Az első világháborút követően az összezsugorodott országban (a harmincas évekre), mondhatni, orvosi túltermelés következett be, amely ugyancsak hozzájárult a kirajzáshoz. Nem véletlen, hogy ezt a korszakot néhány kiemelkedő jelentőségű szerepvállalás koronázza meg.

túllépve az orvos-beteg kapcsolat különös emberi-lelki vonatkozásai is feltárulnak. Jakkel Anna kecskeméti házi orvos, számos korábbi (illetve azóta is megvalósult) misszió vezetője, résztvevője pedig tárgyi gyűjteménnyel hazaérkezve számos előadást tartott szakmai és a hagyományokra is kiterjedő afrikai élményeiből.

De nem feledkezhetünk meg ezúttal Turóczi Ildikó erdélyi házi orvos nevééről sem. Ő egyéni úton Kamerunban, egy hegyi közösségben (a fulbe csoportba tartozó esuk egy kis törzsi királyságában) vállalt két menetben is többhónapos önkéntes orvosi szolgálatot. S mivel már korábban jelentek meg írásai, sőt egy könyve is, így frissen támadt néprajzi érdeklődése is *írásba fordult*. Számos folyóiratbeli publikációja mellett két etnológiai gyűjtési adalékokkal telt könyve is napvilágot látott már (*Változó idők Kamerunban*, 2013, *Boszorkányok, sámánok, varázslók*, 2015), mintegy példázva az etnológiai terepmunkák hőskorszakát, hiszen az orvosnő mintegy autodidacta módon vált jó szemű terepmunkássá, illetve néprajzkutatóvá.

Ezek az újabb események, törekvések, kiadványok még inkább megerősítik azt a megállapításunkat, hogy Pusztai Gabriellának soron következő további fontos feladatai vannak/volnának. Feltáró munkáját ki kell(ene) majd terjesztenie számos más régi, Afrikában tevékenykedő orvosra, illetve a hagyatékok feldolgozására, de ugyanakkor az 1945-től máig tartó korszak afrikai magyar orvos-történetét is jóval részletesebben fel kell(ene) majd dolgoznia.

(10) Biedermann Zsuzsánna – Kiss Judit szerk.: *A szubszaharai Afrika gazdasága a XXI. században*, 2017, Budapest, Akadémiai Kiadó, 396 old. – A két kitűnő közgazdász által szerkesztett (és jórészt általuk is írt) kézikönyv igényű áttekintés lényegében az afrikai gazdasági élet minden lényeges kérdéskörét érinti, elemzi, mégpedig a legkorszerűbb ismeretek birtokában. Így Szentés Tamás akadémikus már az első fejezetben végigfutja az összes lehetséges témacsoportot, szembesítve a legfőbb tényeket a különféle gazdaságelméleti közelítésmódokkal. Majd a kötet szerzői a jelenlegi legaktuálisabb ismeretek, adatok és áttekintések birtokában igyekeznek egyrészt helyzetképet adni, másrészt sokrétű elemzésekkel az összefüggéseket feltárni.

Pásztor Szabolcs a demográfiai trendekkel kapcsolatos mutatókat, illetve a folyamatokat a legfrissebb adatbázisok és tényfeltárások alapján ismerteti. Szabó Krisztina az egészségügy problematikáját az afrikai szegénységgel szembesíti, az egyenlőtlenség problematikáját igyekszik feltárni, számot vetni a mélynél is mélyebb szegénység szubszaharai méreteivel, és azzal, hogy orvosi ellátottság, kórházak csak nyomokban léteznek a kontinensen, szinte olyan, mintha egyáltalán nem léteznének európai értelemben vett egészségügyi intézmények Afrikában.

Különleges és persze a modern világ jelenségkörébe vezet bennünket az afrikai nyersanyagok kitermelésének kérdése. Biedermann Zsuzsánna számos korábbi és e kötetben összegző jellegű tanulmánya a kérdés szinte valamennyi vetületét számba veszi. Hangsúlyozva, hogy a kontinens nyersanyaggazdagsága áldás és átok is egyszerre, mivel egyrészt a korrupció forrása, másrészt pedig a világpiaci árváltozások néha szinte államcsődökbe sodortak olyan országokat, ahol a kivitel lényegében csak a nyersanyagokra épül.

Kiss Judit nehéz kérdésre keresi a választ: fejlődik-e vagy csak növekszik Afrika gazdasága? Következő írásában pedig a világgazdasági tényezőknek az afrikai gazdaság fejlődésében játszott szerepét elemzi sokoldalúan. Hat szerző együttes munkája a második versenyfutás Afrikáért témakör ugyancsak sokoldalú összefoglalása. Megfogalmazásuk szerint a nyugati és a feltörekvő hatalmak afrikai jelenlétét vizsgálják a gazdasági, politikai és fejlesztési törekvések jegyében. Lényegében Franciaország, az Egyesült Államok, Brazília, Oroszország, India és Kína afrikai jelenlétét veszik szemügyre. Orosz Ágnes külön dolgozatban igyekszik feltárni a multinacionális vállalatok szubszaharai szerepjátszását (tőkebefektetés, termeltetés, dél-afrikai multik jelenléte stb.).

Az afrikai gazdaságfejlesztési utak és tévutak könyvrészben Ricz Judit általános-ságban foglalkozik az afrikai fejlesztő állam koncepciójával. Biedermann Zsuzsánna az 1994-es súlyos etnikai konfliktust és emberirtást követő totális átfordulás és modernizációs törekvések jelenségkörét igyekszik feltárni. Ricz Judit a dél-afrikai fejlesztési koncepció kudarcáról ad helyzetképet, amelyhez minden bizonnyal döntő mértékben járult hozzá az ország új politikai vezetésének mérhetetlen korrupciója és rossz, hozzá nem értő vezetése. Biedermann és Orosz egy olyan sajátos kérdést vet fel Burundira fókuszálva, amelynek jelenléte világ más tájain és akár nálunk is elemzést igényelne. A járadékvadászatról van szó, amelynek a lényege (Afrikában) a materiális javak (földek, épületek, eszközök) akár jogtalan megszerzésében és azok igen magas járadék fejében való bérbeadásában fejeződik ki, amely adott esetben az adott bérlők sorozatos tönkremenését eredményezi. Biedermann egy újabb fejezetben a már érintett nyersanyagkérdést esettanulmányok formájában dolgozza fel, ezúttal Botswana pozitív esetét is bemutatva.

Kiss Judit figyelmet igénylő gondolati kísérlete a szubszaharai Afrika fejlődésének lehetséges irányait extrapolálja, pontosabban lehetséges utakat vázol fel összefoglaló írásában, mint pl.

- a dezindusztralizációba *(olyan gazdasági/társadalmi folyamat, aminek hatására csökken egy adott terület nehézipari tevékenysége és ezzel egyidejűleg a feldolgozóipar, szolgáltatóipar előretörése jellemző – Idegen Szavak Szótára)* torkolló iparosítás folytatása, amely Afrika esetében munkaintenzív iparfejlesztést jelentene,
- a mezőgazdaság diverzifikációjára *(a kockázat csökkentésére irányuló magatartás, több lábon állás – b. sz.)* alapozott modell, amelyben a tradicionális termékek

Kiss Judit nehéz kérdésre keresi a választ: fejlődik-e vagy csak növekszik Afrika gazdasága? Következő írásában pedig a világgazdasági tényezőknek az afrikai gazdaság fejlődésében játszott szerepét elemzi sokoldalúan.

- (gyarmatarúk) mellett nem-tradicionális agrártermékek (zöldség, gyümölcs, kertészeti termékek) is fontos szerepet kapnak,
- az előző két fejlődési út kombinációján alapulhatna az az agráripari fejlesztési modell, amely az agrártermékek helyi feldolgozására és exportjára irányulna,
 - további lehetőség az a fejlődési/fejlesztési út, amely a szolgáltatásokra, azok termelékenységének növelésére helyezné a hangsúlyt,
 - a nyersanyag átok a *feltárás – kiaknázás – adózás – befektetések* láncolat menedzselésének javításával volna legyűrhető (tegyük hozzá, a törvénytelenések kiküszöbölésével is),
 - fontos lehetőség a turizmus fejlesztése: becslések szerint 2020-ban 55 millió, 2030-ban pedig 88 millió látogatója lehet a szubszaharai Afrikának.

A kötetet Tarrósy István tanulmánya zárja, amelyben a magyar-afrikai kapcsolatokat tárja fel bizonyos iránymutatással egy pragmatikus külpolitika megvalósítása tekintetében. Külön hangsúlyozva azt, hogy a leendő külpolitikuskok, külkereskedők, vendégtanárok, szakértők, önkéntesek kinevelésében fontos szerepe van a hazai afrikanisztikának és a hazai képzési formáknak. Mint írja:

„A hazai afrikanisztika egyik legfontosabb szerepvállalása azoknak a tudósoknak, Afrika-szakértőknek, diplomatáknak a kinevelése, akik az ország afrikai jelenlétének, általában a magyar Afrika-politikának a sikeres kibontásában aktívan részt vesznek. Az utánpótlás (ki)tanításához elérhető képzésre van szükség. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem az a stabil pont, amely évek óta ajánl Afrika-kurzusokat... BA- és MA-szinten egyaránt, valamint folyamatos afrikai terepmunkákat végez, és mind a hazai, mind a nemzetközi kontextusban publikálja eredményeit... Szintén Pécshez kötődik az ország Afrika-periodikája. Az *Afrika Tanulmányok* folyóirat 2017-ben tizenegyedik évfolyamát indította, és... megtörtént az MTA-n belüli minősítése...” (387-388. old.)

Megemlítjük, hogy az afrikai gazdasági helyzet vizsgálatában és értékelésében az etnológus recenzens (eme sorok írója) bizonyos kérdőjeleket lát a saját tudományterülete szempontjából, amelynek egy rövidesen megjelenő tanulmányában (Afrika gazdasága a kultrális antropológiai szemszögéből, *Magyar Tudomány*, 2019 március) ad hangot.

(11) Ágh Attila – Varga Gyula: *Marokkó, az iszlám csodaországa*, 2013, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 192 old. – Marokkó köztudottan a világpolitika figyelmének középpontjában áll hosszú időt óta a nyugat-szaharai konfliktus okán. Jelen recenzens e humanitárius szempontból kétségtelenül régóta megoldásra váró helyzet kapcsán mindössze csak arra szeretné a figyelmet felhívni, hogy mondjuk míg a Dzsingisz halála után jól megszervezett és hosszabb időn át fennálló mongol birodalomban a leigázott országokat, fejedelemségeket az etnikai-nyelvi határok pontos

figyelembevétele alapján voltak képesek magukba integrálni (Somfai Kara Dávid szóbeli információja), addig a Marokkó-Nyugat-Szahara kérdésben ismét a tudatlanságtól áthatott európai örökség (a gyarmatokon való marakodás következményei, a rosszul kijelölt országhatárok) okozza a napjainkban is fennálló válságos helyzetet, miközben mindkét ország lakossága lényegében berber származású, Marokkó esetében is mintegy 80 százalékban, akiknek nem felmérhető része ráadásul nem iszlám hitű, hanem keresztény.

Mindemellett a szerzők e szép kiállítású könyvben nem napjaink politikai problémáira összepontosítanak, hanem az iszlám csodaországának tartott, az iszlám legnyugatibb államának minősített, újabban *fokról-fokra modernizálódó szultánátus* történelmét és kultúráját igyekszik közelebb hozni az érdeklődők táborához. Mégpedig a mai olvasói igényeknek megfelelően gazdag és látványos színes képanyag kíséretében.

Ágh Attila előbb dióhéjban, de igen jól összefogottan az iszlám születését és terjeszkedését tárja fel. Majd a sajátosan vallási állam(ok)nak minősülő sok mozaikos iszlám államiság részeként, amely már a 7. században elért a Nyugtalan nyugatig, létrejön az andalúz-marokkói birodalom, amely hosszú időn át (a spanyol reconquista ideig) fennáll. Marokkó azonban lassan-lassan önállósodik. Történelmét 100–150 éves periódusokra oszthatjuk, mivel ahogy Ágh Attila hangsúlyozza, az iszlám államok bizonytalan öröklési rendje újabb és újabb dinasztiák felbukkasását, erős és bizonytalan korszakok keletkezését hozza magával. Ágh az egyébként a 9–14. században virágkorát élő birodalom társadalmát, földrajzi arculatát, népességét is jellemzi. Az Andalúziából az 1400–1500-as években kiszoruló marokkóiak további történelmét, hanyatlásukat, majd a franciák által való gyarmatosításukat, végül függetlenségük megteremtését a szerző gyakorlatilag napjainkig elkíséri.

Varga Gyula viszont a fél évszázada függetlenné vált Marokkói Királyság társadalmi és gazdasági viszonyait igyekszik összefoglalásában feltárni. Leírásaiból egy földrajzi környezetét, lakosságát, mindennapi életét tekintve sokszínű és lényegében sikeresen modernizálódó világdarab rajzolódik ki a szemünk előtt, amelynek része többek között az ókori mitológiában is oly jelentős szerepet játszó Atlasz-hegység. Varga átvéve a stafétabotot Ágh Attilától, ismerteti a Marokkói Királyság kialakulását, királyait és azok szerepét az ország életében. Nem hallgatja el a nyugat-szaharai Polisario-val való küzdelmeket sem. Szerzőnk Marokkó gazdaságát is bemutatja, amelynek meghatározó része, a lakosság 50 százalékának munkát adó mezőgazdaság a GDP-nek csak 20 százalékát adja. A királyság külkereskedelmi egyenlege ugyan deficites, azonban a mind jobban bővülő turizmus, a külföldön dolgozók növekvő hazautalásai javulást ígérnek. Hatalmas víztározók építését tervezik (ezek részben a könyv megjelenése után meg is valósultak, amint a világ egyik legnagyobb szolárparkja is felépült Ourzazate város mellett). Igen széles körben készülnek és igen csak népszerűek a kézműves termékek, és Marokkó különleges terméke az arganfa dióbeléből készülő arganolaj világszerte keresett cikk.

A kötetet vizuális kirándulás lehetősége zárja: turistacsalogatóként színes képek tucatjai tárják az olvasó elé majd száz oldalon (99–191. old.) Marokkó természeti

világát, épített környezetét, művészettörténeti emlékeit, ételeit, (mester)emberei élő figuráit. A kiadvány mindenképpen csemege a szép könyvek kedvelői számára.

(12) Besenyő János – Prantner Zoltán – Speidl Bianka – Vogel Dávid: *Az Iszlám Állam. Terrorizmus 2.0. Történet, ideológia, propaganda*, 2016, Budapest, Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely – Kossuth Könyvkiadó, 251 old. – Az elmúlt immár két évtized egyik, ha nem a legnagyobb nyilvánosságot kapott témája, amely egyfolytában a közérdeklődés középpontjában áll, az Iszlám Állam (ISIS) névre hallgató terrorszervezet létrejötte és gyilkosságokban, brutalitásban, emberirtásban kifejeződő világméretű felháborodást, mit több, bizonyos félelmeket is kiváltó tevékenysége. A négy szerző közös kötetében jól olvasható, jól nyomon követhető stílusban, ugyanakkor igen magas szakmaiságot megvalósító tálalásban foglalják össze a tudnivalókat, számos olyan adalékkal szolgálva, amely a médiák mindennapi híradásaiból nem tudható meg, olyan összefüggéseket (történelmi háttér, ideológiai megfontolások stb.) közreadva, amelyek mélyebb megértéshez vezető magyarázatai a köztájékoztató többnyire rövid összefoglalóiból nem hámozhatók ki.

Vagyis aki eme kétségkívül súlyos nemzetközi kérdőjeleket felvető jelenségcsoportról többet akar megtudni, annak érdemes e kötetet fellapoznia. Belőle első helyen pl. megtudhatjuk, hogy az ISIS elődjét a jordániai Abú Mus^{ab} al-Zarqáwi alapította 1999-ben, aki azonban 2006-ban egy amerikai légcsapás során életét vesztt. A kötet első, több kisebb fejezetre osztott része a szervezet történetét tárja fel: gazdag térképmelléklet anyaggal is felszerelve számot vet felépítésével, harcosaival, szövetségeivel és ellenfeleivel, stratégiájával, az alkalmazott fegyverekkel, bevételi forrásaival, a mohamedi ideológiai örökségre utaló kalifátus működtetésével, az általa megvalósított emberirtásokkal, brutalitással és háborús bűnökkel stb.

A következő nagyobb könyvrészben a szerzők az ISIS (saját elnevezésük alapján ISIL – Iraki és Levantai Iszlám Állam) ideológiáját tekintik át, elemezve, illetve feltárva a radikális iszlámizmus esetükben felismert gyökereit, az Al-Kaidával való kapcsolatukat, világképüket, ideológiájuk alaptételeit, a keresztényekhez való viszonyulásukat, terjeszkedésük taktikáját, a belső ideológiai vitákat, konfliktusaikat a Hamász-al és Szaud-Arábiával, vagy a hűségeskü szerepét.

Az utolsó kötetrészen talán a legnehezebben megfogható kérdéskör tényei és kérdőjelei kapnak megfogalmazást: az Iszlám Állam által alkalmazott befolyásolás eszköztárát igyekeznek a szerzők feltárni, sorba venni, kimutatni. Hiszen nem csekély anyagi forrásaik lehetővé teszik a legkorszerűbb számítástechnikai eszközök, így pl. az okos telefonok alkalmazását, vagy az új információszolgáltató rendszerek elsajátítását. A fejezet külön kiemeli a Twitter, illetve a közösségi média más eszközeinek előtérbe kerülését a terrorszervezet működtetésében.

„Dabiq: világok összecsapása” fejezetcímet kapott az az elemzéssor, amelyben pl. megtudhatjuk, hogy a 2014-től megjelenő, többek között angol nyelvű online és nyomtatott magazin (a név egy észak-szíriai városra utal), amely elsősorban a toborzás célját szolgálta (szolgálja?), – miközben éles elhatárolódásait nyilvánította ki (a keresztények, zsidók, hinduk vagy pl. az Iszlám Testvériséggel szemben) – részben

ideológiai témákra (özönvíz, hidzsra stb.) vagy aktuálpolitikai kérdésekre (Charlie Hebdo-szimpatiatüntetés, háborúskodások) összpontosította figyelmét.

Végül egy fejezet a terrorizmus közvetlen megnyilvánulásaival vet számot, amelyből több mozzanat kapcsán is kiderül, hogy a mozgalom mélyén egyfajta spontán megnyilvánuló, ösztönös gyilkolási késztetés is munkál. A kötet nagy értéke továbbá az egyes fejezeteket követő igen gazdag bibliográfia.

(13 és 14) Simon Róbert: *Az iszlám fundamentalizmus. Gyökerek és elágazások Mohamedtől az al-Qá'idáig*, 2014, Budapest, Corvina Kiadó, 486 old. – Simon Róbert. *Politika az iszlámban. A muszlim társadalom anatómiája*, 2016, Budapest, Corvina Kiadó, 584 old. – E könyvek szerzője minden kétséget kizáróan a magyar iszlamisztika kiemelkedő alakja. Művei, fordításai, könyvnyi méretű előszavakkal ellátott szövegantológiái több mint féltucatnyi kötetben (mind a Corvina sorozatában, a *Keleti források/Fontes Orientales* jelentek meg) a magyar tudományosság igen jelentős gazdagodását hozták magukkal, nem beszélve itt most szerzőnk Koránfordításáról és Korán-értelmezéséről, illetve az észak-afrikai berber származású Ibn Khaldunról írott monográfiájáról és nevezetes történelemelméleti művének (*Bevezetés a történelembe*, magyarul: 1995) fordításáról.

Simon munkássága természetesen nem teljes egészében az afrikanisztika körébe tartozik, még ha az iszlám tematika kapcsán adott esetben szükségszerűen foglalkozik Észak-Afrikához köthető írásos munkásságokkal vagy vallási megnyilvánulásokkal, mozgalmakkal. Mindemellett munkái alapvető fontosságúak a lélekszámban is a kontinens majd egyharmadát képviselő és iszlámmal átítatott északi országok arab-berber népességének, társadalmi életének és kultúrájának megértésében.

A most bemutatásra kerülő két terjedelmes kötet rövid ismertetésekor szinte csak a tartalomjegyzék némi értelmezéssel kiegészített felsorolására vállalkozhatunk. Mindenesetre megállapíthatjuk, az első kötet napjaink egyik égető kérdésével, az iszlám fundamentalizmussal kíván szembenézni. A könyvnek már az alcíme is sokat mondó: *Mohamedtől az al-Gá'idáig*. A bevezető tanulmány (7-98. old.) első részében a történelminek minősíthető jelenségek, mozgalmak (kháridzsita mozgalom, az Ahmad ibn Hanbal, illetve Ibn Taymiyya nevéhez fűződő banbalizmus és neobanbalizmus, majd a klasszikus és modern kor között keletkezett mozgalmak) áttekintését adja. Eközben külön kiemeli az öngyilkos terror első szervezett formájának kialakulását (30-37. old.: az asszasszinok Szíriában és Iránban a II. században színre lépett mozgalmáról van szó).

A bevezető második része már a címében is tanulságos: a globalizált, politikai törekvésekkel telített iszlámizmus korszakát foglalja össze. Simon fő gondolatai sok más fontos megállapítása mellett: az utolsó évtizedekben az iszlám a maga modernizációra, megújulásra való képtelenségével válaszúthoz érkezett. S hiába annak megállítása, hogy a szélsőséges mozgalmak népi támogatottsága jelentősen csökkent az iszlám országokban, mégis a terrorista szervezetek tevékenysége nyomtara a bélyegét a már általunk is megélt évtizedekre. Simon fontos észrevétele, hogy a Nyugat tulajdonképpen azért is ált (és áll) némileg tehetetlenül az al-Qa'idával

szemben, mert ennek a közmédiákban egy időben legtöbbet szereplő gyilkos mozgalomnak *nincsenek politikai céljai*.

A kötet további 300 oldalon a régi, újabb és új irodalomból ad gazdag válogatást, amelyekben a történeti háttér megfestése mellett a vallástörvények és a politikai hatalom között őrlődő iszlamizmus képe rajzolódik ki.

Simon Róbert másik kötete az előző szinte folytatásának tekinthető. *A muszlim társadalom anatómiájának* szintézis-kísérlete egy az előzőnél terjedelmesebb (7-190. old.) előszóban kap helyet. A szerző tanulmánya első részében a forrásokat tárja fel, illetve a források kritikája jegyében széleskörű bemutatást tár az olvasó elé az ókori kelet ideológiáinak (a monoteizmus létrejötte, a vallás és társadalom kapcsolata a judaizmusban stb.) a felvillantásától elindulva, eljutva a platon-i kérdésfelvetésig: a filozófusok ideális államának egykori megfogalmazásáig. Ezt követően a politikai iszlám kulcsfogalmait (dawla, umma, sarí'a, idzsmá^c, idzstibád) igyekszik körülhatárolni, kitérve Ibn Kháldun kategóriáira (°umrán, °asabiyya, °umrán badarwi, °umrán badarí) is. Majd pedig az iszlám társadalom folyamatos gyakori krízisekkel telített átalakulási folyamatait (társadalmi szervesülés, rétegződés, fejlődés: változás, reform, lázadás, forradalom) vizsgálja.

Ezt követően közel négyszáz oldalnyi antológiai jellegű szövegválogatás következik ismét, amelynek pilléreit ezúttal csak három szerzőtől vett terjedelmes idézetek alkotják: Ibn al-Moqaffa 8. századi tudós, amint Simon jellemzi: több jeles arab kormányzó kancelláriai titkára, az ókori keleti modell, ugyanakkor az iranizált arameus írnokréteg képviselője, emellett pedig az arab próza mestere, – a II. században élt Nizám al-Mulk szaldzsúq *wazir*, államférfi és politikai író, a korabeli szeldzsuk birodalom emblematikus irányítója, ő erőszakos halálát megelőzően egy nagyhatású politikai memorandumot (*A kormányzás könyve*) hagyott az utókorra, végül °Ali °Abd ar-Ráziq (1885–1966), akit Simon a visszafordított utópia prófétájának minősít. Mint írja:

Simon munkássága természetesen nem teljes egészében az afrikanisztika körébe tartozik, még ha az iszlám tematika kapcsán adott esetben szükségszerűen foglalkozik Észak-Afrikához köthető írásos munkásságokkal vagy vallási megnyilvánulásokkal, mozgalmakkal. Mindemellett munkái alapvető fontosságúak a lélekszámban is a kontinens majd egyharmadát képviselő és iszlámmal átítatott északi országok arab-berber népességének, társadalmi életének és kultúrájának megértésében.

„... a Dzsamál al-Din al-Afgháni (1838–1897) és Muhammad °Abduh (1849–1905 (nyomában fellépő egyiptomi reformnemzedék (Qászim Amin, Táhá Huszayn stb.) legradikálisabb és legnagyobb hatású politikai gondolkodója, aki egy sajátos – a Próféta feltételezett gyakorlatával érvelő – politikai utópiával máig feladta a leckét az arab világ reformereinek. Munkájának fogadtatása és utóélete példázza azt a költői kérdést, hogy vajon reformálható-e az iszlám. Az erre adandó válasz talán még reménytelenebb, mint volt annak idején, 1925-ben...” (487-488. old.)

Mindemellett ... könyve olyasmit fogalmaz meg, amely akár a mai nyugati iszlám-kritika alapjául szolgálhat, és ami az iszlám világban kiverhette, kiverheti mai is a biztosítékot:

„...Kétségtelenül, a prófétai kormányzásnak voltak olyan vonatkozásai, amelyek hasonlítanak a politikai kormányzás megnyilvánulásaira és a királyi hatalomgyakorlás jegyeire.

(...) Az első dolog, ami felmerülhet az uralkodással kapcsolatos példák között a Próféta idejéből, az a *dzsihad* kérése. Tudvalévően a Próféta fegyveres támadásokat intézett a saját népéből azok ellen, akik szemben álltak a vallásával. Elfoglalta vidékeiket, javaikat zsákmánynak tekintette, s a férfiakat és a nőket foglyul ejtette. Nem vitás az sem, hogy a Próféta tekintetét az Arab-félszigeten túlra vetette, s felkészült arra, hogy seregével különböző vidékekre hatoljon be. Valóban, már ő felvette a harcot Nyugaton Bizánc ellen, Keleten pedig felszólította Perzsia királyát, a 'négust' Abesszíniában, és Egyiptomban Muqawqiszt, hogy vessék alá magukat az iszlámnak.

Az első pillanatra is nyilvánvaló, hogy a *dzsihad* nem pusztán az iszlám misszióját szolgálta, s nem azt célozta, hogy az embereket az Allahban és küldöttében való hitre terelgesse. A *dzsihad* a hatalom megszilárdítását és a királyság kiszélesítését szolgálta.

A vallásra buzdítás nem, mint Allahhoz történő elhívás. Ennek a buzdításnak csak a meggyőzés lehet az alapja, s a szívre a (szóbeli) ráhatás és meggyőzés eszközeivel hathatunk. Az erőszak és a kényszer nem illenek olyan térítéshez, amelynek a célja a szív vezetése és a hitbéli dolgok megtisztítása. A küldöttekről szóló történetekben nem tudunk olyasvalakiról, aki az embereket fegyverrel tessékelt volna az Allahban való hithez, s nem a hódítást célzó támadás győzte volna meg őket a hit felvételére.” (536-537. old.)

(15) Kecskési Mária: *The Matengo in Southwestern Tanzania. History, Tradition, Development* (A matengók Dél-Nyugat Tanzániában. Történelem, Hagyomány, Fejlődés), 2018, Munich, Museum Fünf Kontinente, 255 old. (rövidített angol nyelvű kiadása a „*Die Matengo in Südwest-Tansania*” című tanulmány-kötetnek, München, 2007, Staatliches Museum für Völkerkunde, 397 old.) – Kecskési Mária (1935) az ún. Nyugatra szakadt magyar afrikanisztika jelentős alakja, Tollas Tibor, a neves emigráns magyar

költő felesége 1956-ban hagyta el az országot, Bécsben járt egyetemre, majd Münchenben Vajda László tanítványaként vált etnológussá és Afrika-kutatóvá. Tevékenysége és munkássága legnagyobb részét a müncheni Staatlichen Museums für Völkerkunde (újabb intézményi nevén Museum Fünf Kontinente) sokrétű működéséhez kapcsolódik. E múzeum kötelékében adta ki többek között nagymonográfia nagyságrendű kiállítási katalógusait (1976, 1982), majd professzorával, Vajda Lászlóval és egy német kollégával együttműködve feldolgoztak egy híres, afrikai maszkokat magába foglaló magángyűjteményt (a kötet három nyelvű változatban, 1997, 1997, 1998 jelent meg), amelynek igen figyelemre méltó előszavát Vajdával közösen ő írta.

A 2007-ben megjelent és a matengók néprajzát bemutató kötet lényegében a klasszikus afrikai népleíró monográfiákhoz hasonlóan az adott etnikai csoport teljes körű leírását foglalja magába. Mintegy bevezetésképpen szó esik a 300-350 évre visszatekintő prekoloniális múlttól, a gyarmatosítás korszakáról (1897–1961), amelynek első majd két évtizedét a német behatolás (1897-től) jellemezte. A matengok vidékére ebben az időben német missziók települtek, amelyek az angol hatalomátvétel után is folytatták működésüket.

A kötet bevezetőjében természetesen a terület földrajzi leírása is helyet kap, s mellesleg megtudatjuk, hogy a Matengo felföld mintegy 11.410 km²-re terjed ki, és lakosainak száma ma mintegy 450.000 lehet. A továbbiakban a terepmunka adatgyűjtések eredményei a következő területekre terjednek ki: – gazdasági élet, ezen belül a földművelés, állattartás, vadászat, halászat és gyűjtögetés, kereskedelem, szállítás és a kávétermesztés; – házépítés, lakhelyek belső rendszere és felszerelése, a telek elrendezése, pl. hely az állatoknak; – mesterségek és eszközök, agyagművesség, asztalosság, bőrművesség, kovácmesterség stb.; – táplálék és táplálkozás, ételek elkészítése, sörvívszat, só kinyerése, dohány és kender; – társadalmi szervezet, ágazat, klán és család, rokonsági terminusok, a családon belül: szenioritás, a törvényes szülők tabuja, a nők helyzete; – kapcsolatok; – jogszolgáltatás, a németek, előtt, a németek idején, az angolok idején, a függetlenség óta; – életkorszakok és átmeneti rítusok, terhesség, születés és gyermekkor, névadási rendszer, gyermekek és serdülők nevelése, házasság, halál és temetés; – mágikus és vallásos elképzelések, szokások, legfelsőbb istenben való hit, a lélekkel kapcsolatos fogalmak, a halottak szelleme, ősök szelleme, kultikus helyek, szentségek, természeti szellemekben, erőkben való hitek, mágikus szokások (vadászritusok, agrár rítusok, vetés és aratás; – szájhagyományok, énekek, mesélés, közmondások és találósok; – zene és tánc, hangszerek; – játékok, gyermekek és felnőttek körében; – ruházat és személyes

A 2007-ben megjelent és a matengók néprajzát bemutató kötet lényegében a klasszikus afrikai népleíró monográfiákhoz hasonlóan az adott etnikai csoport teljes körű leírását foglalja magába.

díszek-díszítések; – változások a késői 19. és a 20. században: gazdaság és anyagi kultúra, kormányzat, misszionáriusok, nevelés, előrelépési lehetőségek, egészségügy, fejlesztési projektek és tervek, emlékek a múlttól a 21. században.

A gazdag terepmunka adalékokat, leírásokat, gyűjtőmunka-eredményeket igen gazdag fekete-fehér és színes felvételek egészítik ki, amelyek nemcsak egyszerűen illusztrációul szolgálnak, hanem a szöveges részek szerves kiegészítői. E felvételek sorában a szerző képei mellett számos archív, a 20. századi, század eleji missziós tevékenység idejéből származó fotó is helyet kap, amelyek között jó néhány közvetlen néprajzi információval szolgál. Vagyis e kötetben is érvényesül az az utóbbi évtizedekben mindinkább erősödő tendencia, amely a vizuális információ jelentőségét erőteljesen felértékelte/felértékeli.

Kecskési Mária ezen ismertetés szerzőjének már évekkel ezelőtt említette, hogy tanzániai barátai nagyon szeretnék könyvét megismerni, ehhez azonban angol nyelvű kiadásra volna szükség. Ez az elképzelés immár teljesedésbe került. Ugyan a német nyelvű kötet gazdag képanyaga jelentősen lecsökkent, a színes képanyag (355-395. old.) teljesen elmaradt. Azonban a szöveges információk jórészt (ha rövidítésekkel is) a munka angol változatában is megtalálhatók.

Összegzésül: szeretnénk a tájékozódni kívánó kedves olvasóknak elmondani, hogy a ténylegesen mind gazdagabb hazai afrikanisztikai szakirodalomnak ez a 15 mű valójában csak töredéke, amely akár a Besenyő János szerkesztette könyvek esetében zárójelben tett felsorolásból is könnyen kitűnik. Hadd tegyük hozzá, jelen recensens adatgyűjtése nyomán kiderült, hogy 1989 óta különféle szakmai területen (történelem, politológia, gazdaságtan művelődéstörténet, nyelvészet, ókortudományok, néprajz, teológia és vallástudomány, földrajz, biológia stb.) jóval több, mint 100 doktori disszertáció született afrikai témakörben: e tényanyag közzététele a közeljövő feladata lesz. Szeretnénk viszont itt végül, csak zárójelben, megjegyezni, hogy az ezúttal ismertetett könyvek közül több, illetve az említett szerzőktől számos további írásmű, sőt könyv található – természetesen az ismertetések során érintett kérdéskörökben, illetve más afrikai vonatkozású témákban – a *Magyar Afrika Tudástárban* (<http://afrikatudastar.hu>).